

TARTU ÜLIKOOL
Filosoofiateaduskond
Ajaloo- ja arheoloogia instituut

Andres Järvpõld

RÕUGE LINNUSASULA ABIHOONED JA RAJATISED

Bakalaureusetöö

Juhendajad: Ain Mäesalu
Viire Kobrusepp

Tartu 2014

Sisukord

SISSEJUHATUS	2
1. RÕUGE LINNUSASULA	7
1.1. Rõuge linnusasula uurimislugu	7
1.2. Uurimisega seotud probleemid	8
1.3. Lühikäikvaade ajastust ja Rõuge linnusasulast	10
1.4. Üldist õue planeerimisest	13
1.5. Rõuge linnusasula hoonejäänused	14
2. MAJAPIDAMISHOONED JA RAJATISED RÕUGE LINNUSASULAS	18
2.1. Rõuge linnusasula abihooned	18
2.1.1. Kaitseehitistega seotud hooned	18
2.1.2. Laut	20
2.1.3. Ait	21
2.1.4. Saun	22
2.1.5. Sepikoda	23
2.1.6. Suvekoda	25
2.1.7. Rehi	26
2.2. Rõuge linnusasula rajatised	27
2.2.1. Kaitserajatised	27
2.2.1.1. Vall ja vallikraav	27
2.2.1.2. Puitkindlustused	32
2.2.1.3. Väravad	33
2.2.2. Majapidamisega seotud rajatised	37
2.2.2.1. Tee	37
2.2.2.2. Majapidamislohud	38
2.2.2.3. Jäätmeaugud	39
2.2.2.4. Vangiauk?	39
2.2.2.5. Kultuskoht	41
KOKKUVÕTE	47
SUMMARY	49
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS	53
LISAD	59
Lisa 1. Töös sisalduvad mõisted	59
Lisa 2. Fotod	60
Lisa 3. Joonised	70

SISSEJUHATUS

Bakalaureusetöö teemaks on keskmise ja noorema rauaaja Rõuge linnusasula abi- ehk majapidamishooned ning mitmesugused majapidamise- ja kaitseotstarbega seotud rajatised (Lisa 1). Funktsionaalselt koos toimivatest rajatistest koosnevat ehituslikku kompleksi käsitletakse ühe rajatisena.

Töö raames püütakse välja selgitada, kas on võimalik tuvastada ja analüüsida abihoonete ja rajatiste jäänuseid Rõuge linnusasula arheoloogilises materjalis, tõmmates paralleele samast perioodist pärit arheoloogilise materjaliga Eestist ja naaberaladelt ning hilisema etnograafilise informatsiooniga. Samuti tutvustatakse Rõuge linnusasulaga seotud uurimistulemusi ning tõlgendatakse väljakaevamistel avastatud ehitusjäänuseid, nende võimalikku otstarvet ja ehitusviisi. Kuigi nii Rõuge linnusasulast kui ka selle elamutest on kirjutatud mitmetes uurimustöodes, siis abihooneid ja muid rajatise siiani keegi käsitlenud pole ning see ongi teema valiku üks põhjustest. Abihoonete ja rajatistega on arheoloogias ka laiemalt äärmiselt vähe tegeletud. Autori huvi nimetatud teema vastu sai alguse juba 2013. aastal proseminaritöö kirjutamise käigus. Käesolevaga jätkatakse eelpool nimetatud tööd ning täiendavalt käsitletakse päris uute uurimisobjektidena mitmeid Rõuge linnusasula rajatise.

Enamasti on arheoloogilises materjalis paremini tuvastatavad elamud. Põhjuseks on neis asetsevad kolded ja ahjud, hõlpsamini fikseeritavad põrandad ning toekamad seinakonstruktsioonid. Seetõttu on läbi uuringute ja nende tulemuste publitseerimise eluhooned saanud rohkem tähelepanu. Kuna elamute ehitusmaterjalid ning töövõtted olid ilmselt üsna samasugused abihoonetega, saab siinkohal ka elamute kohta tehtud uuringutele toetuda ja mingil määral tutvustakse töös neidki. Nii mõnigi kord on elamu, mis tegelikult täitis tihti ka mitmeid abihoone funktsioone, ja periooditi elamuks kasutatava abihoone piir väga hägune, kui mitte olematu. Põhitähelepanu koondatakse töös siiski nendele hoonetele, mis abi- või majapidamishoonetena polnud alaliseks elamiseks ette nähtud – keedukojad, saunad, aidad ja sepikojad. Rajatistest käsitletakse linnuses paiknenud teed, majapidamislohe, võimalikku vangiauku või kultusekohta, aga ka linnuse ida- ja lääneotstes paiknevaid kaitseotstarbelisi rajatise – väravaid, valle ja nendel asunud puidust kaitseseinu. Kuigi valle on tänaseni arheoloogiliselt vähe kaevatud, siis mõningaid vihjeid on kaevandiplaanidelt ja kaevamisaruannetest võimalik leida – ning tuues võrdlusi teiste linnustega on ehk võimalik Rõuge linnuse kaitserajatistest luua täpsem pilt.

Töö teemavaliku teine põhjus on autori isiklik huvi antud ajastu ja oma kodukoha – Rõuge – ajaloo vastu, soov tutvuda olemasoleva arheoloogilise materjaliga ning saada

terviklikum pilt linnusasulast, selle hoonete ja rajatiste paiknemisest, otstarbest ning ehitusviisist. Ülevaate loomine on autori jaoks vajalik ka seetõttu, et tulevikus Rõuge linnusasulaga veelgi põhjalikumalt tegeleda.

Valitud metoodika seisneb linnusasulast avastatud, aruannetes kirjeldatud ja kaevandiplaanidele kantud ehitusjäänuste analüüsimises ning nende pidevas võrdlemises lähikonna teadaoleva materjaliga. Võrdlusmaterjaliks on võetud eelkõige lähipiirkondade arheoloogiliselt uuritud linnuste ja asulate hoonejäljed. Nende puudumisel on liigutud ka kaugematesse piirkondadesse, Skandinaaviasse või Poola aladele.

Viikingiaegsete linnuste ja asulate hoonete uurimisseis Eesti kontekstis on üldjoontes rahuldav. Hoonejäänuseid kollete, põrandate, vundamendikivide või kõdunenud seinapalkide jälgede näol on leitud Eestis kaheksalt linnuselt, viiest linnuseasulast ja kuult muult asulakohalt (Tvauri 2012, 51). Sobivaks võrdlusmaterjaliks on Eesti alade hilisem arheoloogiline materjal, eelkõige kuni muinasaja lõpuni. Kuna XIV saj alguseni oli kohaliku elanikkonna arv nii Eestis, kui ka Läti ala linnades võõramaalastest ilmselt suuremgi ning kohalik ehitustraditsioon kandus ka sinna (Haak 2002; Pärn 2004; Цайне 1984), siis saab tüüpilisi taluehitisi jälgida ka keskaegsete linnade arheoloogilises materjalis.

Eesti alade talu- või külaarhitektuur on olemuselt lihtne, looduslähedane ja ajas kaugele ulatuvate traditsioonidega, seetõttu saab paljuskki toetuda ka etnograafilistele uurimustele. Hoonetega on Eesti arheoloogidest kõige põhjalikumalt tegelenud Evald Tõnisson (1965; 1966; 1980; 1992; 2008) ja Ain Lavi (1997; 2005). Etnograafilist materjali saab eelkõige Karl Tihase (2007) ja Tamara Habichti (1968; 1977) eesti talurahva hoonete ja hoonekomplekside uuringutest.

Naaberpiirkondadest sobivad võrdluseks eelkõige Loode-Venemaa ja Lätis latgalite alad. V–VI saj hakkasid slaavlased Dnepri jõgikonnast lähtuvalt liikuma põhja ja kirdesuunas, sundides enda eest taganema balti hõimusi. Need omakorda tungisid soome-ugri hõimude alale ning surusid viimaseid oma asualadelt välja (Sergejev & Vseviiov 2002, 26; Третьяков, 1966, 192–197). Koos etniliste gruppidega segunesid ka kultuurid ja sellist segunemiste mõju on Rõuge linnusasula leiumaterjalis igal sammul tunda.

Pikk-kääbaste kultuuri tuumikuks on Peipsi ja Pihkva järve ning Velikaja jõe piirkond. Eesti ida- ja kaguosas leiduvaid pikki kääpaid (Lisa 3, joonis 1a; 1b), on uurijad üsna üksmeelselt sidunudki just Pihkva-Novgorodi rühmaga. Neid kääpaid seostatakse põlise läänemeresoome rahvastikuga ja nimetatakse ka Kamno-Rõuge kultuuri kandjateks (Beletski 1997, 15; Lang & Ligi 1991, 226–227). Seetõttu sobivad uurimiseks eelkõige Kamno,

Novgorodi, Irboska ja Pihkva arheoloogiliste kaevamiste materjalid (Белецкий 1994; Макаров 2009; Раппопорт 1975; Седов 2011).

Mõningat lisateavet saab ka Kirde-Läti latgalite aladelt, kuna leiumaterjal nii esemete kui ka hoonejäänuste näol paljuski kattub (Lang 2007; Мугуревич 1966). Peamiselt latgalite alalt pärit olevad metallesemete tüübid olid Lõuna-Eestis üsna levinud ja nende hulka kuulub ka suurem osa Rõugest leitud relvi, mõned tööriistad ja ehted (Kiudsoo & Leimus 2004, 44). Vana-Vene riigi loodeosa elanikkond kujunes põlise soome-ugri ning neile aladele rännanud idaslaavi ja balti hõimude segunemise tulemusena, kuhu kohati lisandusid ka skandinaavlased. Slaavlased hakkasid selles piirkonnas silmapaistvalt domineerima alles X saj (Selirand 1983, 191).

Erilist tähelepanu on töös osutatud võrdlustele Irboskaga, kuna selle leiumaterjal on Rõugele väga sarnane. Uurides eri autorite töid (Аун 1992; Седов 2007; Шмидехельм 1959) jääb mulje, et Rõuge ja Irboska linnusasulad rajas ning neis elas kuni I aastatuhande lõpuni üks ja sama läänemeresoome rahvakild. Mida kaugemaks geograafiliselt Irboska-Rõuge esemelise kultuuri võrdlused lähevad, seda vähem leiab sarnasusi. Nagu Rõuges, olid ka osadel Irboska hoonetel õhukesed trambitud savipõrandad (Седов 2007, 60–61). Paralleelselt on mõlemas asulas toiminud nii kividest laotud kerisahjud, lahtised (või kerge savikummiga) kolded ja saviahjud (Lisa 2, foto 1). Mõlemas linnusasulas on esinenud vaid neile iseloomulikke kivikerisahju ülepolsterdamist savikihiga ja tehtud ahjudele ohverdusi (Аун 1992; 25-40; Седов 2007, 63; 77; 121–128; 135). Ühiseks põhitegevuseks oli kaubandus ja käsitöö. Irboska leiumaterjal kattub nii keraamika, luuesemete kui ka ehte näol (Lisa 3, joonised 2-4) (Седов 2007, 82–83, 100–104, 106, 207). Sarnased on ka mõlemas linnusasulas pronksi- ja rauatööks kasutatud tööriistad ning abivahendid (samal, 113–114). Muutused Irboska elanikkonnas leidsid aset alles X saj keskel, kui sinna asus elama märgataval hulgal idaslaavlasti ning linnus ehitati välja vanavene linnaks (Selirand 1983, 170). Kuna Irboska linnuse kultuurikiht on oluliselt paremini säilinud ning põhjalikult läbi uuritud, siis eelpool toodud argumentidele toetudes on töös Irboska hooned ja rajatised võetud Rõuge linnusasulale peamiseks võrdlusbaasiks.

Käesolev bakalaureusetöö on liigendatud kaheks peatükiks. Esimeses peatükis on antud ülevaade Rõuge linnusasula uurimisloost ja sellega seotud probleemidest, lühike kokkuvõtte käsitletavast ajastust ja elanikest, üldine ülevaade asulate ja linnuste hoonestamisprintsipidest ning arutletud on hoonejäänuste tõlgenduste leidmise võimalustest Rõuge linnusasula puhul.

Teine peatükk on jagatud kaheks suuremaks alapeatükiks, mille esimeses osas püütakse kaevamisplaanidelt ja -aruannetest välja lugeda vihjeid abihoonete (Lisa 1) jäänustest ning neid tõlgendada, toetudes sobivatele paralleelidele. Teise peatüki teises alaosas käsitletakse samamoodi kaevamisplaanidelt ning aruannetest leiduvaid viiteid maapealsetele ja -alustele ehitistele, mis ei ole hooned (Lisa 1). Neid on töös nimetanud rajatisteks (nt kaitserajatised, tee, majapidamislohud, jäätmeaugud). Töö lõppu on lisatud mõistete selgitused, illustreeriv pildimaterjal, tabelid ja joonised, mis loodetavasti aitavad kaasa töö teema mõistmisele ja jälgimisele. Kuna vastav arheoloogiline materjal on Eestis üsna kasin, ei pretendeeri autor käesoleva tööga lõplikule tõele.

Tänuõnad nõuannete eest töö vormi ja sisu osas, suunavate soovitude ja märkuste eest, samuti nõuannete eest teema valikul ning vajaliku kirjanduse leidmisel uurimistöö juhendajatele Ain Mäesalule ja Viire Kobrusepale.

1. RÕUGE LINNUSASULA

1.1. Rõuge linnusasula uurimislugu

Rõuge linnus kannab kultuurimälestiste registris numbrit 13642. Oma tüübilt on ta neemiklinnus. Linnus asub Võru maakonnas, Rõuge vallas, Tindi külas, Liinjärve ja Ööbikoru vahelise seljaku läänepoolsel otsal ning on asulast eraldatud valli ja kraaviga. Madal vall ja kraav olid ka linnuse kitseneval lääneotsal. Õue mõõdud on $70 \times 12\text{--}19$ m, pindala on 850 m^2 ja kultuurkihi paksus keskmiselt $0,4\text{--}0,5$ m. Idapoolses vallis on eristatavad mitu ehitusjärku. Õue põhja- ja idapoolses osas on avastatud 5–6 elamukohta. Elamud olid tõenäoliselt kolde või algelise kerisahu ning savipõrandatega nelinurksed rõhtpalkehitised, suurusega $4\text{--}5 \times 5\text{--}6$ m. Kõrvalhoonetest on võimalik eristada väikest sepikoda ($2,5 \times 3$ m), mille rusudest leiti rohkesti valamisvorme ja nende katkeid ning tiiglitükke. Õue lõunaosas on mitmed kividest laotud leasemed. Linnust võib vaadelda samas olnud asula kindlustatud osana. (Шмидехельм 1959, 154–160)

Arheoloogilised kaevamised Rõuge linnusel toimusid aastatel 1951–1955 Marta Schmiedehelmi, Harri Moora ning Susanna Tarakanova juhatusel (Lisa 3, joonis 5; Schmiedehelm 1952; 1953; 1954; 1955). Rõuge on hetkel ainuke linnus Eestis, mille õuepind on täielikult läbi uuritud (Tõnisson 2008, 326).

Rõuge asula kannab kultuurimälestiste registris numbrit 13641. Asulakoha pikkus idalääne suunas on u 100 m, laius põhja-lõuna suunas u 60–70 m (Jaanits jt 1982, 257–261; Tõnisson 2008, 69, 116–120; Шмидехельм 1959, 154–160). Asulakoht avastati 1953. aastal linnuse kaevamise ajal tehtud proovikaevamiste käigus. Aastail 1954–1959 teostati asulakohal (Lisa 3, joonis 6) arheoloogilisi kaevamisi M. Schmiedehelmi juhatusel. Kokku on $0,75$ ha suuruse asulakoha territooriumist läbi kaevatud 1800 m^2 , seega umbes kolmandik. Asula kultuurkiht oli künniga rikutud ning ehitiste jäänused olid asulas säilinud märksa halvemini kui linnuses. Sarnaselt linnusega leiti mõned savipõrandatega hoonepõhjad. Rohkesti täheldati leasemete, samuti majapidamislohkude jälgi; tuvastati ka mõned ahjud. Leidudest olid esikohal savinõukillud, mis enamasti kuuluvad rõuge tüüpi keraamika hulka, esines ka tekstiil- ning ketrakeraamikat. Tööriistadest leiti rauast nuge, naaskleid, kirves, metallivalamistiigleid; ehetest sõlgi, ripatseid ja helmeid. Asulast saadud leiumaterjali järgi on muistis dateeritud I aastatuhande keskpaigast kuni II aastatuhande alguseni pKr.

Linnuse ja selle kõrval oleva linnuseasula leiuväli on tõenäoliselt suurim kõnealuselt ajast pärit esemekogu Eestis. Rohkesti leiti käsitööle, kaubandusele ja argielule viitavat

leiumaterjali, ehteid ja koguni 20 hõbemünti (Leimus & Kiudsoo 2004, 31). Üksikud leiud pärinevad nähtavasti juba eelviikingiajast, kuid enamik leiumaterjalist kuulub VIII–IX saj. Hiliseimad dateeritud leiud kuuluvad XI saj (Шмидехельм 1959, 172–173).

Esimesel aastal kaevati linnuse pinda tranšeed, mille tulemusena selgus muu hulgas ka muistise stratigraafia. Kaevand uuriti läbi horisontaalsete 20 cm korristena, kusjuures kive ja konstruktsioonide osi säilitati ka siis, kui need olid korriste põhjast kõrgemal (Schmiedehelm 1952, 17). Uurimata jäid vaid läänevall ja enamik idapoolsest otsavallist.

Kaevamistega välja tulnud ehitiste jäänused on kantud plaanidele ja osaliselt ka pildistatud (Lisa 3, joonis 7). Pinnase, puidu ja muud proovid on võimaluse korral analüüsitud ja kirjeldatud. Käesolevas töös on kasutanud kaevamisaruandeid, mis on kõigile kättesaadavad kas Ajaloo Instituudi arheoloogia osakonnas või koopiadena Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti arhiivis.

Rõuge linnuse ja asula uurimistulemusi on osaliselt publitseeritud juba kaevamiste ajal ja vahetult peale seda (Moora, 1955; Шмидехельм 1959, 154–185). Lisaks kaevamisi juhtinud arheoloogide käsitlustele on hiljem Rõuge materjale esitatud ja analüüsitud teiste uurijate ülevaadetes ning uurimustes (Аун, 1992; Lõugas & Selirand 1989; Tõnisson 2008).

Uuematest teadustöödest tuleb märkida Ivar Leimuse ja Mauri Kiudsoo artiklit Rõugest leitud müntidest ja tõenäolistest kaubasidemetest (Leimus & Kiudsoo 2004). Rõuge problemaatikat on puudutanud lisaks Martti Veldi, kes uuris rauaaegseid Kagu-Eesti keskuseid ja nende omavahelist suhtlust (Veldi 2009). Viire Pajuste on tegelenud Rõuge linnuse eluhoonete uurimisega ja lisaks juhtis ta ühe elamu taasloomist (Pajuste 2012).

Viimasel ajal on jätkunud arheoloogilised väliuurimised Rõuge linnamäel. 2008. aasta suvel korraldasid Tartu Ülikooli arheoloogid seal väikesemahulised arheoloogilised kaevamised, kogudes dateeringuteks söeproove (Lillak & Valk 2009). Tulemuseks oli linnusasula kasutusaja oluline täpsustamine. Linnuse valli vanimast põlengukihist saadud radiosüsinikudateering näitas, et linnus on rajatud VII saj teisel poolel või VIII saj, aga asula juba 135–390 pKr, s.o rooma rauaajal, millele viitavad ka üksikud 1950. aastatel leitud riibitud ja tekstiilijälgedega keraamikakillud. Üksikud esemeleiud viitavad asula kasutusele kuni XI saj (Шмидехельм 1959, 173).

1.2. Uurimisega seotud probleemid

Eesti alal keskmisel ja nooremal rauaajal valitsenud olude kohta pole peaaegu mingeid kirjalikult talletatud andmeid, on vaid tolle aja materiaalse kultuuri katkendlikud jäljed.

Arheoloogilisel uurimisel võib ehitusjäänustena käsitletav materjal mõnigi kord jääda suhteliselt väheinformatiivseks, tihti ka mitmeti tõlgendatavaks.

Majapidamishoonete jälgi on asulakihi eristada üsna raske, kuna need olid enamasti kerged latt- või sõrestikhooned, mis pole maapõue praktiliselt mingeid jälgi jätnud. Ka toekamana ehitatud elamud uuritavast perioodist olid valdavalt ikkagi puitehitised, vaid üksikute majade seinte allosad olid vahel laotud kividest. Palkhoonete pinnasesurve oli nii nõrk, et see ei nõudnud kivivundamentide olemasolu (Lavi 1997, 103; 2003, 152).

Võrdluseks olevaid muinasaja asulakohti on Eestis uuritud suhteliselt vähe ning need kaevamised on enamasti olnud väikesemahulised või on ülevaadet muinasaja lõpu asustusest raskendanud samal kohal ka kesk- ja uusajal paiknenud küla, mis on teinud eriaegsete ladestuste eristamise keerulisemaks.

Probleeme on ka Kagu-Eesti keraamikaleidude dateerimisega, kuna IX–X saj leidude võrdluses lähtutakse sageli põhjendamatult Põhja-Eesti paralleelist, seetõttu võib see olla ebatäpne (Kiudsoo & Leimus 2004, 36).

Rõuge kaevamisaruannetes ja plaanides sisalduva informatsiooni põhjal on raske eristada erinevaid elutegevuskihte, hoonete järke, sissekaevete algustasandeid jne, sest kaevatud on üksnes horisontaalsete korriste kaupa (20 cm), mitte loomulikult tekkinud kihistusi arvestades. Inimtegevuse käigus ladestunud kiht jälgib siiski eelkõige pinnavorme, mitte aga arheoloogide poolt kunstlikult tekitatud horisontaale (Kiudsoo & Leimus 2004, 36). Korriste kaupa kaevamisel ei tule ka suuremad objektid – suuremate või kallakul asuvate hoonete põhjad kaevamisplaanil nähtavale. Peatükk 2.2.2.1 sisaldab head näidet sellest, kuidas eelnimetatud kaevamismetoodika on teinud üsna keeruliselt jälgitavaks üle linnuse õue kulgenud tee.

Kuni 1970-ndateni ei praktiseeritud arheoloogilistel välitöödel pinnase sõelumist, mistõttu on paljud pisileiud jäänud lihtsalt üles korjamata. Nagu näitavad kultuurikihi sõelumisel tehtud tähelepanekud Otepää lähedal Ala-Pika rauaaegsel asulakohal, õnnestub ilma sõelumata leida vaid umbes 1/3 kultuurikihi olevatest esemetest (Tvauri 2001, 20–21).

Võrumaa Muuseumi tellimusel on valmistatud rekonstruktsioonina Rõuge linnuse makett (Lisa 3, joonis 8), mis läbiuurimata vallide ning väravakäikude ja võimalik ka, et osade puuduvate hoonete tõttu (Kiudsoo & Leimus 2004, 36) ei pruugi olla päris tõetruu.

1.3. Lühiülevaade ajastust ja Rõuge linnusasulast

Keskmisel rauaajal toimus rahvaste ümberpaiknemine: läänemeresoome hõimude arvelt liikusid balti hõimud põhja poole, ning ida ja kagu poolt lähenevad slaavi hõimud panid loode poole liikuma idapoolseid soomeugrilasi. Ühiskonna tasakaal Eesti aladel lagunes, uute liidrite vaheline võimuvõitlus koos jõukuse kasvu, välisohu ja ühiskonna sotsiaal-poliitilise arenguga viis linnuste rajamiseni. Tekkinud võimukeskused tõmbasid ligi inimesi, mistõttu mõne linnuse ümber tekkisid üsna suured asulad. Väga olulisel kohal oli kontroll kaubateede, aga ka toorme ja kaupade üle. Arheoloog Valter Lang on arvanud, et Eestis kujunes põllumaa eraomand hiljemalt pronksiajal. Meie ajaarvamise alguses tekkis suurmaaomand ning maaomandil põhinevad sõltuvussuhted ühiskonnas (Lang 2002, 480–505). Keskmise rauaaja linnuste ning Rõuge kompleksile sarnaste linnus-asula süsteemidega seoses saab kõnelda linnusepiirkondade kujunemise algusest.

Linnusasula süsteemi õitseaajaks võib pidada just viikingiaega, IX–X sajandit ning XI sajandi esimest poolt. Linnused polnud üksnes kaitserajatised, vaid ka piirkonna võimukeskused, kus elas omaaegse ühiskonna eliit. Linnuse ehitamisest, korrashoiust ja kaitsmisest võttis osa laiem ümbruskond. Enamik viikingiaja küladest paiknes linnusest eraldi, kuuludes arvatavasti linnuse tagamaade hulka (Jaanits jt. 1982, 332, 336; Kriiska & Tvauri 2002, 209; Lang 2003).

Peale sõjalise kaitse oli linnuste funktsiooniks ka sotsiaalne manifestatsioon, millega demonstreeriti oma tähtsust ja majanduslikku jõukust. Alates rahvasterännu- ja eelviikingiajast tekkisid sõjalised kaaskonnad (Lang 2007, 216). Ühiskonnakorralduses hakati neid sõjamehi koos oma perekondadega väärtustama ja nad moodustasid sünnipärase sotsiaalse eliidi. Tasapisi koondus pealike kätte ka kontroll maksude üle, mille eest nad kohustusid kaitsma talupoegi sõja korral, võimaldama neile varjupaika linnuses, hoolitsema seaduste täitmise ja turvalisuse eest rahu ajal (Mägi 2003, 20–28).

Rõuge linnuse valdajaks oli arvatavasti mõni rikas pere või suguvõsa. Linnuse elanikkond ei võinud olla suur. Eri uurijate arvates võis seal asuda neli (Moora 1955, 59, 71) kuni seitse peret (Kiudsoo & Leimus 2004, 46). Need arvud on võetud õue põhja- ja lääneosa elamupõhjade arvu järgi. Samas pole välistatud, et madalamat soost inimesed või noored perekonnad võisid elada ka näiteks linnuseõue lõunapoolsetes püstkodades või väiksemates ehitistes, näiteks saunades.

Võrdlusmaterjali tolle aja linnuste asustustiheduse kohta pole just palju. Araiši järveasulas (Lisa 2, foto 2) oli 1600 m² kohta kasutusel umbes 20 eluhoonet (Tvauri 2012,

50). 1939–1945 kaevati Vana-Laadogas läbi 880 m², ehk siis natuke väiksem ala, kui Rõuge linnuseõuel (kasutusajal u 1000 m²). IX–X saj kihist leiti seal kaheksa kindlat ja neli arvatavat elamut, lisaks neli abihoonete kompleksi (laut+ait) ning mitu „kinnist õue” (Равдоникас 1949, 25). Neile paralleelidele toetudes võis Rõuge linnus seega arvestuslikult mahutada ka kuni 12–13 eluhoonet, lisaks 6–7 abihoonet. Probleemiks täpsema hinnangu andmisel Rõuge linnusasula eluhoonete arvule on käesoleva töö autori arvates see, et suur osa linnuseõue kultuurikihist on hävinud, seda koos võimalike ülejäänud hoonepõhjade jälgedega. Põhiliselt on uurijad toetunud halvasti säilinud savipõrandate jäänustele, kuid kasutusel võis olla ka muldpõrandaid, mille jälgi pole tuvastatud. Kindlasti tuleb arvestada ka sellega, et samas tehnilises korris nähtavad/jälgitavad hoonepõhjad ei tarvitse kuuluda samasse ehitusjärku.

Lisaks võisid olla linnuses „kinnised õued” mis olid näiteks Vana-Laadogas üsna populaarsed. Need kujutasid endast postidele toetuvaid katusealuseid elu- või abihoonete vahel, mõnikord ka kahe elamu vahel (Равдоникас 1949, 25).

Autori arvates on tõenäoline, et Rõuges olid hooned ehitatud kaitseehitiste lähedale pika, katkematu reana. Elamute vahele olid vastavalt võimalusele ehitatud kinnised õued, loomalaudad või aedikud, sepikojad jne.

Linnuste arheoloogiline uurimine on näidanud, et rikka ülikkonna majapidamistes olid olemas omad meistrid: luutöötledjad ja puusepad, sepad ja pronksivalajaid, kangrud jt. Spetsialiseerunud töökodade olemasolu ei saa ei välistada ega tõestada, kuigi siinne leiumaterjal lubab oletada arenenud käsitööndust vähemalt ehte- ja sepakunstis (Moora 1966, 128; Mägi 2003, 20).

Rõuge linnus oli oma aja kohta jõukas tööndus-, kaubandus- ja vahenduspunkt, mille edule aitas kaasa soodne asukoht neljast põhiilmakaarest kokku saavate, nii suvi- kui taliteedeks sobilike vee- ja maanteed ristumiskohas (Veldi 2009, 44). Suure osa eliidi tegevusalast moodustas kaubandus käsitöökodade ja karusnahkadega, eelkõige kopranahkade ja -nõrega (Kiudsoo & Leimus 2004). Rõuge linnusasula elutegevus oli kahtlemata tavalise maa-asula omast erinev. Oma põhitegevuse – kaubanduse ja käsitöö tõttu on Rõuget liigitatud varajaseks aolinnaks (Lang 2007, 239).

Maaviljeluse seisukohalt on leide äärmiselt vähe, ühtki spetsiaalselt vilja töötlemiseks või ladustamiseks kasutatud hoonet Rõuge linnusasulast avastatud ei ole. Ühelt linnuse elamualuselt on leitud savinõus hoiustatud odrateri (Tõnisson 1992, 82). Leide tööriistade näol, mis viitaksid maaviljelusele, on samuti vaid üksikuid.

Loomakasvatuse üle võib mõnevõrra otsustada linnusasulast leitud luuleidude põhjal. Linnuselt võeti määramiseks kaasa hulgaliselt loomaluid, millest Kalju Paaveril

õnnestus määrata 1426 luud (Шмидехельм 1959, 161). Linnuse luumaterjalist kuulub ainult 43% koduloomadele, asulas on see mõnevõrra suurem – 60% (Tõnisson 1992, 82–86). Kuigi koduloomi oli üsna vähe, pidi siiski nii neid kui ka loomasööta kusagil hoitama, järelikult mingid laudalaadsed ehitised pidid linnusasulas leiduma. Esindatuim loom oli hobune (asulas üle 30% luuleidudest), seda tõenäoliselt mitte ainult veo- ja töö-, vaid ka liha- ning võimalik, et ka ohvriloomana. Olulise osa elatisest andis luuleidude põhjal küttimine (eriti karusloomad) ja kalastamine. Põllumajandussaadused võisid tulla osaliselt kas maksude või vahetuskaubanduse näol tagamaadelt.

Kui palju elanikke linnusasulas võis elada, pole tänase uurimisseisu põhjal teada. Läti Kenteskalnsi linnusasulas (Lisa 3, joonis 9), mille territoorium oli Rõugega samas suurusjärgus ja mis on täielikult läbi kaevatud, elas VIII saj umbes 250–300 inimest (Lang 2007, 187).

Linnuste juures olnud asulakohad on enamasti maha jäetud viikingiaja lõpus koos linnuste endiga. Millal täpselt üks või teine linnus või asula või mõlemad hüljati, on praeguse uurimisseisu juures raske öelda. Hiliseimad leiud on XI saj algusest. Kagu-Eestis jäeti üheaegselt ja täielikult maha Unipiha, Peedu, Aakre Kivivare ja Rõuge (Tvauri 2012, 47).

Miks Rõuge linnusasula hävis, on ühe lausega raske vastata. Küllap oli ta oma ajastu kohta piisavalt tugev, aga kui sõdade iseloom muutus, kasvasid retkedel käivad väehulgad ning arenes sõja- ja piiramistehnika, sai Rõuge taoliste linnusasulate aeg läbi. Suuremat ja võimsamat linnust oleks suutnud üleval pidada suurem hulk rahvast ning ulatuslikum linnusepiirkond. Algas suuremate, ent hajusamalt ehitatud linnuste ajajärk (Siig 2013, 44–48). Samuti oli Rõuge linnusasula suures osas ümbritsetud aina vaenulikumaks ja sõjakamaks muutuvatest naabritest. Ümber paiknesid ka seni hästi toiminud kaubateed ja Rõugele rikkust toonud karusnahakaubandus hääbus. Võib-olla hävis(id) linnust vallanud eliitpere(d), kes põlvkondade kaupa oli(d) seda Liinjärve pervel elanud kogukonda suunanud ja kelle tutvussidemed olid nii kaugeleulatuva karusnahaäri võimalikuks teinud.

Käsitletaval perioodil Kagu-Eestis ja Loode-Venemaal toimunud murrangut, väikeste linnusasulate kiiret kadumist ajalooareenilt, saab nii eesti kui vene ajaloolastele toetudes selgitada ka Venemaa sisepoliitikas toimunud muudatustega. Vana-Vene riigi valitsejaks oli tõusnud Jaroslav Tark, kes peale ühtse tugeva riigi moodustamise laiendas valdusi ka väljapoole. Sel perioodil toimusid jadana Loode-Venemaal ja Kagu-Eestis olulised sündmused. Sinna hulka kuulub ka Jurjevi rajamine 1030. aasta paiku ja Irboska mahapõletamine enne 1044. aastat, täpne daatum teadmata (Седов 2007, 15) ning arveteklaarimine Pihkva vürsti Sudislaviga 1036. aastal (Beletski 1993). Kõik see kattuks

ajaliselt üsna hästi ka Kagu-Eesti linnusasulate mahajätmise perioodiga. Niisiis võis Rõuge linnuse hävimise taga olla ka Jaroslavi tšuudidevastane ulatuslik sõjaretk (Valk 2008, 171).

Rõugega samaaegne ja -laadne oli ka Irboska linnusasula lõpp, see hävis nagu teisedki Kagu-Eesti linnusasulad XI saj esimesel poolel, järgi on ulatuslikest tulekahjust. Peale seda tulekahju taasatati elu ainult Irboska linnuses, mis ehitati ümber veelgi võimsamaks, asulat aga enam ei taastatudki (Седов 2007, 15).

1.4. Üldist õue planeerimisest

Hoonete võimaliku asukoha kohta võib teha oletusi lisaks arheoloogiliste ehitusjäänuste tõlgendamisele ka hoonete loogilist paiknemist arvestades ja toetudes etnograafilisele tavale. Etnograafid on ära teinud suure töö ja on leidnud näiteid ning kogunud andmeid Eesti ala talude hoonetest XIX, kohati isegi XVIII saj (Lavi 1997, 90–102). Nii linnuse, asula, kui ka üksiktalu rajamisel ning hoonestamisel peeti silmas üsna ühelaadseid majanduslikke ja elulisi vajadusi. Elamute asukohaks valiti kõrgem ja kuivem koht, arvestati joogivee saamise võimalusi, aga ka ilmakaari ja valdavate tuulte suunda. Õu rajati reeglina nii, et elamu oma esiküljega jääks lõuna poole. Sellise asendi puhul oli elamu ukseesine kuivem ning tuba, mis sai valgust peamiselt ukse kaudu, oli paremini valgustatud. Samuti oli sellise asendi puhul elamu ukseesine kaitstud külmade põhjatuulte eest. Elamu uksest avanes hea ülevaade kogu õuele ja sellel asuvatele hoonetele. Aidad, kus hoiti vilja, riideid, müügiks vajaminevaid kaupu (näiteks karusnahku, ja muud talu väärtuslikku vara), asusid enamasti otse elamu vastas, nii et need uksest paistsid. Ka Rõuges tasub otsida aitade asupaiku just elamute vastast. Laudad aga ehitati etnograafilise materjali põhjal kaugemale, elamu vastu teisele poole õue. Teiste talukompleksi kuuluvate majandushoonete, nagu suveköögi, sauna ja harvem esinenud sepikoja asukoht polnud nii kindel.

Nii linnuste kui ka asulate õuepinnad olid üsna väikesed ja arvata võib, et hoonestamisel kasutati need ära nii otstarbekalt, kui võimalik (Lisa 2, fotod 3–5; Lisa 3, joonis 10). Autori arvates ei saa välistada ka näiteks seda, et kasutusele olid võetud vallide jalamid ja vallipealsed, samuti hoonete ja kaitseseina vahelised pinnad. Õue servadel asunud hoonete seinad ja katused võisid ühtaegu olla ka kaitseotstarbelised. Samas pidid elanikud lähtuma hoonete planeeringul ka ohutusest – tuleohtlikumad hooned nagu sepikojad, saunad ja lahtised kolded õuel asusid eluhoonetest võimalikult kaugel. Saasteallikad – loomaaedikud või laudad – võisid paikneda tagaseinaga vastu tara, perve peal. Tekkiva virtsavee sai sealt kraavikeste abil nõlvalt alla või pinnasesse süvendatud virtsakaevudesse juhtida.

Samas ei saa ka kõike taandada loogilisele planeerimisele. Näiteks hinnates samaaegse Irboska linnusasula planeeringut, siis süsteemsust seal hoonestuses ei olnud. Ümber väikese veetšeplatši ehitatud hooned olid sinna tekkinud eri aegadel, suuruses ja stiilis ning üsna tihedalt üksteise lähedale ehitatud (Седов 2007, 77; 135).

1.5. Rõuge linnusasula hoonejäänused

Rõuge linnuse hooned olid kultuurikihis eristatavad savist pörandajäänuste, tukkide ja savitihendite järgi. Nende seintest, kui mitte arvata üksikuid laialipaisatud tükke palkide vahelistest savitihenditest, enam jälgi ei leitud. Ka savipörandad on säilinud vaid osaliselt, mistõttu hoonete suurst saab määrata vaid umbkaudselt (Ауһ 1992, 27; Moora 1955, 57). Puuehitistest on jälgi jäänud vähe, vaid üksikud põlenud tukid. Siiski võib arvata, et Rõuge linnuse ja asula elamud olid enamasti ristpalkehitised. Seda tõendavad ühe idapoolse hoone põlenud, kuid suhteliselt hästi jälgitavad ristnurgad (Lisa 3, joonised 11–13).

Ahjude ja koldeasemete kivivared ongi põhiliseks kunagisele hoonele viitavaks tunnuseks. Rõuge hoonete uurimisel on leitud peamiselt ümara või ovaalse põhiplaani, tihti süvendatud põhjaga, kompaktse kivivarega koldeasemeid (Tõnisson 1980, 78). Rõuge linnuse hoonetest on leitud üks hästi säilinud kerisahju põhi ja mõned lahtised kolded. Asulas võib ühel juhul jälgida omapärast arengut kividega ümbritsetud lahtisest koldest kividest kerisahjuni, mis veelgi hiljem on savikorruga üle polsterdatud (Ауһ 1992, 25–40). Ainus teadaolev analoogne areng on jälgitav Irboskas (Седов 2007, 63; 77; 121–128; 135). Irboska ahjud on ehitusmaterjalilt ja -võtetelt Rõuge omadele väga sarnased. Rõuge asulast on leitud ka ahjule tehtud ohverdusi – sinna on müüritud keraamikat ja luid (Ауһ 1992, 25–40), sama on jälgitav ka Irboskas (Седов 2007, 63; 77; 121–128; 135). Nagu Rõuges, nii leidub Irboskaski omanäoline savist seinte ja savikihist põhjaga ahi. Sellistele ahjudele on vasteid veel vaid latgalite asualal. Paiknemise tõttu vanemas kihis on omistatud need kohalikele elanikele (Selirand 1983, 169). On ka üleni savist umbahjusid, mille sarnased on levinud Vene aladel (Ауһ 1992, 40; Седов 1993). Väiksemad saviahjud, nn pätsahjud, võisid asuda ka õues, ja neid kasutati toiduvalmistamiseks või leiva küpsetamiseks (Lisa 3, joonis 14).

Hoonete asukohale võib viidata ka kasetoht. Seda pandi niiskustõkkeks maapinna ja hoonete alumiste palkide vahele, mõnikord ka terve pöranda ulatuses. Rõuge linnuse alal on leitud suuremaid kasetohu tükke mitmes kohas (Lillak & Valk 2009, 80; Schmiedehelm 1952, 18).

Seni leitud hoonejäänused ei võimalda midagi kindlat väita ruumide arvu kohta. Hilisemate Eesti etnograafiliste analoogiate põhjal võib oletada, et kuigi suitsutaredes oli vaid üks köetav ruum, oli hoonega liidetud mõnel juhul ka eeskoda või kütmata kõrvalruumid, mida võiks käsitleda ka abihoonetena. Nende juurdeehitiste olemasolu võivad näidata väikesed kivigrupid hoonete läheduses, markeerides mõne kõrvalruumi nurki või seinte aluseid. Näiteks on sellised kivigrupid märgata linnuses ruutudes 14-15/d ja 16/e (Lisa 3, joonis 11). Kõrvalruumi olemasolu võivad näidata ka postiaugud, mis on jäänud kergema konstruktsiooniga hoone nurgapostidest. Sel juhul võis kõrvalruumiks olla nurgapostidega rõhtpalkkonstruktsioon, kus postidesse tehtud soontesse lükiti üksteise peale ottest kahelt poolt nurga alla löödud või tapitud peenemad palgid (Lisa 3, joonis 15). Selliseks nurgaposti säilmeks võib olla näiteks postiauk ruudus 28/a.

Kas Rõugest leitud savipõrandad on tõendiks elamule, pole kindel. Savipõrandad võisid tegelikult olla hoopis puitpõrandade alla pandud niiskustõke; välistada ei saa ka võimalust, et puitpõrand oli kaetud savikihi (Lavi 2003, 152). Puitpõrandate kasutusest on teada näiteks Vana-Laadogas, seda isegi abihoonetes ning loomatarandikes (Равдоникас 1950, 14–2). Mõne Rõuge hoone põranda savikihi paksus on vaid 1–3 cm, mis kindlasti ei saanud olla eluruumi käidavaks põrandaks. Autori arvates võis selline savipõrand kuuluda ka mõnele muule kuivemat keskkonda vajavale hoonele, näiteks – aidale. Samalaadsed savipõrandatega ehitised on omased ka VIII–IX saj Kamno, Pihkva ja Irboska linnustele (Аун 1992, 40).

Arvatavad eluhooned saab jaotada mitmesse ehitusjärku. Ühe vanema perioodiga, mis asus kolmandas korrises ja allpool seda, seostatakse ühte risti üle terve läänepoolse otsa ulatuvat hoonet. Schmiedehelm on seda pidanud kaitseotstarbeliseks ehitiseks, milles arvatavasti samal ajal ka elati, kuna seal on olnud mitu koldeauku ning leiti hulgaliselt tarbeesemeid (Schmiedehelm 1955, 15–16). Selle pikkuseks oli umbes 10 m, laius 4–5 m. Mõnede peenemate ristuvate palgiotste jäänuseid võib pidada nii väravakohaks, aga ka vaheseinaks. Peale põlengut seda hoonet ei taastatud, vaid selle koha peale veeti kokku vall.

Selliseid vanema perioodi suuri elamuid on leitud mujaltki. Vana-Laadoga VII–IX saj eluhooned olid samuti üsna suured, 8–9 m pikad ja ulatudes 90–100 m², muutudes hiljem väiksemaks. VII–IX saj võis Vana-Laadoga elamutes elada koos 15–30 inimest (Равдоникас 1950, 30). Suuri eluhooneid on leitud ka Eesti alalt. Näiteks Valgjärve järveasula ühe hoone külje pikkus oli 9 m, selle dendrodateering jääb ajavahemikku 656–809 (Tvauri 2012, 49). Iru kindlustatud asula perioodiga on seostatud hoonete pikkus ulatus kuni 10 m. Need Iru hooned olid kasutusel veel I aastatuhande esimestel sajanditel (Lang 2007, 44; Tõnisson 2008, 114).

Vana-Laadoga, Valgjärve ja Iru põhjal võiks järeldada, et sellised suured hooned (ja ehk ka suured „pered”) olid vaadeldaval vanemal rauaajal üsna levinud. Autori arvates on seega võimalik, et Rõuge linnuse läänepoolsesse tippu rajatud suur hoone ei olnudki kaitseotstarbeline (Schmiedehelm 1955, 15–16), vaid et linnuse varasemal perioodil (u VII–VIII saj) võis selliste mõõtudega hoone olla tolle aja tüüpiline elamu või käsitööga seotud abihoone. Võimalik ka, et sugugi mitte ainuke. Ka Rõuge asula osas on mõned väga suured hoonepõhjad, üks selline hoone on näiteks ruutude 27–29/B ja 27–29/F vahel, ajastu kohta pole kahjuks andmeid. Hilisemal ajal, alates VIII saj nagu Vana-Laadogaski, võisid Rõuges väiksemad ja otstarbekamad hooned käiku minna. Põhjuseks võib-olla kliima külmenemine ja varasemates suurtes hoonetes ei suudetud piisavat sisetemperatuuri hoida. Võimalik, et ka ühiskonnas toimusid mingid muutused ning senised kuni 30 liikmelised majakondsete grupid lagunesid, põhjuseks näiteks süvenev sotsiaalne kihistumine. Sellised suured hooned olid üsna tavalised ka Skandinaavias, kus kasutati suuri kolmelöövilisi postkonstruktsioonis pikkmajasid. Hilisemal ajal, I aastatuhande vahetuse paiku, hakati ka Ida-Rootsis ehitama väiksemaid ristpalkidest eluhooneid, kusjuures tegemist võis olla Läänemere idarannikult pärit uuendusega (Tvauri 2012, 54).

Ühe linnuse hoone puhul (ruudus 30, 31/b) on V–VI korrises, vanimas ja sügavamas kultuurikihis leitud 25 cm läbimõõduga nurgapostidest jäänud augud, mis näitavad mingi teistsuguse, postkonstruktsioonis hoone olemasolu. Sellised postkonstruktsioonis elamud domineerisid üldiselt rahvasterännuajani (Lang 2007, 191), seetõttu on käesoleva töö autori arvates võimalik, et see hoone võis pärineda hoopis linnuse-eelsest ajast.

Hilisematest hoonetest linnuseõuel on tuvastatud viie või kuue hoone jäänused, mille seinte pikkused olid 5–6 m ja laiused 4–5 m (Tõnisson 2008, 118), neist paremini on säilinud üks linnuse loodeosas asunud hilisema järgu elamu (Шмидехельм 1959, 161).

Ka teistel lähipiirkondade linnustel on Rõugele sarnaselt olnud elamuteks umbes samade mõõtudega üheruumilised rõhtpalkehitised, millele mõnikord ehitati juurde ka väike kütmata eeskoda või kergkonstruktsioonis abihoone (Lisa 2, foto 6; Lisa 3, joonis 15). Enamasti asetsesid hooned vööndina kaitserajatiste sisekülje vastas ning pidid ühe lisafunktsioonina aitama kaasa ka linnuse kaitsele (Mandel 1995; Tõnisson 1965, 33).

Rõuge asula kaevatud alal on tuvastatud 12 hoone jäänused (Ауһ 1992, 25–40). Nende seisukorrast lähtuvalt peab siiski ütlema, et siin on hoonete suuruse, ruumide arvu ja võimaliku otstarbe määramine veelgi raskem kui linnuse puhul. Pooltel juhtudel võib savi- ja kerisahjude ning savipõrandate järgi määrata selle kasutamist sauna või elamuna, ülejäänute kohta ei ole midagi teada.

Hilisemate uurijate hinnagul võis linnuses olla eluhooneid rohkem, kui seni teadaolevad 5–6. Näiteks Ivar Leimuse ja Mauri Kiudsoo arvates oli vähemalt veel üks hoone linnuse lääneosas rekonstruktsioonil (Lisa 3, joonis 8) oleva püstkoja asemel. Sellele viitavad sealse leaseme juurest avastatud kaks kuufa münti. Kõik ülejäänud VIII saj lõpu – IX saj alguse araabia hõberahad (Lisa 3, joonis 16) paiknesid samuti rekonstruktsioonil näidatud hoonepõhjadel (Kiudsoo & Leimus 2004, 35). Ka autori arvates võis hooneid oluliselt rohkem olla, kahjuks pole neist tänaseks arheoloogilisi jälgi. Sama ajastu Araiši, Bresti, Vana-Laadoga ja Pihkva (Lisa 2, fotod 2–5) linnusasulate õued olid väga tihedalt täis ehitatud.

Hoonete katusekonstruktsioonide (Lisa 3, joonised 17–18) kohta pole Rõuges arheoloogilisi andmeid ja tuginemine etnograafiale ei pruugi tõest tõlgendamisvõimalust pakkuda. Hilisemate etnograafiliste materjalide põhjal oli ristpalkhoonetel kisklaudadest viilkatus, millele vihmakindluse suurendamiseks pandi laudade vahele kuusekoort või kasetohtu (Lavi 2003, 152). Kergesti süttiva materjali kasutamine linnuses siiski vaevalt et kõne alla tuli (Mandel 1995). Linnusasulas tegeleti miilamise ja rauatootmisega, mis tähendas pidevalt tuld ja sädemeid, seega tuleoht oli lisaks vaenlase kallaletungile ka igapäevaselt üsna suur. Sama ajastu Peedu Kerikmäe katused olid kasetohu ja mätastega kaetud ning nii madala kaldenurgaga, et kaitsjad said sellel liikuda (Moora 1955, 63). Ka Läti Henrik räägib, kuidas eestlased end katustel kaitsesid (HLK XXIII: 9), seega võisid need olla suhteliselt madalad ja lamedad. Sama võiks toetada ka XII saj Riia Peitava tn kaevamistelt leitud kokkuvarisenud hoone jäljed. Roigastest või kisklaudadest katus oli seal kaetud kasetohuga, millel oli 7–10 cm savi, sellel omakorda mättad (Цайне 1984, 72–73). Käesoleva töö autori hinnangul oli Rõuge linnusasula puhul tõenäoline, et hoonete madalad lamekatused olid esmalt kaetud niiskustõkke (savi ja/või kasetohuga), seejärel mätastega. Neid võisid veel täiendavalt kinni hoida kivid. Kokkuvõtvalt oluks kirjeldatud ehitusviis kõige loogilisem – tuleohutu, võimaldas kaitseseinani küündimiseks katustel käia ja sinna viskematerjali varuda ning mis kõige tähtsam – oli soojapidav – paks kiht mulda ja talvel ka lumi peal.

Vana-Laadoga VIII–IX saj ühel hoonel, mõõtudega $7,5 \times 6,6$ m, oli sisemuses neli rida postiauke, mis arvati olevat muldkatuse tugipostid (Selirand 1983, 187). Mätaskatustega hoonete hea näite leiab Rootsist Fotevikensi etnograafiamuuseumist (Lisa 2, foto7).

Tolle aja hoonete akendest või räpnaaukudest ei ole midagi täpsemat teada. Küll on säilinud Riia XI–XII saj pärinevaid uksejäänuseid. Uksed olid seal 0,7–1,6 m kõrged ja 0,45–1,27 m laiad. Enamasti koosnesid need kahest kõrvuti olevast männipuulauast, harvem ka kolmest ja vaid ühel juhul neljast lauast (Цайне 1984, 62–63).

2. MAJAPIDAMISHOONED JA RAJATISED RÕUGE LINNUSASULAS

2.1. Rõuge linnusasula abihooned

Peale eluhoonete oli Rõuges kindlasti kasutusel ka mitmesuguseid kütteta abihooneid, näiteks aidad ja laudad, millest on äärmiselt vähe andmeid. Küllap olid needki hooned enamasti ristpalkehitised, kuid kuna savipõrandaid ja koldeid-ahjusid neis polnud, siis on neid väga raske avastada või napppe ehitusjäänuseid täpsemalt tõlgendada. Mõnelgi puhul pole võimatu, et ühe suure hoone asemel võis kõrvuti olla hoopis mitu väiksemat abihoonet. Sageli võib majapidamishoonele viidata põrandajäänus, milles puuduvad ahjud või kolded. Samuti võivad mõne kunagise hoone asukohta reeta kasetohuribad, postiaugud ja kivigrupid (vt ptk 1.5).

Üksteisest on raske, kui mitte võimatu eristada lahtise koldega elamut ja suvekööki, samuti samalaadse kerisahjuga sauna ning elamu jäänuseid. Pole ka võimatu, et neid kõiki kasutatigi samaaegselt, näiteks suveköök või saun võis olla mõne vaesema pere eluasemeks. Seega on piirid abi- ja eluhoonete vahel väga ähmased. Järgnevalt toon konkreetseid näiteid Rõuge linnusasula võimalike abihoonete kohta.

2.1.1. Kaitseehitistega seotud hooned

Kui vaadata Eesti, Loode-Venemaa ja Läti uuritud linnuste ja asulate hoonepõhjasid (Lisa 2, fotod 2–5), siis on selge, et igal pool on olnud sama probleem – ruumi on olnud väga vähe ja asustuse kasvades on seda jäänud veelgi vähemaks. Hoonestus on olnud kõikjal väga tihe ja pole põhjust arvata, et ükski nurgake, hoonetevaheline ala või tarade-vallide ääred kasutamata jäid. Ka laiemad vallipealsed võisid olla mingit laadi hoonetega varustatud. Rõuge linnuse ida- ehk asulapoolsest vallist on kahjuks üsna vähe teada, selle keskosast tehti vaid 4 m laiune läbilõige (Lisa 3, joonis 19), mujal ulatusid arheoloogilised kaevetööd valli sisejalamani.

Nelinurkse põhiplaaniga rõhtpalkehitis võis kasutusel olla mitte ainult elamuna, vaid ka kaitseüsteemis (Moor 1955, 57–63; Schmiedehelm 1955, 27; Tõnisson 1966, 75–76). Rõuge valli hari võis olla piisavalt lai. Autori arvates võis selle pealmine osa olla sõrestikkonstruksiooni (Lisa 3, joonis 20) abil tasandatud, ühtlasi oli sellega muudetud varisemisohutuks valli harja servad. Seetõttu on autori arvates täiesti võimalik, et valli 3–4 m laiusel tasandatud harjal võisid ridamisi asuda üksteisega liitunud taranditelaadsed rõhtpalkehitised. Rõuge linnuse kaevamiste lõppsõnas räägib Schmiedehelm valli tipult varisenud tähelepanuväärsest hulgast tukkidest ja nende suunast ning näeb siin sarnasust

Peedu Kerikmäe taranditaoliste ehitistega (Schmiedehelm 1955, 27). Käesoleva töö autori arvates on siin tegemist teatava arusaamatusega ja aruannet on tõlgendatud järgnevate uurijate poolt nii, et palktarandid asusid hoopis Rõuge valli sisemuses. Valli siseehitust käsitletakse pikemalt ptk 2.2.1.1. Peedu Kerikmäel teatavasti valli polnud ja kaitseseina moodustasid üksteisega liitunud rõhtpalkhoonete välisseinad, milles ühtlasi ka elati (Jaanits jt 1982, 264; Lang 2007, 182). Ka Lõhavere 5–6 m laiuse valli harja pealt on leitud jälgi seal olnud hoonestusest. Need võisid olla kasutusel elamutena, kuna sealt on leitud mitmesuguseid olmetegevusega seotud leide, arvatavaid laepalke ja savitihendeid (Moora jt 1939, 145–155, 161). Elamutena võisid olla kasutusel Saadjärve, varasema Iru ja Naanu linnuse vallipealsed hooned (Lavi 2002, 241, 255; Tvauri 2012, 44; Tõnisson 1966, 88). Selliseid vallil asuvaid hoonejadasid leiab ka Venemaalt (Lisa 3, joonised 21–23). Vene linnuste puhul on tiheda asustuse ja ruumipuuduse korral vallipealseid ja -siseseid tarandikke kasutatud elu- kui majapidamisruumidena, võimalusel ka mitme korrusena (Lisa 2, joonis 24) (Паппопорт 1975, 73–75, 131; Седов 1993).

Kas Rõuge linnuse vallidel asuvaid võimalikke hooned kasutati elamute või majapidamishoonetena, ei ole teada. Ruudus 10/f, ehk valli ristlõikes lausa keset valli on punaseks põlenud liiva sees tuhalaik, mille paksus keskkohas on 34 cm (Schmiedehelm 1952, 11), meenutades kuju ja suuruse järgi koldekohta. Kas see nii ka oli, kaevamisaruandest ei selgunud.

Kindlasti olid kasutusel ka vallide sisejalamid. Rõuge puhul on neist jälgi väga vähe. Rohkesti leiti sealt tukke, mille päritolu tõlgendamine on aga üsna keeruline. Valli sisejalamile, ruutude 12–13 piirile jäänud ühtlane kivilasu, mis võiks viidata kunagise varjualuse või hoonerea katusele kogutud viskematerali varule (Lisa 3, joonis 19). Ruudus 13/e on ümar laik tugevasti põlenud liiva, mida ümbritseb tume ühtlane sõõr ja mis meenutab kunagise küttekolde põhja. Sealsamas lähedal, ruudus 10, on säilinud suur tükk kasetohtu, mis võib pärineda mõne hoone katuse või põranda konstruktsioonist (Lisa 3, joonis 19).

Iru linnuse õue lääneosas oli piki valli sisekülge terve rida tuleasemeid ja puupostide auke. Tegemist oli postidel seisvate, tõenäoliselt lameda katusega puuehitistega, millel kaitsjad said vajadusel liikuda (Vassar 1939, 70). Lõhavere vallitagustes väiksemates palkhoonetes peeti loomi, leitud on nii lasu sõnnikut, kui ka loomasööda jäänuseid (Moora jt 1939, 159). Kuusalu Pajulinna valli taga on olnud mingid aidad või laohooned. Otse vastu valli on purunenud lihaastjad ja söestunud viljalademed, nende all niiskustõkkeks kasutatud kasetoht (Schmiedehelm 1939, 131). Irboska linnuse edelaosas oli vallile toetuv rõhtpalkhoone, asetsedes kuivalt laotud kivivundamendil. Pikkus oli sellel hoonel 16 m, laius

vaid 0,8–1 m. Hoone kirdenurgas võis olla ahi. Selle pika hoone välisseina üks otstarvetest oli kahtlemata valli muldkeha toetamine, katust aga said rünnaku puhul kasutada kaitsjad. Sedov on aga lisaks sellele pakkunud kõne all olevale hoonele veel mingisugust ühiskondlikku kasutusviisi. Kuigi altarilaadest leidu polnud, arvas ta, et tegemist võis olla kultushoonega (Седов 2007, 128). Rõuge võimalikust kultusekohast, mis võis Irboska omale umbes samas asukohas paikneda, tuleb juttu ptk 2.2.6

Kas Rõuge linnuses lõuna- ja põhjapoolse kaitseseinaga mingid ehitised ühendatud olid, pole täpsemalt teada. Põhjapoolse kaitseseina ja elamurea vahele jääb umbes paari meetri laiune riba. Sealt on leitud mitmeid ebaselge otstarbega postiauke ja kivikuhjatise, mis võisid olla postidele toeks (Schmiedehelm 1954, 22). Need toed võisid kanda platvormi, mida linnuse kaitsjad said kasutada liikumisel (Lisa 3, joonis 25). Tekkinud katusealust hoonete ja kaitseseina vahel võidi autori arvates kasutada nii hoiuruumina, kui ka loomade varjualusena. Kui hooned polnud väga kõrged ja ei ulatunud üle kaitseseina ääre, siis võis linnust kaitsta otse nende katustelt. Teise variandina võis olla sellise elamurea välissein ühtlasi linnuse kaitserajatiseks.

Vastu kaitseseina ehitatud hoonerivi oli näiteks ka Lätis Kenteskalnsi kinnusasulas (Lang 2007, 186–187)

2.1.2. Laut

Rõuge linnuse õuelt pole seni leitud loomade jaoks määratud varjualuste jälgi (Moora 1955, 59), kuigi luumaterjali põhjal koduloomi kahtlemata peeti. Loomade hoidmiseks võisid olla kergemad hooned või lihtsad tarad. Mõned ehitiste jäljed küll annavad võimaluse tõlgendada neid laudana, aga täit kindlust olemasolevad tõendid ei anna. Esimese näitena võib tuua ruudu 38/g kirdepoolses osas tuvastatud peente maasse taotud vaiade jäänused, mis ulatusid 8–11 cm läbi II korrise põhja (Schmiedehelm 1955, 8). Nende ümber oli muld väga must, mis võib sõnnikule viidata. Võimalik, et hoone ja kaitsetara vahele oli mingi kergemas püstkonstruktsioonis loomadele mõeldud ruum või varjualune ehitatud. Üsna loogiline oleks oletada lautade paiknemist piki lõunapoolse tara äärt, kuid kuna see on linnuse kõrgeim koht, siis tuul ja vihm on sealt pealmise pinna koos võimalike hoonejälgedega ära uhtunud.

Teise võimaliku kohana tootsin välja linnuses ruutude 35–36/b–c piirkonnas, kus ühe suurema hoone kõrval paiknes 1 × 2 m suurune lohk, mida piiras poolkaarena 47–63 cm sügavusel ühtlane rida 8–9 cm läbimõõduga savitompe (Schmiedehelm 1955, 24). Lohu põhjas oli must täitematerjali kiht. Võimalik, et need savitombud on olnud mingi elamu külge

ühendatud varjualuse, tara või loomaaediku vaiade ankurdamiseks, et tuul või loomad aedikut ümber ei tõukaks. Selles lohus võidi pidada noorloomi või sigu.

Vaatamata karjakasvatuse olulisele osale on XIII–XVII saj asulakihtide uurimisel loomapidamishoonete, sh eriti kindlama ehitusviisiga ehitiste jäänuseid avastatud väga vähe. Lehmjas on õnnestunud fikseerida üksikute, 5–7 m pikkuste ja 2–3 m laiuste, arvatavasti maasse kaevatud postidele toetuvate ehitiste jälgi. Võib oletada, et tegemist oli posttoestusega hõredate (nt oksapunutistest) seintega suvelautadega, mille ehitamistava püsis suhteliselt hilise ajani (Lavi 1997, 120). Peale eraldi seisvate lautade võisid kasutusel olla ka elamute või kaitsetara vastu ehitatud kergemad varjualused. Selliseid on leitud mujaltki, ka hilisemates linnade leiumaterjalides. Näiteks Haapsalu XIII saj eluhoonega oli liidetud 4 m pikkune kergem juurdeehitis, millest olid säilinud postiaugud. Loomaluude ja poolikute hobuseraudade järgi oletati, et tegemist oli postkonstruktsioonis laudaga (Pärn 2004, 269–282). Lõhavere linnuselt on samuti leitud kitse- või lambalautade jäänused, ainsaks tõendiks küll vaid mõne sentimeetri paksune sõnnikulade munakividest sillutisel. Ka Pihkva abihooneid on osaliselt tõlgendatud lautadena, samuti on sealt leitud loomatarandike jäänuseid (Раппопорт 1975, 111).

Vana-Laadoga laudad jäävad enam-vähem 25 m² piiresse. Näiteks on tuvastatud üks rõhtpalklaut (mõõdud 4,5 × 4,6 m), mis omakorda on jagatud sektoriteks ja seda võidi kasutada noorkarja hoidmiseks (Равдоникас 1950, 26). Vana-Laadogast on leitud ka mitmeid loomatarandikke (Lisa 2, fotod 8–10), neist ühe pindala oli veidi üle 60 m². Tarandik koosnest 30–40 cm sügavusele maasse taotud vaiadest ja nende vahele põimitud jämedatest kase- või männiokstest või -lattidest (Равдоникас 1950, 18).

2.1.3. Ait

Ruudu 14/h loodepoolses nurgas ja ruutude 14/g ja 14/h piiril, üsna idapoolse valli lõunaotsa vastas, oli Rõuge linnuse II korrises 23 cm sügavusel musta mulla sees kasetohu ribasid (Schmiedehelm 1952, 18). Kuna kasetohtu kasutati tihti niiskustõkkeks, võiks oletada et sellel kohal seisis mingisugune hoone. Kuna oletatava hoone vastas asus ka elamu, oli koht aida jaoks igati sobiv. Kasetohtu on leitud suuremates kogustes ka valli põlengukihtidest (Lillak, Valk 2009, 80), mis lubab oletada kuivemat keskkonda vajavate aidalaadsete hoiuruumide või panipaikade olemasolu ka seal. Aitasid võis olla lõunapoolse tara ääres veelgi, kuid jälgi neist kahjuks pole – põhjuseks ärauhutud kultuurkiht. Kuna aida puhul polnud oluline soojapidavus, vaid hoopis niiskuskindlus, võidi selle seinad ja põrand ehitada maapinnast

kõrgemale nõnda, et hoone iga nurk toetus suuremale kivile. Mõningaid üksikuid kive ja kivikogumeid linnuse lõunaserval on, kuid nende põhjal on raske kindlaid järeldusi teha. Aidataoliste ehitiste osakaal oli kindlasti suurem kui arheoloogiline materjal näitab. Etnograafiliste allikate põhjal oli taludel 1–2 aita, milles peale toiduainete hoiti ka müügiks minevat kaupa, riideid jne. Suviti kasutati aitasid ka magamiskohana.

Teiste asulakihtide arheoloogilisel uurimisel on vahel avastatud küttekoldeta, väheintensiivse kultuurkihiga ehitiste põhju, mis mõnel juhul on andnud alust neid aidataolise ehitise asemena tõlgendada. Selliseks peetakse Lehmjas avastatud nelinurkse hoone aset, mille seinte alla oli osalt laotud ka väiksemaid kive. Kuna postiaugud puudusid, oli tõenäoliselt tegemist ristnurkühendusega palkehitisega. Aidalaadsete ehitiste vähest esinemist asulakihtides võib seletada asjaoluga, et sellisest kõrvalhoonest jääb vähe arheoloogiliselt fikseeritavaid jälgi (Lavi 1997, 121).

Kuusalu Pajulinna leiti valli ääres suur lade söestunud vilja, mille all oli säilinud kasetohtu. Loomulikult ei seisnud viljatagavarad lageda taeva all, vaid aitades, millest olid säilinud vaid vaiaotste jäänused. Viljalademetest juurest leiti ka savinõukilde ja loomaluid (Tõnisson 1966, 125–126; Schmiedehelm 1939, 131). Läänemaa hilisema aja linnustel olid aidad isegi suuremad kui elamud, kuni 8×8 m (Mandel 1995). Edela-Läti Tervete linnusest koguti 18 tonni söestunud vilja, mis võttis enda alla 160 m^2 suuruse maa-ala, tegemist võis olla ka lausa mitme kõrvuti paikneva viljaaidaga (Tõnisson 1992, 99).

2.1.4. Saun

Rõuge linnuse viimasesse asustusperioodi (IX-X saj) kuulub üks väiksem kerisahi (ruudud 16, 17/d ja e) (Aun 1992, 25–40). Kas seda võiks pidada võimalikuks saunaks, ei ole kindel. Kuna sauna-ahju, erinevalt elamu omast, ei olnud vaja kohandada leivaküpsetamiseks, võisid lahtise kerisega ahjud olla mõnikord üsna arhailise ilmega (Lavi 2003, 158). Saunaruumi väiksematest mõõtudest tulenevalt võis sauna ahi olla elamu omast mõnevõrra väiksem.

Et saun on Lõuna-Eestis, eriti selle kaguosas, põline kõrvalhoone, tõendab saunaga seotud kombestik. See peaks omakorda andma kinnitust oletusele, et sauna kui eraldi (kõrval)hoone traditsioon on siin mõnevõrra vanem ja tugevamini juurdunud kui teistes Eesti osades (Habicht 1977, 141–142). Ahjude põhjal võiks vanemate saunade jälgi otsida just Kagu-Eestist, kuna seal levisid üsna varakult ilma keriseta umbahjud (Tõnisson 1981, 52).

Sauna puhul väärib rõhutamist hoone etnograafiline ja ehitusajalooline osa. Uue majapidamise rajamisel ehitati sageli esimese hoonena saun. Sinna asuti elama ja hakati

järgmisena ehitama elamut, seejärel teisi kõrvalhooneid. Ajaloolise aja saun kujutab endast tihti madalamat ja mõõtnemelt vähendatud varianti muistsest suitsutoast. Sarnaselt suvekojaga võis saunahoone olla jäänuk kunagisest põhielamust, mis hiljem jäi kasutusele kõrvalehitisena (Habicht 1977, 122–123; Lavi 1997, 119). Etnograafilise materjali põhjal on teada, et tihti oli mitme majapidamise peale vaid üks saun. Nii võis ka Rõuge linnuses neid olla vaid üks. Pesemisest-vihtlemisest vabadel päevadel võis selles elada mõni vaesem pere. Seesugust elamiseks, vihtlemiseks ja sügisel viljakuivatamiseks mõeldud hoonet kasutasid popsid veel XX sajandil. Saun võis olla elukohaks maata inimestele, kes suvel käisid samas talus tööl, talvel aga tegelesid mitmesuguse käsitööga.

Sauna ei kasutatud kaugeltki vaid elamu ja vihliskohana. Lõuna- ja Ida-Eestis kasutati sauna ka liha ja kala suitsutamiseks (tegelikult siiamani), seal on kõrgelest mett välja pressitud, õllelinnaseid idandatud, vilja ja lina kuivatatud, vanutatud villast riidet. Suure külmaga on saunas hoitud noorloomi ning sinna paigutati ka loomasööta. Sauna kasutati ka sünnitamiseks ja haiguste raviks. Käsitöölised on teinud saunas puutööd – kisuti laaste, hautati ja aurutati jahisuusa laudu, puunõude vitsu jne. Parasiitidest lahtisaamiseks suitsutati ja aurutati saunakerise kohal riideid (Habicht 1977, 150–151). Käsitlaval perioodil on saunad eraldi hoonetena olnud kasutusel ka Vene ja Valgevene aladel.

2.1.5. Sepikoda

Erinevalt teistest abihoonetest on sepikoja jäänuseid kultuurkihi ja leidude – šlaki, söe jm – järgi lihtsam tuvastada. Rõuge linnuse idapoolne suur hoone lõpeb 14/d ja 15/d piiril. Ruudu 15/d loodepoolses otsas, mis laieneb ruutu 16/d, on suurem kividest tulease (66 cm sügav), mille ümber esines palju tuhka, põlenud kive ja rauašlakki (Schmiedehelm 1952, 23–24). Selle kolde äärest leiti pronksi sulatamiseks kasutatud savitiiglikeste ja merglitaolisest kivimist valamisvormide katkeid. Nähtavasti oli siin olnud väike sepikoda (Aun 1992, 25–40; Moora 1955, 59). Kolde ümber paiknesid mõned tukid, mis pärinesid ilmselt väikese hoone seintest. Kuna ruum tara ja elamu põhjakülje vahel oli üsna kitsuke, siis polnud töö autori arvates siia otstarbekas sepikojaks eraldi hoonet ehitada. Pigem võis selleks olla kergemas konstruktsioonis elamuga külgnev juurdeehitus. Samalaadseid vastu eluhoone külgseina rajatud sepikodasid on leitud näiteks XIV saj Haapsalust (Pärn 2004, 269–282). Lielvårdē linnuse rekonstruktsioonide (Uldevena pils Lielvårdē) loomisel on tõenäoliselt lähtutud samast mõttekäigust ja seal on üks üsna samalaadne välja pakutud (Lisa 2, foto 6).

Lisaks eelpoolnimetatule on Rõuge linnuses veel üks võimalik sepatöö koht. Ruutudes 18–19/i–j avastati suur kiviplaad mõõtudega 1 × 0,3 m ja koldekoht, mille ümber oli väga sõene muld. Kivist umbes üks meeter ida pool on meetriste vahedega kolm maasse süvendatud puitposti jäänust (Schmiedehelm 1953, plaan 4), mis võisid pärineda mingi hoone või varjualuse seinast. Selle kolde ümbruses leiti palju tiiglite ja valuvormide katkeid, šlakki, aga ka savinõutükke ja loomaluid. Siit leiti muuhulgas ka 43 g kaaluv juveliirivasarake (Schmiedehelm 1955, 29), mille analoogid pärinevad Loode-Venemaalt ja Lätist XI–XIII saj kihtidest (Aun 1992, 56; Рындина 1963, 222). Sepatöö ei olnud sel perioodil ilmselt veel spetsialiseerunud. Sama meister võis olla ühtlasi ka pronks- ja hõbeehete valmistaja (Peets 2003, 176).

Võrdluseks – kõik Novgorodi juveliiritööga tegelejad töötasid oma elamus. Tuleohhtlikumad tööd tehti muidugi väljas, koduhoovis. Ühes ja samas kohas tehti sama tööd mitte ainult läbi aastakümnete, vaid lausa läbi sajandite. Juveliiride töökodasid-elamuid pärandati põlvest põlve edasi (Рындина 1963, 222).

Rõuge linnuses on üsna palju märke pronksesemete valmistamisest. Hulgaliselt esineb leidude seas pronks- ja tinaesemete valamisel kasutatud tiigleid ning valamismorme. Linnusest on leitud ka trapetsja läbilõikega pronkskangike (Tvauri 2012, 93), mille analooge on hulgaliselt latgalite aladelt (Mugurevitš 1965, 34–35). Sepistamiseks sobiva plastilise pronksi leidumine selgitab võib-olla ka hõbesepale viitava vasarakese leidu, kuigi toorainena võisid kõne alla tulla ka leitud hõbemündid (Mugurevitš 1965, 30–31). Hõbeehteid on kõikjal Baltikumis valmistatud juba alates V sajandist (Lang 2007, 215).

Hõbeda töötlemisega on eksperimentaalarheoloogid teinud hulgaliselt katseid, mille järeldus on üsna ühene – kohapealsed hõbeehete valmistajad võisid olla peamiselt rauatööga tegelevad sepad, kuid üksnes juhul, kui neil oli looduse poolt kaasa antud tavapärasest suurem käteosavus ja andekus. Ei saa välistada võimalust, et mõnes tihedamas asustuspiirkonnas – näiteks Rõuges – oli linnusasula eksisteerimise lõpuajaks juba toimunud kahe ameti (sepp/hõbesep) kitsam spetsialiseerumine. Päris kindlasti pidi hõbeehteid valmistava meistri käsutuses olema spetsiaalne tööriistade arsenal ning tavapärasest sepapajast erinev töökoht (Tamla jt 2004, 345–369). Nagu eksperimendist on selgunud, osutus hõbedaga töötamine täiesti sobimatuks eredas päikesevalguses (samal, 369), ehk siis Rõuge hõbeda sepistaja käsutuses pidi olema mingisugune ruum, võimalik et üks kahest linnuses olevast sepikojast-pronksivalukohast. Seega võis just ruudus 18–19/i–j leidunud kolde kohal paiknenud hoones olla peenemat metallitööd teinud meistri töökoht.

Rõuge asulast on leitud massiliselt jälgi rauatöötlemisest. Tavaliselt on rauataandamiskohad asunud asulatest eemal, toormaterjali (peamiselt soomaak ja puit puusöe põletamiseks) hankimispaikade läheduses (Lavi 1990, 10, 124). Rõuge asulas on erinevaid koldekohti avastatud kokku 27, enamus sisaldavad šlakki. Kollete lähedalt leitud savinõukillud ning muud leiud tunnistavad, et üks ja sama meister tegi erinevaid käsitöid (Tõnisson 1992, 87–88). Asulas olnud sepikodadest annavad tunnistust ka koldeid ümbritsevad põlenud kivid ja rauatükid. Ruudus 16–17/P–Q on koldeauk läbimõõduga 2 m, mille ümber on postiaugud, võib-olla mingi varjualuse jaoks.

Asulas leidub ka väga suuri koldeauke, mis sisaldavad vaid tuhka, sütt ja väikesi kivikesi (võimalik, et välja pudenenud põletuskuhja katvatest mätastest), näiteks ruutudes 21, 22/R ja 21/Q. Neid võiks tõlgendada puusöpõletamiseks mõeldud miilamisaukudena. Enamus vajaminevast puusöest toodeti ilmselt asulast väljaspool, kusagil metsa ääres. Arvatavasti tingis seda mitte ainult puitmaterjali kogumismugavus, vaid ka suitsureostus ja tuleoht. Asulas võidi toota puusütt vajadusel väiksemates mahtudes ja sobival aastaajal. Näiteks talvel oli regedel mugavam puitu asulasse toimetada, ka tuleoht oli siis väiksem.

Rauatööga on tegeletud ka mujal sama ajastu linnusasulates, näiteks Irboskas juba selle asutamisest peale – alates VI saj. Pronksivalamist tõendab suur hulk tiigleid, vorme ja pronksesemete tükke, aga ka leitud juveliiripintsetid. Raudesemete tootmisest räägivad peale suure koguse šlaki ka leitud esemed – noad, sirbid, sepatööriistad, õngekonksud, oda- ja nooleotsad (Седов 2011). Vana-Laadoga ühes tavapärasest suurema ahjuga toas on leitud raua karastamiseks vajalik põrandasse kaevatud veeanum, milles oli rohkelt metallijääke. Samas elamus, erinevalt ülejäänutest, oli ka hulgaliselt valuvormide tükikesi ja šlakitükke. Ilmselt kuulus elamu ainult metallitööle spetsialiseerunud meistrile, sepale (Равдоникас 1949, 34). Rõuge väiksusest tulenevalt kahtleb käesoleva töö autor, et nii spetsialiseerunud meistreid linnusasulas oli, ka ei toeta seda arheoloogilised leiud.

2.1.6. Suvekoda

Rõuge linnamäe õue keskel ja lõunapoolses osas on kaevamistel paljastunud viis kividest moodustatud kollet, mille ümber polnud märgata ehituste jäänuseid. Üks neist (kõige kagupoolsem) on olnud õue äärel vastu mäe lõunaveeru; siit on leitud ka purunenud savinõu. On võimalik, et need kolded on asetsenud lahtise taeva all või mõnes kerges keedukojas, mis endast jälgi ei jätanud (Moora 1955, 59). Peale kolde aitab nende avastamisele ja tõlgendamisele kaasa ka küllaltki intensiivne kultuurkiht.

Teadaolevalt võis veel XIX saj keskel iga talu õuel näha väheldast ehitist, mida nimetati suvekojaks, suveköögiks või paarguks. Seda kasutati peamiselt soojematel aastaegadel, seal valmistati toitu inimestele, sööta loomadele, pesti pesu ning tehti muid talumajanduse ja pereeluga seotud talitusi (Lavi 2003, 156–157). Kuna kindlaid keraamikapõletuskoldeid Rõugest saadud ei ole (Tvauri 2012, 55–60), siis võisid suvekojad siin olla ka keraamika valmistamise kohtadeks ning luu- või pronksesemete valmistamiseks ja väiksemaks sepatööks. Kuigi osa Rõuge luu- ja sarvesemeid võis olla imporditud (Мургуевич 1965, 27), on siiski suurem osa valmistatud kohapeal, mida tõendavad lõpetamata eksemplaride leiud (Kiudsoo & Leimus 2004, 37; Luik 2004, 157–177). Ilmselt ei olnud luu- ja sarvesemete valmistamine Rõuges otseseks elatusalaks, vaid sellega tegeles mõni käsitööline muu tegevuse kõrvalt (Luik 2005). Luutöötlemine ei eelda erilist hoonet ega sisseseadet, küll aga tekitab jääke, mis valmistuskohast kuigi kaugele ei satu ja seetõttu aitavad selle ära määratleda (Tvauri 2012, 92).

Oma ehituslaadilt jagunesid suvekojad koonusetaolisteks ning nelinurkseteks, mis olid ehitatud lattidest ning pealt (võib olla osaliselt) kaetud puukoore ja/või mätastega (Lisa 2, foto 11). Kui ümmarguse või ovaalse põhiplaani püstkoda esindab juba kiviajast pärit ehitustava, siis neljaseinaline hoone kujutab endast jäänukit kunagisest koldega köetavast põhielamust, mis seoses uute elamutüüpide ilmumisega taandus ajutiselt kasutatava majandushoone ossa (Lavi 1997, 119).

Suvekoja eriline roll oli tingitud asjaolust, et minevikus jagunesid maarahva tööd ja elu-olu vastavalt soojemale või külmemale ajale. Kui talupere talvise elu keskuseks oli ahjuga köetav suitsutuba, siis suvel koliti pimedast ja suitsusest ruumist välja ning elukeskuseks kujunes suvekoda (Lavi 2003, 156–157).

2.1.7. Rehi

Linnuse lõunapoolselt küljelt ulatuvad mõned leasemed otse linnuse äärde, laskudes isegi natuke nõlvakule, näiteks ruutude 13/j ja 14/j piiril ja ruudus 40/h (Schmiedehelm 1955, 27). Kas need olid perve varisemisel või vajumisel sinna liikunud koldekohad või olidki nad spetsiaalselt kallakule rajatud, pole teada. Siinkohal võiks võimaliku tõlgendusena pakkuda et tegemist on Loode-Venemaal levinud ja kasutatud algelise küttekoldega kuivatusraami ning hilisema viljakuivatamishoonega (Lisa 3, joonis 26), millele aja möödudes seinad-katus lisandusid ja mis sobis kütmiseks just sellistelt kaldpindadelt. Sellises hoones võis kuivatada või ka hoiustada muudki, näiteks karusnahku.

Sõna „rehi“ on tuntud ka teistes läänemeresoome keeltes, geograafiliselt mõnevõrra kaugemaid analoogiaid võib leida idapoolsemateski soome-ugri keeltes. Igal juhul näib rehe sõnatüvi olevat vana ja paistab pärinevat ajast enne tänapäevase ajaarvamise algust. Sõna „rehi“ algvariant tuleneb muinasskandinaavia sõnast ri (rie) mis tähendab viljakuivatusseadeldist põllul – kuivatuslati (Tõnisson 1992, 112). Mõistetavalt on reheks nimetatud ehitised teinud läbi pika arengu. Ahju või lihtsama tulekoldega köetavaks ruumiks kujunes see alles millalgi hiljem. Eestis võis see toimuda hiljemalt II aastatuhande esimestel sajanditel, mil põllumaad oluliselt laienesid ja algas talirukki kasvatamine (samas).

Kuna Rõuges on vilja ja tõendeid ulatuslikumale viljakasvatusele leitud vähe, on pigem siiski tõenäoline, et need kogused kuivatati algelisel kuivatuslatil, mõnes elamus või abihoones.

2.2. Rõuge linnusasula rajatised

2.2.1. Kaitserajatised

On üsna loomulik, et üleminekul paiksele eluviisile tekkis ka vajadus kaitsta oma kodu, vara ja sõltumatust soovimatute külaliste eest. Lihtsaimaks kaitseabinõuks on olnud, et linnus või asula rajati looduslikult raskesti ligipääsetavasse kohta, näiteks Rõuge puhul mäekünkale. Kuna sellest aga enamasti ei piisanud, siis tuli elanikel veelgi vaeva näha ja ehitada oma kodude ümber kaitseseinad. Minimaalsete jõupingutustega kasutati maksimaalselt ära looduslikud eripärad ja organiseeriti võimalikult tõhus kaitse. Puidust kaitsesein ja muldvall selle alusena olid niisil esimesteks lihtsamateks kindlustusabinõudeks. Ja kui kõrgema künka nõlvad ümberringi järsemaks kaevata, ohtlikumad kohad varustada muldvalliga, vallile ja järsematele nõlvadele omakorda püstitada puidust kaitseseinad, siis võib saada juba üsna tõsise kindlustuse.

2.2.1.1. Vall ja vallikraav

Vall oli kaitse eesmärgil rajatud liivast või mullast kuhjatis, mis rajati linnuse õue servale palkidest kaitserajatise aluseks. Pinnasetäitega vallid ja kraav selle ees olid tollal, aga ka hiljem, üks tähtsamaid kaitserajatiste osi. Enamasti on need veel tänapäevalgi märgatavad. Ka Rõuge linnus on juba väliselt valli ja vallikraavi järgi äratuntav. Need on rajatud idapoolle, eraldades linnuse asulast. Kahtlemata vajas just see linnuseosa kõige suuremat kaitset. Seda

nii värava ja tee asukoha tõttu, aga ka seepärast, et vaid seda linnuse osa ei piiranud looduslikult järsud nõlvad.

Rõuge idapoolse valli vanimaks osaks on madal liivakuhjatis, mille sees puitkonstruktsioonid puudusid ning see kujutas endast algselt vaid puust kaitsetara mõnevõrra tõstetud alust (Tõnisson 2008, 111). Võib-olla just siitpoolt olidki tulnud vaenlase rünnakud ja seetõttu tekkis vajadus valli iga järgneva järguga üha võimsamaks ehitada.

Vallikraav on vahetult valli ette kaevatud lai ja sügav kraav, mis linnuse lõpuaegadeks oli u 10 m lai ja kuni 2 m sügav (Шмидехельм 1959, jn 1). Peale ründajale takistuse loomise oli kraav ka heaks kohaks, kust valli kuhjamise tarvis täitematerjali võtta (Tvauri 2012, 44). Täitematerjali võidi muidugi tuua ka kaugemalt ja kindlasti kasutati ka õue tasandamisel tekkinud pinnast. Vallis paiknevast väravast viis üle vallikraavi asulani ilmselt reelaiune sillake või kulges tee mööda kraavi põhja.

Nagu enamik Eesti ala linnuseid, on ka Rõuge linnus korduvalt põlenud ja uuesti üles ehitatud. Sedasorti kronoloogia kohta annab kõige rohkem teavet vallide läbikaevamine, kuna selles on enamasti jälgitavad mitmed hävingukihid ning neid eraldavad täite- ja tasanduskihid (Tvauri 2012, 35). Linnuse idapoolse otsavalli läbilõige paljastas vallis kuus ehitusjärku (Lisa 3, joonis 27), mida eraldasid põlengukihid (Schmiedehelm 1959, 155–157; Lillak & Valk 2009a), samas Tõnisson kahtleb, kas iga tukikiht kujutab endast omaette ehitusjärku ja arvab, et neid võis olla kolm-neli (Tõnisson 2008, 78.) Pärast iga järjekordset põlemist liikusid vall ja kraav ida poole, suurendades linnuse õueala. III ja IV põlengukihi vahel oli nihkumine lausa 3,25 m (Schmiedehelm 1952, 13–14).

Linnuse kaitserajatiste põlemisel varises tavaliselt osa vallikehandi pealmisest osast vallikraavi, uute kaitseehitiste püstitamisel kaevati see välja ja kasutati ära uue valli kuhjamiseks. Seetõttu on valli kihistused tugevasti segatud ja täpset pilti konstruktsioonidest pole enam võimalik saada. Säilinud on vaid kunagiste vallide alumised osad. Valli õuepoolel leiti palju tukke ja tuhka, kohati oli kihi paksus 15 cm (samas, 9). See võiks näidata valli jalamil või valli peal olnud puust kaitserajatiste või hoonete olemasolu. Valli põlenud kihtide vahel on kohati säilinud valkjat lubjaollust (samas, 11). Võib-olla kasutati seda omal ajal puidukaitsevahendina, aga tõenäolisem on, et see tekkis hoopis valli täitmiseks kasutatud puitmaterjali osalisel miilamisel (loe lähemalt lk 33–34). Üsna valli põhjas, kunagise vallikraavi vastas võis Schmiedehelmi arvates olla haokimpudest laotud kiht, mis omakorda on kaetud 12–30 cm paksuse savikihiga (samas, 12). Võib olla oli sedasorti kihi eesmärgiks hoida vähem püsiva vallitäite, nagu liiva ja kruusa, pudenemist vallikraavi põhja.

Vallist leitud tukid arvatakse pärinevat mingitest palkrajatistest, mis arvatavasti toetasid valli muldkeha. Vanimas ehitusjärgus oli vall keskosas vaid 0,8 m kõrgune ja see koosnes ainult kruusast (Lisa 3, joonis 28). Hiljem on valli mitmel korral kõrgemaks kuhjatud, lõpptulemuseks oli selle kõrguseks u 3 m (Tõnisson 2012, 79). Selge on see, et liiv ja kruus pole just kõige püsivam materjal kuhjatises seismiseks ning miski pidi seda seest, mõnedel juhtudel aga ka väljastpoolt toetama.

Irboskas oli vanim vall kokkukuhjatud savist ja kividest, 4 m lai ja 0,9 m kõrge. Järgmise etapiga laoti väljapoole kiviplaadid, millele kuhjati taha ja peale savipinnast. Puittarandeid Irboskas ei olnud. Peale X saj oli vall 9,5 m lai ja kuni 2 m kõrge (Седов 2007, 73). Arvata võib, et paeplaadid ja savine pinnas andsid Irboska vallile piisava stabiilsuse ka ilma puitkonstruktsioonideta.

Rõuge valli sisemuse kohta ütlevad erinevad uurijad, et vallisisised konstruktsioonid olid palkidest kruusaga täidetud kambrid või kastid (Lang 2007, 180; Tõnisson 2008, 78). Ruutudes 9f/10f on hulgaliselt tukke, mis ei kulge mitte ainult risti, vaid ka piki profiili. Ilmselt on tõesti tegemist kunagiste mingit laadi vallisiseste konstruktsioonide jäänustega. Kuna leitud tukid pole kuigi jämedad (Schmiedehelm 1952, 12), võib arvata, et sinna kasutati ära muude ehitiste jaoks sobimatud, peenemad palgid või palkide ladvaotsad. Võimalik, et need olid hoopis eelmistes tulekahjudes lõplikult hävimata hoone- või kaitsetarajäänused. Oma põhieesmärgi, muldkeha kooshoidmise, täitsid nad igal juhul.

Kas need olid aga pinnasega täidetud kastid, selles käesoleva töö autor kahtleb. Äkki võis olla hoopis mõni teine variant? Võimalik, et oli mitu varianti kombineeritud. Järgnevalt püüab töö autor olemasolevat materjali analüüsida ja välja pakkuda võimalikke variante.

Esmalt kõige tõenäolisemana tunduvast konstruktsioonist. Aruandest selgub, et näiteks ruudus 9e, IV põlengukihis, oli lasu põlenud tukke, mis asetsesid tihedalt kõrvuti, suunaga edela-kirde suunas, kuna otse nende all olev samasugune lasu asetses aga risti ülemisega, loodest kagusse (Lisa 3, joonis 19) (Schmiedehelm 1952, 3). Kuidas said tihedalt kruusaga täidetud ja ümbritsetud palkkastid niimoodi kaardimajakese moodi kokku kukkuda, kenasti ja tihedalt üksteise peale? Ehk siis, vähemalt selle ruudu põhjal võib väita, et vallisisised täitepalgid olid hoopis ladustatud tihedalt üksteise kõrvale kihiti, pealmine kiht risti alumise peal (Lisa 3, joonis 29). See, et palgid polnud valli põhja ja vallikraavi suhtes täpselt piki- ja ristisuunas, vaid asetsesid diagonaaliti, võis olla sihilikult tehtud, võib-olla oli varisemisoht niimoodi väiksem. Ehk oli näiteks eelmises ehitusjärgus mõni äärmistest palkidest alla veerenud, põhjustanud mõnetise varingu ja sellest tehti omad järeldused. Kuigi valliga liiguti iga uue ehitusjärgu puhul natuke asula poole, siis selliste nihkumiste suurusjärg jäi vaid u 30–

50 cm piiresse (Lisa 3, joonised 27–28). Seega jäi valli vana välissein üsna lähedale ja pikemaid täitepuid ei saanudki valliga risti asetada, küll aga diagonaalis. Palkide vahed täideti muidugi liiva ja kruusaga ning kui see ükskord tihedamaks vajus, oli vallil piisav jäikus saavutatud. Selline valli konstruktsioon on teada näiteks Poolas, Trzcínica linnuses (Lisa 2, foto 12), aga ka Kuusalu Pajulinna valli täitepalkide kihid on niimoodi paigaldatud, ülemine risti alumise peal (Schmiedehelm 1939, 127–128).

Lisaks sellele tundub autorile, et vähemalt osad täitepalgid või nende kihid on Rõuge valli sees tahtlikult põlema pandud ja seejärel liivaga kaetud. Näiteks IV põlenud kihi (loend on alt üles), ruudu 9e keskkoha tukkidelasu vahel, aga ka tukkide peal, oli liiv punaseks põlenud, ent tuhka on seal vaid mõningal määral. Seda võidi teha selleks, et täitepalgid liiga ruttu ära ei kõduneks. Selleks süüdati palgid, misjärel kaeti nad liivaga, et nad põleksid mingi aja, enne lõplikku kustumist, ummuksis. Selline poolpõlenud pealmine kiht takistas mädaniku liikumist palgi sisemusse. Kuna sepatöö jaoks on Rõuges hulgaliselt puusütt vajatud, oli see menetlus linnusasula asukatele ilmselt ammusest aegadest tuttav ja vastavad tähelepanekud tehtud. Sellist täitepuidu töötlemist on täheldatud ka teistel Eesti linnustel, näiteks Lõhaveres vanimas ehitusjärgus, XI saj (Moora jt 1939, 163–164). See selgitaks ka osa samast ajajärgust puitmaterjali paremat säilivust meie aegadeni. Samuti võiks see olla selgituseks, et miks mitmes kihis esineb valkjat lubjasarnast ollust (Schmiedehelm 1952, 6, 12), mis võis samuti tekkida sellise osalise miilamise käigus, kus pikka aega hõõguvad täitepuud lagundasid kruusas olevaid lubjakivikesi. Sellist töötlust sai teha siiski vaid ühe, äärmisel juhul kahe kihi täitepalkidega. Vallikõrguse palkkasti või tarandi miilamise protsess ei ole ilmselt mõeldav.

Muidugi on ka võimalik et eelmise tulekahju poolpõlemud puitmaterjali on kasutatud järgneva ehitusjärgu täiteks. Ilmselt läksid sel juhul valli täiteks peale kaitseehitiste ka linnuse ja asula poolpõlenud palgid. Eelmisest tulekahjust jäänud tukke on kasutatud järgneva vallikihi täiteks näiteks ka Lõhaveres (Moora jt 1939, 155).

Puitmaterjali kasutust ja konstruktsioone vallis on teada veel mitmesuguseid. Teine võimalus oli see, et ühest või kahest palgikorrast tehti kabelaua taoline ruudustik, siis aeti see sõrestik täitematerjali täis ja kaeti pinnasega (Lisa 3, joonis 20). Vajadusel, sõltuvalt sellest, kui kõrgeks vall sooviti ehitada, paigaldati üksteise peale mitu sellist sõrestikku. Selline putraam andis vallile, eriti selle tipule, täiesti piisava stabiilsuse ja võimaldas jätta valli harja maksimaalselt laia. Võimalik, et Rõuge valli mõne ehitusjärgu tipus oli samuti selline konstruktsioon, sellele oluaks mugav mingit laadi kaitsetara või hoone ehitada, kinnitada või toetada. Kindlasti pole piisavalt alust väita, et iga vallikiht oli teistega identne. Võib-olla olid aja jooksul kasutusel mitmed variandid.

Kolmanda võimalusena võis oli ehitatud kaks paralleelset rõht- või püstpalkseina, mille vahe oli täidetud pinnasega. Et palkseinad pinnase raskusega välja ei vajuks, olid need omavahel ankurdatud ristpalkidega. Nii oli see näiteks Lõhaveres (Moora jt 1939, 164) ja Taanis, Trelleborgi viikingiaegses linnuses (Lisa 3, joonis 30). Samuti oleks siinkohal loogiline oletada veel ka, et valli õuepoolne palksein oli ühtlasi tagaseinaks piki valli äärt paiknevatele hoonetele või hoonereale (vt ptk 2.1.1).

Neljas võimalus oleks vallisesesed, korralike nelinurksete koerakaelatappidega seotud palkkastid ehk tarandid, mis algasid valli põhjast ning ulatusid tippu välja. Just selliseid tarandeid on oletatud ka Rõuges. Valliseseseid tarandeid on leitud näiteks mitmelt suuremalt Vene linnuselt (Lisa 2, foto 13; Lisa 3, joonis 31) (Паппопорт 1967, 129) ja ka Läti eelviikingi- ja viikingiaegsetes linnustes (Граудонис 1967, 162). Rõugele teadaolevalt lähimad asusid Tartus (Mäesalu 1980, 375–379) ja Kentskalnsis (Tõnisson 2008, 112). Seda Läti linnust oli juba V saj kaitsnud neli valli, mida küll aja jooksul suurendati, kuid puukambritega vall ehitati neile lisaks alles viimases ehitusetapis, IX saj alguses (Lang 2007, 186–187). Siit võiks tegelikult edasi arutleda, et kas täiendusena 20–50 cm kõrgemaks või laiemaks ehitatud valli sisse on üldse võimalik sarnast palkkasti rajada? Rõuge väidetava kuue valliehitusjärgu puhul just selline küsimus tekibki. Samuti ei suutnud töö autor leida infot selliste palktarandike kohta kaevamiste aruannetest ega jälgi joonistelt.

Laiade ning kõrgete vallide puhul olid need tarandikastid seotud ka omavahel ja võisid moodustada küllaltki keerulisi süsteeme (Рыбаков 1985, 216). Neid tunti juba ammustest aegadest, näiteks VI–V saj eKr pärineva Biskupini linnuse vallid (Lisa 2, foto 14) sisaldavad selliseid palkkaste. Mõnede suurte Vene linnuste puhul on teada, et selliste tarandike õuepoolseid kambrikesi jäeti ka täitmata ja neid kasutati elu- või abiruumidena (Паппопорт 1967, 129). Rõuge puhul oleks see ebatõenäoline, vall polnud selleks piisavalt kõrge. Küll aga võisid valli sisse olla süvendatud või jäetud mingid panipaigad.

Linnuse läänepoolses otsas seisnud ehitise asendati hilisemal perioodil madala valli ja selle ees oleva vallikraaviga. Autori arvates on selle valli kihtides märgata vähemalt kahte ehitusjärku (Lisa 3, joonis 5). Üsna ilmne on, et selle valli harjale oli ehitatud ka puidust kaitsetara. Kuidas oli sellest kitsast, vaid umbes 3 m laiusest vallist või selle kõrvalt korraldatud väravakäik, pole teada. Samuti pole selge, kuidas see oli ühendatud põhja- ja lõunaküljel kulgeva kaitserajatisega.

2.2.1.2. Puitkindlustused

Puitrajatised kui omaette kindlustused olid kasutusel mitte ainult enne valle, vaid ka pärast viimaste ilmutumist koos nendega (Tõnisson 2008, 75). Laias laastus jagunesid need kas püst- või rõhtpalkidest kaitseseinteks. Palissaadiks ehk kaitsetaraks oli tihedalt üksteise kõrvale otsipidi maasse kaevatud palkidest tõke (Lisa 3, joonis 32) ja võis olla pigem vanema või väiksema linnuse puidust kaitseehitis. Selline püstpalkidest kaitsesein on teada näiteks Konuverest (Tõnisson 2008, 264). Samuti võis see kuuluda ka linnuse eelkindlustise (vallikraav, eesvall vms) juurde. Püstpalkidest kaitsesein võidi kasutada kaitsesüsteemis ka osaliselt, juhul kui oht sellest suunast oli väiksem. Näiteks olid Konuveres kasutusel nii rõht- kui püstpalkidest kaitseseinad (samas, 76, 264). Rõuge linnuse puhul on põhja- ja lõunapoolsed nõlvad nii järsud, et autori arvates võis just selline kergem püsttara anda täiesti piisava kaitse. Samuti sai sinna, erinevalt rõhtpalkseinast, kasutada oluliselt peenemat palkmaterjali. Enamasti olid Eesti alade linnused ümbritsetud arvatavasti rõhtpalkidest kaitseseintega, mis toetusid maasse rammitud postidele või seisid püsti tänu risti asetsevate tugiseintele (samas, 76). Rõhtpalkidest kaitsesein oli käesoleva töö autori arvates ka Rõuge linnuse otsavallidel, kust ka oht oli oluliselt suurem.

Ühes kindlusvööndis võis olla ka mitu järjestikust kaitsesein (Lisa 3, joonised 33–34). Eestis tuntakse selliseid mitmekordseid tõkkeid juba VIII saj eKr Ridalast (Tõnisson 2008, 73). Irboska kohta on Sedov arvanud, et seal võis linnuse ümber kuni XI saj olla kahekordne kaitsesein, omavaheline kaugusega 1–4 m (Седов 2007, 140–147).

Kagu-Eestis on mitmelt linnamäelt (Luhtõ, Kaloga, Rosma) leitud ühel kõrgusjoonel ümber mäe kulgevaid tee-sarnaseid nõlvaastanguid (Valk 2008, 170). Võimalik, et see võis markeerida kunagist dubleerivat, väiksemat kaitseseinat. Rõuge linnamäe nõlvad on varisenud, pealegi uurimata, niisiis sellekohast teavet topelttõkke kohta pole. Rõuge linnus oli pindalalt kordades väiksem ja ilmselt piirdui nii põhja- kui ka lõunanõlval ühekordse seinaga.

Arvestades Rõuge asulaosa asendit järsakulisel seljandikul, võib oletada, et see oli juba algperioodil kindlustatud. Oletada võiks just puust kaitseseinat olemasolu. See võis püsima jääda ka pärast seda, kui osa asulast linnuseks muudeti ning asula ise muutus eelkindlustuseks ehk eeslinnuseks (Tõnisson 2008, 69).

Rõuge linnuse ja asula puust kaitserajatiste kohta kahjuks täpseid andmeid pole, kuna põhjapoolne oja on linnuse nõlva kõvasti uuristanud, vähendades linnuse õueala 1000 m²-lt 850 m²-le. Mingil määral on varisenud ka lõunapoolne nõlv. Uurimata on ka asula äärealad. Seetõttu pole ka teada, kas tegemist oli rõht- või püstseinaga või kas selle all võis olla ka

väike liivavall. Liivavalli all mõtleb autor õueala põhja- ja lõunaservade tõstmist, mitte selliseid valle, nagu linnuse ida- või lääneotsal. 2013. a suvel Mõrgi Kuningamäel ja Alt-Laaril linnuse arheoloogilistel kaevamistel osaledes oli käesoleva töö autor tunnistajaks, kui neilt linnamägedelt tulid välja just sellised 0,4–0,5 m kõrgused liivakuheliku ribad linnuseõue äärtes.

Irboska edelaosas on säilinud jälgi üksikutest püstistest palgiotstest, mille läbimõõtu küll enam fikseerida ei õnnestunud. Küll aga on hästi jälgitav püstseina alumise osa fikseerimiseks kaevatud kraav (Lisa 2, foto 15). See on 35–40 cm lai ja 30–40 cm sügav. Mõnda kohta on jäänud üksikuid lapikuid kive, ilmselt on neid kasutatud tara üksikute püstpalkide kinnikiilutamiseks (Седов 2007, 140–147). Seina püstihooldvatest või toestavatest püstpalkidest on Irboskas maha jäänud 35–50 cm läbimõõduga postiaugud, ulatudes 15–36 cm sügavusele looduslikku pinnasesse (Седов 2007, 76). Need võisid olla lisatoed või pigem isegi mingisuguse platvormi postid, millel kaitsjad liikuda said. Rõuge puhul on samuti teada põhja ja läänekülgedel üksikuid postiaukude jälgi, lisaks võis kaitsesein olla ühendatud hoonetega (vt ptk 2.1.1).

Kui kõrge kaitseseinad olid, võib vaid oletada. Mõistlik oleks ehk olnud teha kaitsesein natuke kõrgem, kui olid hoone katused, niisiis pidi kõrgus olema vähemalt 4 m. Võrdluseks võib tuua Konuvere linnamäe, kus palkseina kõrguseks oli 3–4 m (Tõnisson 2008, 76).

Ka teised, kaugemad Vene alade VIII–X saj linnuste kaitseehitised omasid tollal veel üsna samasuguseid, primitiivseid vorme. Enamasti oligi levinud lihtsam, püsttara variant (Паппопорт 1965).

Rõuge kaitseseinte kohta võiks mõningat informatsiooni anda nõlvade uurimine, hetkeseisuga saab mõne umbmäärase postiaugu najal teha vaid oletusi.

2.2.1.3. Väravad

Linnuse kaitserajatiste oluliseks osaks olid väravakäigud. Kuna need olid tavaliselt vaenlaste esimeseks ründeobjektiks (Tõnisson 2008, 96), pidid nad seega olema oma suuruselt optimaalsed, konstruktsioonilt hästi läbimõeldud ning vastupidavad. Neemiklinnuste peavärvate käigud ongi olnud tavaliselt seotud otsavallidega, seejuures enamasti kulgenud tavaliselt ühe selle otsa kaudu (samal, 97).

Tänapäeval on värava kunagine paiknemine vallides märgatav tavaliselt madalamate kohtade järgi. Lõhaveres on neid välisel vaatlusel näha isegi kaks (Moora & Saadre 1939,

145). Samas ei maksa arvata, et need kõigil linnustel säilinud on. Lõhaveres oli mõlema väravakäigu kohal vaid 0,2–0,3 m võrra laugjalt madalam koht (Tõnisson 2008, 97). Rõuge idapoolses vallis väravakohta näha pole, kuna vall on erosiooni tõttu üsna madalaks kulunud. Kaevamisel oleks väravakäigu ilmseks tunnuseks käigu põhja all jälgitav tumedama materjaliga nõgu.

Kuna Rõuge linnuse idapoolset valli ei ole terves ulatuses läbi kaevatud, on värava täpne asukoht teadmata. Töö autori arvates peaks idapoolne värav asuma mitte valli lõunapoolses otsas, nagu „kilbikäe” reegel eeldaks, vaid lõigu 22/g–15/g ehk sillutatud tee (seda teemat käsitletakse põhjalikumalt pt 2.2.1) loogilise jätkuna, võiks läbipäas ehk värav vallis asuda teega samal, g joonel. Ruutude 12/g ja 13/g piiril on näha tee laiune (u 1 m) nõgu, mis on täidetud kuni 32 cm paksuse kultuurikihiga (Schmiedehelm 1952, 34). Autori arvates on siin näha nimetatud tee idapoolne ots ja kui valli suunas oleks kaevamised jätkunud, oleks jõutud kunagise väravani. Igati loogiline oleks, et kunagine tee kulgeski piki linnuse õue, läänepoolsest väravast idapoolse väravani. Vaevalt see tee viis mingi suvalise hooneni ja siis lõppes vastu valli jalamit, kuhugi edasiviimata.

Väljakäidud oletuse vastu on asjaolu, et linnuse värava (mis alati on olnud ründajatele eelissihhtmärgiks) kaitsmise teeks selline paigutus kahtlemata oluliselt raskemaks. Väravat sai niimoodi rünnata mõlemalt poolt ning vasakult suunalt tulnud ründajad saanuks enda kaitseks kilpi hoida, samas kui „mõõgakäsi” oleks tegutseda saanud. Teine võimalus on see, et piki linnuseõue kulgenud tee lõppes vahetult valli ääres mingi olulise rajatise, näiteks kultuskoha (vt ptk 2.2.6) ees ja tegi siis seal käänaku linnuse kagunurga poole, kus tavaliselt tole aja neemiklinnustel värav paiknes. Samas oleks päris keeruline olnud seal sellisel juhul näiteks reel oleva pika palgiga manööverdada.

Toetudes kaevandiplaanilt nähtavatele (Lisa 3, joonis 19) korrapärastele kivigruppidele, kasetohu jäänustele ja koldeasemetele, arvab autor, et Rõuge linnuse kagupoolne õuenurk oli alates valli jalamist hoonestatud. Seega võiks selles, kaitse seisukohast optimaalseimas asukohas – kagunurgas – paikneva väravakoha välistada.

Väravakäik võis olla üsna kitsas, näiteks Lõhavere varasema väravakäigu laius oli vaid 0,9–1 m (Tõnisson 2008, 100), aga leidus ka laiemaid – Iru puhul isegi 3 m (Vassar 1939, 69). Loogiline oleks oletada, et värava laius pidi lubama vähemalt hobuse ja ree läbilaskmist ning see ehitati nii kitsas, kui vähegi võimalik ning täpselt nii lai, kui olukord nõudis. Tolle aja suurlinna – Novgorodi – vanema linnuseperioodi värava laiuseks oli 2,4 m ja selle nurkades olid jämedad tammepostid (Колчин 1956, 66).

Irboska vanema perioodi linnuse värav paiknes väljast vaadates (Lisa 3, joonis 37) vasakus nurgas, kuigi mitte vahetult nõlva servas, vaid mõned meetrid eemal, läbistades täisnurkselt valli. Tavaliselt püsis väravakoht linnustel muutumatuna, küll aga ehitatati seda aja jooksul suuremaks ja turvalisemaks. Väravakoht on ka Irboska linnusel olnud samas paigas asustuse algusest saadik, mida näitab väravaaluse ja algse linnuseõue ühetasane, horisontaalne pindmine kiht ja tume nõgu selle põhjas. Väravakonstruktsioonid on olnud puust ja väravakäik ise on koridorilaadne, ehitatud läbi valli. Õigemini on vall hilisemate perioodidega kasvanud väravakäigule ümber ja peale. Väravakäigu laiuseks on olnud 2,1–2,5 m. Väravakäigu moodustasid neli toekat nurgaposti, läbimõõtudega kuni 1,4 m. Väravakäigu horisontaalpalkidest külge seinad olid tapitud nurgapostidesse raiutud soontesse. Värava juurde (linnuse edelaosas) on viinud ka puitsillutisega tee, mis värava kohal on sillutatud kiviplaatidega (Седов 2007, 77; 144–145). Siinkohas leiab töö autor, toetudes Rõuge arheoloogilisele materjalile ja Irboska võrdlusele, et suure tõenäosusega paiknes Rõuge linnuse värav samas kohas nagu Irboskaski, 2,5–3 m kaugusel valli vasakust otsast.

Väravakäiku sulgevatest uksest, väravatest või väravapooltest kusagil enam tänaseks jälgi pole. Kui mitme väravaga võis käik olla suletud, selle üle võib teha oletusi vaid väravapostide järgi. Irboskas on olnud väravaposte 2 paari (Седов 2007, 144–145). Lõhavere kagupoolse värava käigu pikkus on olnud 5 m ja selles on olnud seitse postipaari, neist 4 välimist tammest. Lõhavere kirdepoolne väravakäik oli veelgi pikem, 7–9 m, kuid varisemise tõttu on postidest jälgi vähe (Tõnisson 2008, 99–100). Mitu väravapoolt Lõhaveres kasutusel oli, pole kahjuks teada.

Väravakäigu seinad laoti võimalusel kividest kuivmüürina (Iru, Lõhavere, Varbola, Irboska) (Tõnisson 2008, 99–100; Седов 2007, 144–145). Pae puudumisel, näiteks Rõuges, võidi väravakäik ääristada ka peenematest palkidest seinaga.

Ilmselt oleks Rõuge värava parimaks ettekujutuse loomiseks vajalik vaadelda Irboska väravakäiku. Irboskas oli kaks paari poste, ehk paar sees ja paar väljaspool väravakäiku, ehk siis võisid olla sisemised ja välimised väravad (Lisa 3, joonis 36). Lisaks tekitab mõtteid see, kui vaadata nende nurgapostide läbimõõtusid. Milleks nii jämedad, pealegi veel tammest? On võimalik, et neile postidele toetus peale väravapoolte veel ka mingi väravakäigu kohal olev hoone. Kuidagi pidi ju vall või valli peal olev kaitserajatis väravakäigu kohal ühendatud olema. See ehitis oli kaitse seisukohalt kindlasti väga praktiline, vaenlane jäi esimesest väravast läbi murdes lõksu, nende pea kohale võis jääda luuk, mille kaudu linnusekaitsjad saanuks kive alla loopida. Kive leiti Rõuges valli siseküljelt märkimisväärt hulk. Pole

välistatud, et samal ajal kui ründajad välimisi väravaid lõhkusid ja ülalt kive pildivate väravakaitsjatega võitlesid, oli kaitsjatel võimalus sisemisi väravaid barrikadeerida.

Viikingiegetest linnustest võis väravakäiku kaitsev väravatorn olla Iru linnuse keskvallil. See oleks sellisel juhul ainulaadne juhtum, sest kaitsetornid levisid alles XIII saj (Tvauri 2012, 44). Sellist torni vaevalt et Rõuges oli, küll aga võis värava kohal olla mingisugune lahtine hoone, varju- või katusealune, mis olnuks vajalik vahimehe jaoks. Ilmselt seal keegi valvet pidas ja vaevalt ta seda aastaringselt lageda taeva all tegi. Ühtlasi kaitses katusealune puust väravaehitist ilmastikutingimuste eest (Lisa 3, joonis 39). Selliseid väravakäigu kohal olevaid lihtsamaid varjualuseid on teada Taanist X saj Trelleborgist ning Trzcínica ja Biskupini linnuselt Poolas (Lisa 2, fotod 16–17, Lisa 3, joonis 38).

Rõuge linnuse võimaliku väravakoha vahetusse lähedusse jõuti valli läbilõiget tehes ruudus 10/f, kus III põlengukihis on tukilasu paksuseks lausa 45 cm (Schmiedehelm 1952, 12). Võimalik, et see on tunnistuseks väravaga seotud hoone põlemisest ja võis olla sinna varisenud näiteks väravakäigu kohal olnud ehitisest.

Mitmetel Eesti ja Loode-Venemaa alade neemiklinnustel oli ka teine, tagumine väravakäik. Kui Rõuge linnuse peamine väravakäik asus idapoolses küljes, siis üsna tõenäoline on oletada et teine, väiksem, asus linnuse läänepoolses tipus. Tänapäeval viib sealt alla orgu jalgrada, võimalik et sama rada on seal alati olnud ja võis kasutusel olla ka linnuse kasutusajal.

Vanemas järgus, III korrisest, tulid nähtavale väravakäigu kaitseks püstitatud nelinurkse palkehitise rusud (Schmiedehelm 1955, 27). Sealt leitud värtakeder, luust naaskel, pronkspannal ja muud igapäevased tarbeesemed näitavad et viimast võis olla kasutatud ka elamuna (samal 27–28). Peale põlengut seda hoonet ei taastatud, vaid selle koha peale veeti kokku vall, mida 1950-ndate kaevamistel ei uuritud. Autori arvates võis selle väikse otsavalliga seotud olla ka väike värav, mida sai piiramise ajal kasutada näiteks vee järel käimiseks (selles linnamäe otsas paikneb oja), põgenemisel või väljasõostul ründajate vastu. Seda mööda saanuks igapäevaselt ajada karjamaale loomi. Iru linnuse tagumise väravakäigu laius oli vaid 0,6–1 m (Tõnisson 2008, 103), ilmselt oli sarnaste mõõtudega ka Rõuge läänepoolne värav.

2.2.2. Majapidamisega seotud rajatised

2.2.2.1. Tee

Linnuse kaevandi ruutudes 15/g ja 16/g mainitakse madalat nõgu, mida oli juba maapinnalt märgata, ja mis kulges kraavina ida-lääne suunas. Vagumuse laius oli 1–1,4 m. III korris esistus see kraav liiva sees mustja, sütt sisaldava vaona (Schmiedehelm 1952, 25). Kraav jätkub ruutudes 17/g–22/g (Schmiedehelm 1953, 3). Kuigi aruannetes kraavi jätkumist piki linnuseõue rohkem ei mainita, on see siiski jälgitav kaevandiplaani ühel ristlõikel (Lisa 3, joonis 41) ja on selgesti eristatav g joonel ruutude 38 ja 39 ning 41 ja 42 vahel. Kraavi laius on jätkuvalt sama ja on näha, et ka seda on süvendatud looduslikku savikihti.

Arvestades Rõuge linnusasula pinnast, mis on üsna savikas, võib arvata, et teatud aasta-aegadel võisid olla asula- ja linnusesisesed teed-tänavad üsna läbimatud. Oli ju vaja mitte ainult jalgsi liikuda, vaid ka näiteks ree või saaniga ehitus- ja küttematerjali, loomasööta, või tööduseks vajaminevat soomaaki või savi vedada. See viib paratamatult mõttele, et „tänavad” või teed pidid olema kattega, mis andsid võimaluse liikuda linnusasula territooriumil igal aastaajal. Kõige loogilisem oleks oletada, et kasutati hõlpsasti kättesaadavat puitu, kas siis lattide, ümarate või lõhestatud palkide näol. Söeseguse mullakihiga täidetud kraav kulgeb piki linnuseõue, põhjapoolse elamurea eest. Kuna kaevamisel ei ole jälgitud pinnavormi, mis on linnuses üsna ebaühtlane, siis sillutis ühtse pildina üheltki kaevandiplaanilt hästi välja ei joonistu.

Paremini tuleb taoline kraavilaadne moodustis välja asulas, kus see kulgeb diagonaalis üle terve kaevandi (Lisa 3, joonis 40). Tundub et on kaevatud u 1 m laiune ja kasutatava puitsillutise paksusele vastava sügavusega kraav, nii et moodustus muu tasapinnaga ühtlane „tee”. Samalaadsed sillutatud „tänavad” on hästi säilinud Vene aladel. Eesti aladelt saab hea paralleeli tuua Viljandist, kust leiti teelõik, mida oli korduvalt täidetud piki tänavat asetsevate puutüvedega (Haak 2002). Sellega seoses võiks idapoolset valli läbiv väravakäik olla teega samal joonel, ruutudes g/4 kuni g/12. Linnuse keskel huumusekihi puudumise tõttu tee kaob, kuid ilmub taas nähtavale ruudus g/41, kus käesoleva töö autori arvates peaks asuma teine väravakoht. Kuna läbi on kaevatud ka huumuse- ja leeteliiva alune savikiht, mis takistab pinnasevee imbumist, siis tuleb kõne alla ka selle rajatise teine funktsioon – see võis olla ka õueala дренаaziks.

Selliseid puiduga sillutatud teid (Lisa 2, fotod 7, 8) on leitud nii Vana-Laadogas, Pihkvas ja Novgorodis (Равдоникас 1949, 38; Раппопорт 1975, 111), kui I aastatuhande lõpu Lääne-Lätis Matkule linnuseõuelt, kus on Rõugega sarnanev ida-lääne suunaline u 1 m

sügavune ja 1 m laiune kraav piki linnuse õue. Kraavi põhjas oli kohati postiauke. Matkule hoonestus paiknes peegelpildis mõlemal pool seda kraavi, mille läänepoolne ots suundus ilmse väljapääsu suunas (Мугуревич, 1966, 142–143). Ka Hedeby linnuses kulges sillutatud tee põhjavärraravast lõunavärravani. Selle peatänavala aluse moodustasid üksteisest keskeltläbi 1 m kaugusel asunud neljakandilised pikipalgid, mille külge olid puitnaeltega kinnitatud põikilauad (Selirand 1989, 146). Vana-Laadoga puitsillutisega teedevõrk oli eriti tihe. Kuna pinnas oli siin niiske, eriti sügise-kevadeti, siis ühendasid sillutatud teed peaaegu kõiki hooneid. Need polnud mitte ainult elamute ja suuremate tänavate vahel, vaid viisid ka lautade-aitadeni (Равдоникас 1950, 20).

2.2.2.2. Majapidamislohud

Nii Rõuge linnuses, kui ka asulas leidub hulgaliselt maapinda süvendatud lohkusid ja aukusid, mis on tavaliselt 0,5–1 m sügavused ja 1–2 m läbimõõduga. Linnuses, ruudu 17/g idapoolses osas algab juba I korrisel u 1 m läbimõõduga ja 80 cm sügavune saviga vooderdatud auk, mis võis olla kergelt põletatud. Augu ümber olid latid, mis võisid olla selle augu kaaneks (Schmiedehelm 1953, 7–8). Teine suurem auk on ruudus 33/g, mille läbimõõt 1,4 m sügavusel on veel 1,5 m (Schmiedehelm 1955, 5). Samalaadsed mullaga täidetud lohud on veel ka põhjapoolse hoonerea taga ja hoonete vahel (Schmiedehelm 1952, 28–29).

Neid nn majapidamislohke kasutati arvatavasti peamiselt toiduainete hoidmiseks ja nii on need keldrite eelkäijaks. Maasse kaevatud lohkudes püsis temperatuur ja niiskus ühtlasem kui maapealsetes säilituskohtades. Pealegi sobisid maa-augud toiduainete ja muu vara peitmiseks röövimiste ja rüüstamiste korral (Lavi 1997, 121; 2003, 159; Tvauri 2012, 53–54). Samas võis maasse süvendatud aukudel olla teisigi otstarbeid – jäätmeaugud, keraamika põletuskohad, puusöe põletusaugud ja sepatöö tarvis kasutatud augud. Selle kõige tõestuseks on aukudest leitud praakkeraamika tükke ja šlakki.

Mujalt Eesti aladelt on sarnaseid majapidamislohke leitud näiteks Lehmjast (Sokolovski 1985, 372) ja Haapsalu elamute alt (Pärn 2004, 269–282). Sellised maapinda süvendatud majapidamisaugud püsisid Eestis kasutusel üsna kaua, kuni XIX saj, mil hakati rajama keldreid.

Majapidamislohud kuulusid ka Irboska iga hoonekompleksi juurde (Седов 2007, 60–61) ja hulgaliselt on neid leitud Riias (Цайне 1984, 42–43). Majapidamislohke pole mainitud vaid Vana-Laadogas, kus põhjuseks võib olla liigniiske pinnas. Seal mainitakse toiduainete säilitamise kohana 1–1,5 m laiust seinatagust ruumikest (Равдоникас 1950, 20).

2.2.2.3. Jäätmeaugud

Inimtegevusega käivad alati kaasas jäätmed. Jäätmed, mida sai põletada, rändasid kolletesse, aga kindlasti tekkis ka mittepõlevaid jäätmeid. Üheks variandiks oli nende ladustamine maasse kaevatud aukudesse, mis täitudes kinni aeti. Üks sellistest võis olla linnuse õuel ruudus 30/h. Lehtrikujulise augu läbimõõt ülevalt on 2 m ja sügavus 1,4 m. Üsna tõenäoliselt ongi see just prahiauk, sest sinna oli visatud põlenud kive, sütt, ka kõlbmatuid savitükikesi (Schmiedehelm 1954, 33).

Veel üks omapärane jäätmeauk on olnud ruudus 38/g. II korrise põhjas olevate tukkide all oli suurem ovaalne lohk pikiteljega põhjast lõunasse, kusjuures põhjapoolne ots ulatus ka ruutu 38/f. Lohk oli täidetud sütt sisaldava musta mullaga. Selle läänepoolisel serval oli säilinud väikseid söestunud vaiade jäänuseid, mis läksid viltu maa sisse, nii et nende otsad ulatusid üle augu ääre (Schmiedehelm 1955, 10). Kirjelduse järgi jäi mulje, nagu oleks jäätmekast asunud püstkojalaadses vaiehitises. Võimalik, et seda võidi sel juhul peale jäätmete ja prahi ladustamise kasutada ka käimlana.

2.2.2.4. Vangiauk?

Rõuge linnuse ruudu 16/g edelaosas asub üks väga omapärane auk, sügavusega 1,68 m (Lisa 3, joonis 42). Sügavuti minnes muutub see koonjaks: 52 cm sügavusel on läbimõõt 65 cm, 1 m sügavusel 38 cm ja augu põhjas on läbimõõt vaid 9 cm. Leidusid sealt peaaegu polnud, vaid mõned luukillud ja keraamika tükikesed. Augu põhjas on säilinud vaia jäänused (Schmiedehelm 1952, 27). Kas sellel augul oli ka mingi puitvooder, pole teada.

Lielvarde vabaõhmuuseumis on eksponeeritud sarnasel põhimõttel rajatud koonjas ja umbes sama sügav auk (Lisa 2, foto 18) ning sellele on välja pakutud üsna ootamatu otstarve – see oli omalaadne vangi karistus-, piinamis- või kinnihoidmiskoht. Kahjuks ei õnnestunud selle töö autoril välja uurida, millistele argumentidele läti ajaloolased on toetunud. Seepärast pole autoril tuua ka ühtki kindlat paralleeli ega pretendeeri seetõttu ka absoluutsele tõele. Küll aga väärib see teema autori arvates läbiarutamist ja võimalike võrdluste esiletoomist..

Idee vangiaugust on igatahes väga huvitav – võib arvata, et olla kinniseotult sellises koonusekujulises augus, kus polnud ruumi ei istuda ega ka korralikult seista, oli äärmiselt piinarikas. Ehk hoiti siin müüki minevat orja või vange lunaraha saamiseni, aga võib-olla karistati ja häbistati siin hoopis mässulisi, maksuvõlglasti või mingite ühiskondlike tavade vastu eksijaid. Vaevalt mõnda vangi lunaraha saamiseni pere kõrval elumajas hoiti. Põhimõtteliselt võis ju linnuses olla koht, kuhu inimene panna, kui oli vajadus kelleltki

ajutiselt vabadus võtta. Aga miks selleks just auk kaevata? Kuhugi lauda kõrvale posti külge sidumine või mingisse kergehitisse või putkasse sulgemine oleks ju märksa lihtsam. Sellele on töö autoril juba ühe sõnaga keeruline vastata. Võib-olla oli selline augus veedetud karistus – ajutiselt „maha matmine”, tolle aja inimesele psühholoogiliselt kuidagi eriti murdev või muserdav. Eri aegadel ja kultuurides on taolisi vangiauke ju mingitel põhjustel rajatud.

Kuna käesoleva töö autori arvates läbis *g* joonel valli väravakäik, siis oli see linnuseõue osa ilmselt hoonestamata ja seesuguseks vangiauguks sobilik koht. Võimalik, et kas siin või siis kohe teisel pool väravakäiku (vaatajaid-kuulajaid mahtus ju üksjagu ka vallile) asus ka väiksem kogunemisväljaku laadne ala, kus peeti nõu, viidi läbi mingeid ühiseid rituaale või mõisteti kohut ning kus selline kinnipeetava vangi eksponeerimine sai mõjuda hoiatava näitena. Siinkohal saaks tuua hea paralleeli Irboskaga, kus kaevamisi juhtinud arheoloog Sedovi poolt oletatud vangiauk (Lisa 3, joonis 44) asub linnuse edelaosas, vahetult värava kõrval. Arvatav veetševäljak asub nimetatud august mitte kaugel, veidi maad põhja poole. Sedovi arvates pärineb see vangiauk linnuse väga varajase kasutamise ajast ehk siis läänemeresoomlaste ajal ning lõpuperioodil seda enam ei kasutatud (linnus koliti teisele kõrgendikule ümber arvatavasti 1330-tel). Irboskas on vangiauk uuristatud looduslikku paepinnasesse ja on Rõuge omast oluliselt suuremate mõõtudega, $3,2 \times 3,5$ m, augu sügavus aga on sama, 1,70 m. Ka sealsel vangiaugul on kergelt längus seinad, idapoolne külg oli millegipärast lausa 45 kraadise kallakuga. Leidusid oli seal sarnaselt Rõugega väga vähe, vaid mõned keraamikakillud (Седов 2007, 139–140).

Tulles veelkord tagasi Lielvarde välja pakutud vangiaugu juurde, siis selle ümber olid teatavad rakked, justkui kaevul. Seega võib oletada et selle augu peale võis käia mingi kaas või oli augu kohal veel omakorda mingisugune rajatis. Ka see pole võimatu, näiteks Radzivilileetopissis on säilinud minatuur, kus kiievlased vabastavad 1068. a „porubist” vürst Vseslav Polotskit ja lõhuvad kirvestega väikest putkalaadset ehitist (Lisa 3, joonis 43). Loomulikult suurendati-vähendati tolle aja kunstis kujutisi üsna meelevaldselt, aga samas pole ka võimatu, et just selline hoone vangiaugu kohal oligi.

Peale Irboska ja Kiievi asus maasse süvendatud vangiauke veel mujalgi. Näiteks Pihkvas (<http://arheologpskov.ru>), kus dünastiasiseses sõjas vangistas Jaroslav Tark oma noorema venna Sudislavi ja nagu teatab Vene letopis „ПОБЕДЫ ВРЕМЕННЫХ ЛЕТ”: „В тот же 6544 (1036) год посадил Ярослав брата своего Судислава в **поруб** во Пскове – был тот оклеветан перед ним” (www.hrono.ru). Tõlkes – Jaroslav pani oma noorima ja ühtlasi viimase elusoleva venna Sudislavi „porubisse” ehk „pogrisse” istuma, kus ta veetis järgnevad 23 aastat. See tähendus „pokri või pogrisse istuma panema” on meie sõnavaras

tänaseni olemas. Eesti õigekeelsussõnaraamatu (ÕS 2006) järgi on pogri vangla, arestikamber vm kinnipidamiskoht (*pisteti* või *pandi pokri, pogrisse, istub pogris*). Kas ei võinudki see väljend – „pogris istuma” tulla just maa-aluses vangiaugus või palkkambris posti külge seotuna istumisest? Vene keeles tähendab *нозребение* ka (elusalt) matmist – juhul, kui maetud inimene ärkab hiljem jälle ellu või tuleb maa alt välja. Sõna *побы* -- *яма со срубом, нозреб* (Даль 2006, 246) tähendab tõlkes maa-alust ristpalkehitust. Tänapäeval kasutatakse sõna *нозреб* ka keldri tähenduses.

2008. aasta suvel leidsid arheoloogid ka Novgorodist, Desjatinnõi kloostri kaevamistel XI saj pärineva vangiaugu (Lisa 2, foto 19), mille mõõtmed olid 3×3 m ja sügavus selline, et täiskasvanud inimene püsti seistes august välja ei ulatunud. Novgorodi vangiaugus oli kahe posti jäänused, mida kaevamisi juhtinud vene arheoloog Oleg Oleinikov pidas naride või järde tugisammasteks (<http://nw.ria.ru/culture>). Samas võisid need olla samasugused sidumistulbad nagu Rõuges või Lätis.

Kiievi, Pihkva, Irboska ja Novgorodi linnuseõuedelt leitud maa-alused vangikongid olid muidugi oluliselt suuremad, kui Rõuge oma. Samas oli aga ka rahvast seal kordades rohkem ja samavõrra rohkem ka neid, keda oleks pidanud seal karistuseks kinni hoidma.

Selles, et see koonusekujuline süvend Rõuge linnuseõuel oli vangide kinnipidamise kohaks, ei saa muidugi kindel olla, see on vaid üks võimalik selgitus selle rajatise kohta. Kindel on vaid see, et sellist suhteliselt sügavat, aga ebamugavalt ahenevat auku oli väga raske kaevata, eriti lõpuosa. Milleks nii palju vaeva näha, et selline auk kaevata? Majapidamisauguna ei tule see kõne alla, missuguseid varusid seal küll pidi hoitama ja kuidas neid sealt kätte saadi? Ka praktilisuse mõttes olnuks selline koonjalt kitsenev ruum täielik raiskamine, hoiustada sai sinna ju väga vähe. Kuidas näiteks ladustada sinna savianumaid vilja või lihaga? Ja kuidas sinna järele minna, kui pole isegi ruumi redelit toetada? See sunnib paratamatult otsima selle augu kasutamisele mingeid teisi otstarbeid.

Vangiaugu idee kõrval tekkis käesoleva töö autoril kirjutamise käigus selle koonja süvendi kohta veel üks võimalik selgitus. Ehk oli see kummalise kujuga auk hoopis mingi kultus- või ohverduspaik, nagu neid on leitud nii mõneski linnuses (Pihkvas, Novgorodis, Kenteskalnsis või Tušemljjas)?

2.2.2.5. Kultuskoht

Eelmises peatükis kirjeldatud kummalisele koonusekujulisele augule (Lisa 3, joonis 42) võib olla ka teisi selgitusi. Kui vangiaugu teooria toetuseks pole väga tugevaid argumente, siis

järgneva selgituse puhul on neid rohkem. Näiteks võis see rajatis olla ohverdusauk – kultuspaigaks/pühamuks või selle üheks osaks. Seda teooriat peab ka käesoleva töö autor tõenäolisemaks.

Viikingiaegsest religioonist on teada üsna vähe. Viimaste sajandite jooksul üles kirjutatud etnograafilistel andmetel põhinev arvamus, et eestlastel puudusid spetsiaalsed kultuserajatised ning nad austasid pigem loodusobjekte: puid, allikaid või kive, ei pruugi ristiusu-eelsete kujutelmadega sugugi kokku langeda (Mägi 2003, 16). Võimalike kultusekohtade määratlemise teeb aga keeruliseks kindlapiiriliste kriteeriumide puudumine. Seal läbiviidavad toimingud – rituaalid, palvused, laulud-tantsud jne, ei pruukinud jätta endast maha arheoloogilisi jälgi. Ka suurem osa ohverdustest pole tänapäevani säilinud, eriti mis puudutab sööki-jooki ning orgaanilisest, kergesti kõdunevast materjalist ohvreid (samas, 17). Kuna Eestis tsentraliseeritud võim ja religioossed organisatsioonid puudusid, võisid ka erinevate inimeste, kogukondade ja piirkondade usundilised arusaamad ja praktikad erineda märgatavalt rohkem kui näiteks pärast kristluse levikut (Tvauri 2012, 193–194). Seda, et Eesti aladel elanud inimeste maailmavaade ei pruukinud moodustada terviklikku usundit, näitab ka matmiskommete suur varieeruvus. Pole võimatu, et eri võimupiirkondade uskumuste sisu ja riitused võisid olla vägagi erinevad. Küll on aga arvatud, et alates keskmisest rauaajast võisid usulised rituaalikeskused hakata kalmetelt ümber kolima asustuskohdadesse (Jonuks 2009, 269). Kaubandus-käsitööndusliku ja haldusliku keskusena võis ka Rõuge linnus saada usulise keskuse funktsiooni. Kas linnuses elav perekond võis olla ühtlasi ka preestriteks või arbuimateks? Võib ju oletada et linnuses asuv „valitsejaklass” võis haarata kontrolli rituaalide ja religiooni üle. Selliseks kohaks on viikingiajal peetud näiteks Iru linnust (Vassar 1939, 96).

Seda teooriat, et Rõuge linnusest, ruudus g/16 (vt ptk 2.2.2.4), leitud koonusekujulise augu, mille põhjas oli vaia- või tulbajälg, puhul võis tegemist olla hoopis mingi kultuspaigaga, võiksid toetada mõned august leitud väikesed luukillud, mis aruande järgi olid selle kummalise augu ainsad leiud (Schmiedehelm 1952, 26). Kahjuks ei selgunud aruandest, kas leitud luukilde uuriti ja kellele võisid need kuuluda. Kui kõigil teistel linnuses leiduvate aukude puhul on leiumaterjali põhjal jälgitav selge otstarve ja kõik nad on väga leiurohked, siis selle augu puhul näib ratsionaalne otstarve täiesti puuduvat.

Selle koonusekujulise süvendi vahetus läheduses, ruudus 15/g, oli ka üsna suur tulease – 1,23 m sügavune lohk, mis oli täidetud tuha ja rohke söega (Schmiedehelm 1952, 27). Aruande kohaselt leiti sellest tuleasemest vaid savinõukilde, mis ilmselt kõik pärinesid ühest ja samast anumast (Schmiedehelm 1952, 28). Ehk siis, oli küll üsna suur tulease, kuid käsitööle või olmetegevusele viitavaid märke pole. Võib-olla tehti siin tuld mingi kultusliku

eesmärgiga? Ja põletati mingeid selliseid ande, millest jälgi ei säilinud (lõngad, paelad jne)? Ja sellesse posti või tulbaga süvendisse, mis moodustas ehk kõrvalasuva suure tuleasemega terviku, võidi kallata ohvriannina midagi sellist, mis huumuskihti ei tekitanud ja tänapäevaks on märkamatu – näiteks mingit kultusliku iseloomuga jooki (mõdu?) või hoopis verd?

Kolmas huvipakkuv rajatis tuli välja sealtsamast lähedalt, ruudus 17/g, kus leiti 1 m läbimõõduga savist rõngas, mis koonusekujuliselt kitsenedes ulatus 80 cm sügavuseni. 70 cm sügavusel oli selle läbimõõt veel ainult 40 cm (Lisa 3, joonis 45). Savivooderdise all ja ümber oli 20–30 cm paksune söe-, nõe- ja tuharing. Lohk ise oli täidetud musta, arvatavasti mingisugust orgaanilist ainet sisaldava, mullaga (Schmiedehelm 1953, 8–9). VI korrise põhjas, 120 cm sügavusel, otse selle rajatise all oli korrapäraselt laotud kividest kaar (samas, 9), mille esmane kasutuselevõtt võis käesoleva töö autori arvates ulatuda aega, mil linnust veel polnud ja neemiku läänepoolne tipp oli asula osa.

Nende kolme kirjeldatud rajatise vahetust lähedusest on leitud rida huvipakkuvaid esemeid. Leeaseme kõrvalt, ruudu 17/g idaosast, leiti II korrise odaots (Schmiedehelm 1953, 10). Ruudu 16/g idapoolsest osas, 79 cm sügavuselt leiti mündiaare, mis koosnes neljast araabia dirhemist, ning olid reas, servadega üksteise peal (Schmiedehelm 1952, 28, 57). Müntide kõrvalt leiti kaks sarvest ripatsit, millest üks kujutas kammi, teine lindu (Leimus & Kiudsoo 2004, 35–36).

Rõuge linnuse rekonstruktsioonil kujutatud kõrvalasuv hoone on kirjeldatud leeasemest hilisem (Leimus & Kiudsoo 2008, 44). Ehk siis, see leease võis olla linnuses olnud juba varajasest järgust. Autori arvates on võimalik, et linnuse vanemal perioodil ei olnudki see terve linnuseõue idapoolne osa, hiljem aga õue kagunurk, hoonestatud ja sinna oli jäetud väljak kogunemiskohaks või rituaalide läbiviimiseks. Samamoodi oli hoonestus korraldatud ka Tušemljaskas (Lisa 3, joonis 47) ja Irboskas (Selirand 1983, 141; Седов 2007, 73).

Christian Kelch (1657–1710) kirjeldab oma kroonikas, kuidas talupoegadel olid teatavad paigad, kuhu nad maha kallates ohverdasid maale õlut, piima ja muud enese tarvitavast toidust. Neil olid ka mingit laadi kinniaetud kaevud, kuhu nad juba vanast ajast midagi ohverdasid, kui nad üleloomulikelt jõududelt midagi ihkasid (Jonuks 2009, 19).

Reisimees ja araabia-juudi kaupmees Ibrahim ibn Yakub räägib X saj: „*Slesvig (Hedeby) on väga suur linn maailmamere kõige kaugemal äärel. Linna elanikud kummardavad Siiriust, välja arvatud vähesed kristlased, kellel on seal oma kirik. Seal peetakse pidu, kuhu nad kõik kogunevad, et oma jumalat austada, õgida ja juua. See, kes ohvrilooma tapab, paneb oma õueväravasse vaia püsti ja torkab ohvrilooma nende otsa – on see siis veis, jää, sokk või siga – et rahvas teaks, et ta ohverdab oma jumala auks*”. (Gwyn

1984, 177) Õuevärav = linnusevärav? Kas võis see vai Rõuge linnuseväravas olla just selliseks otstarbeks ja mõeldud terve kogukonna ühiseks ohverdamise kohaks?

Eesti aladelt leidis käesoleva töö autor mõned mõeldavad paralleelid. Esimene neist pärineb Kuusalu Pajulinnast. Kui muidu olid ehitistega seotud postid kuni 80 cm sügavusel, siis kaks väga jämedat posti olid kaevatud 1,65 ja 1,9 m sügavusele (Schmiedehelm 1939, 130–131). Üks neist oli üsna linnuseõue keskel ja seost ehitistega ei tundunud olevat. Ehk on nende postide asumisele nii sügaval õuepinnas selgituseks see, et nad olid mingisuguses maassekaevatud süvendis? Kuna aga tegemist oli soise alaga, ei jätnud süvend meie aegadeni jälgi ja vajus ajapikku kinni. Teine võrdlust pakkuv näide pärineb Irust, kus linnuse lääneosas oli, sarnaselt Rõugele, suur tulease paksu tuhakihi, milles leide polnud. Selle läheduses oli säilinud suurema posti kiilustik, mille juures oli kobaras koos veise ja hobuseluid, mida Vassar peab ohvriandideks. Tuleasemest edela pool oli Irus veel ka liivakihti süvendatud lohk, milles oli palju põlemata loomaluid (Vassar 1939, 64). Kolmanda võrdluse toob autor eelrooma rauaaegselt Tõnija Tuulingumäelt, kus arvatava kultusekoha moodustasid lohkudesse püstitatud jämedad, umbkaudu 80 cm läbimõõduga puusambad. Sama ala ühte otsa oli ehitatud kividest platvorm, mille sees leiti viis paeplaatidega vooderdatud umbes 80 cm sügavust ning 70–100 cm läbimõõduga koonusekujulist auku, millest mitme päris põhjast tulid välja üksikud väikesed inimluutükikesed. On tõenäoline, et auke kasutati laipade esialgse matmiskohana või luude purustamiskohana enne lõplikku matust kõrvalasuvasse kivilalmesse (Mägi 2003, 17–18).

Ka vene uurijate arvates hakkasid kultuskohad viikingiajaks koonduma linnustesse kui võimukeskustesse (Сви́рин 2006). Irboska linnuseõue põhjaosas oli hoonevaba ümar plats, läbimõõduga 25 m (Седов 2007, 73). Arheoloogide arvates oli see eelkõige just usutalituste läbiviimise kohaks (Selirand 1983, 169; Седов 2001). Vene aladelt on leitud ka sügavamaid koonjaid auke, mille otstarve või nende tõlgendus on jäänud suhteliselt ebaselgeks. Näiteks Rjazani linnuse varajases kihis on vähemalt kaks 2,3 m sügavust auku, mille ülemine diameeter on isegi üle 2 m, alumine vaid 0,6 m (Монгайт 1955, 46–47).

Vene alade X–XI saj arvatavad pühamud Pihkva ja Velikaja jõe vahel olid ringikujulise platsiga, mille keskmes oli kuni meetrise läbimõõduga süvend, mille keskele oli rammitud tammepost (Lisa 3, joonis 48). Leide oli neis pühamutes väga vähe, mõned üsna suured tuleasemed rohke tuha ja söega, mõned luu- ja keraamikakillud ning mõnikord suuremate koduloomade, tavaliselt hobuse, lõualuud (Лабутина 1989; Русанова 1998; Седов 1953). Need muinaspühamud võisid jääda läänemeresoomlastest või tekkida balti

elanikkonna tavade mõjutusel. Osa vene uurijaid omistab neid slaavlastele (Русанова 1998; Седов 1953), osa aga läänemeresoomlastele (Лабутина 1989; Свирин 2006).

Ka baltide eelviikingi- ja viikingiaja asualadelt on teada posti(de), süvendi ja tuleaseme kombinatsiooniga pühamuid. Kõige tuntuim on neist ehk Smolenskist 50 km lõuna pool asuv Tušemlja linnus. See linnuspühamu oli kasutusel ilmselt kuni VII saj, siis hävitati sisserändavate slaavi hõimude poolt (Selirand 1983, 138–142). Linnuse osa õuealast oli jäetud hoonestuseta ning kaetud hulga süvenditega. Igal sellisel on keskel asunud 15–20 cm läbimõõduga post. Augud moodustasid ringi ümber keskel asuva suurema süvendi, mille keskmes oli samuti post (Третьяков 1958, 179). Kõik need ringikujuliselt paigutatud tulbad kujutasid arvatavasti mingisuguseid jumalusi (Selirand 1983, 141).

Läti alade ohverduskommetest võiks mainida veel XII saj Riia hoonete põrandate, ahjude või hoone nurkade alla maetud ohverdatud loomade päid, enamuses hobuste ja veiste omad (Цайне 1984, 39, 86). Uuriija arvates viitab see tollastele liivi, ehk siis läänemeresoome päritoluga elanikele. XI–XIII saj liivi Laukskola asula 74 ahju alt leiti ohverdatud loomade pead, paljudel juhtudel oli selleks hobune (Цайне 1984, 39).

Veel üks huvitav leid pärineb Kenteskalnsi linnuse vanemast kihist, jäädes aastatuhande vahetusse ja meie ajaarvamise esimestesse sajanditesse (Lisa 3, joonis 46). Linnuseõue lõunaosast leiti lausa umbes 40 omapärast auku, millele pole praktilist selgitust leitudki, samuti pole selliseid leitud teistelt Läti ala linnustelt. Augud paigutusid korrapäratult, olid 0,6–1,05 m sügavused ja nende läbimõõt ulatus 0,9–1,4 m. Kõik nad olid ristlõikes koonusekujulised. Leide, peale üksikute keraamikakildude, polnud (Граудонис 1967, 15, 165). Uuriija neile selgitust ei andnud, kuid võib olla oli siingi tegemist kultuspaigaga.

Igal sellise Läti, Vene ja Eesti alade pühamuga seotud leiul on Rõugega midagi sarnast- kas süvend, ring, auk, koonusekujuline auk vms. Väga tihti on nende keskmes vertikaalne post. Võib-olla oli seal kujutatud iidol või puuslik? Äkki oli just selle oletatava pühapaiga olemasolu ja hobuste ohverdamine põhjuseks sellele, et Rõugest on nii suur arv hobuseluid leitud? Rõuge asulas moodustasid need üle 30% luuleidudest (Шмидехельм 1959, 162). Võib-olla oli hobune Rõuges pigem traditsiooniline ohvri- mitte pelgalt lihaloom? Novgorodis (Lisa 3, joonised 49-50), Pihkvas ja Riias on samuti hobuseid ohverdatud. Liha muidugi söödi ära, selles ei tohiks olla kahtlust. Merkel on 1798. aastal eestlastega seondult rääkinud nii inim-, kui ka loomohvritest. Loomohvri puhul ohverdati jumalatele luud, liha aga söödi ise (Jonuks 2009, 22).

Töö autori arvates on võimalik, et need eelpool kirjeldatud Rõuge linnuse süvendid, leease ning nende lähiümbrus võisid moodustada ühtse kompleksi, mis oli tolleaegseks

kultuspaigaks. Lähedusest leitud mündiaare ja luuesemed võisid sel juhul olla hoopis ohvriand, millega loodeti abi näiteks kaubaõnnele, et hea äri jätkuks. Või taastuks, sest otsustades leitud müntide vermimisaegade põhjal, kestis edukas äri kopranahkadega arvatavasti vaid üks või kaks inimpõlve, misjärel tasapisi hääbus. Nii võiski kätte jõuda hetk, kui ohverdaja münte maasse mattes lootis, et vanad ajad tagasi pöörduvad.

Hõberaha ohverdamise kohta on teateid kuni hiliste aegadeeni välja. „Eesti rahvakultuuri leksikonis” seisab: „Hõbedale omistati erilist imeväge ja hõbevalget kasutati mitmel viisil haiguste, eriti maa-aluste ravimisel, seda segati tervistavasse vette või salvidesse, ohverdati maajumalatele ja majahaldjatele, viidi ohvrikividele ja ohvriallikatele, et saada abi haiguste vastu, jne. Ohverdati ka hõberaha. Hõbeehteid kanti kaitseks kurjade vaimude ja haiguste vastu.” (Viires 1995, 38).

Folkloristikas on hulgaliselt salapäraseid viiteid maa-alustele, maa-jumalustele, nendega seotud rituaalidele, nende abil haiguste ravimisele ning kultustoimingutele (Kivari 2008). Kahjuks on need viited tänapäeva inimesele, ka käesoleva töö autorile, enamasti raskesti mõistetavad. Seetõttu on võimaliku Rõuge pühamu ja pärimuses leiduvate infokildude seostamine hetkeseisuga veel üsna keeruline. Loodetavasti annab aeg ja edasine uurimine selles suhtes aru.

KOKKUVÕTE

Autor on käesolevas töös proovinud otsida vastust küsimustele, kas ja kuidas on võimalik vaadelda ning tuvastada Rõuge linnusasula abihooneid ja rajatisi olemasolevas arheoloogilises materjalis. Aluseks on võetud linnusasulas teostatud väljakaevamiste plaanid ja aruanded ning arvestatud on hoonejäänuste tõlgendamisel teadaolevat arheoloogilist võrdlusmaterjali, mõningaid esemeleide, taustauuringuid ajastu ühiskonnakorraldusest ja teadaolevaid sidemeid naaberaladega. Samuti on kasutatud hilisemat etnograafilist andmestikku nii Eesti kui ka naaberaladelt. Sellele toetudes on üritatud välja pakkuda, mis tüüpi hooneid ja rajatisi on põhjust linnusasulas üldse otsida, milline võis olla nende konstruktsioon, mis viisidel võidi neid kasutada, kus nad Rõuge linnusasulas võisid paikneda ning millised välja näha. Pahatihti on uuritavate objektide ainsaks arheoloogiliseks materjaliks vaid üksikud posti- või vaiajäänused, kraavijupike, ebamäärane süvend või ehitusmaterjalide – põlenud tukkide või kasetohuribade – jäänused.

Osa käsitletud abihooneid ja rajatisi on seotud linnusasula elanike igapäevaeluga, siia rühma võiks liigitada teed, majapidamis- ja jäätmeaugud, saun(ad) ja suvekojad. Nende olemasolu linnusasulas ei ole põhjust kahtluse alla panna, küll on aga probleeme konkreetsete jäänuste tõlgendamise, täpse arvu või asukoha määramisega.

Osteoloogilise materjali ja maaviljelusele viitavate väheste leidude põhjal võib arvata, et viljaaitu ega suuremaid lautu Rõuge linnusasulas polnud. Pisemaid viljakoguseid hoiti ilmselt kas elamutes või majapidamislohkudes. Väiksemad kergekonstruktsioonilised laudad või loomatarad võisid muidugi olla ja nende võimalikule asukohale on töös ka viidatud.

Antud töös on jõutud järelduseni, et Rõuge kunagised asukad eelistasid maaviljelusele hoopis erinevaid käsitööliike, seega peab linnusasula arheoloogilises materjalis leiduma eelkõige hooneid ja rajatisi, mis on seotud just käsitööaladega ja on kohandatud üheks või mitmeks erinevaks tegevuseks. Luu ja naha töötlemiseks või tekstiili valmistamiseks sobis kahtlemata ka elamu, saun või suvekoda. Pronksi ja hõbedaga seotud peenemaks ehtesepa tööks, või vastupidi – suuremaks sepatööks või puusöe tootmiseks – pidi aga olema kohandatud juba eraldi tegevuskoht. Samuti eeldas kaubandusega, eriti karusnahkadega, tegelemine aitade, ladude või hoiuruumide olemasolu. Rõuge elanikud pidid ju kusagil nahku kuivatama, töötleva ja hoiustama. On väga tõenäoline, et oli teisigi metsasaadusi, mida koguti ja millega kaubitseti, kuid mis arheoloogilises materjalis pole jälgi jätnud – mesi, vaha, puutõrv jne – ka nende jaoks pidid olema mingid hoiuruumid. Hoidlateks ei pidanud olema, ja kindlasti ei olnudki, toekad hooned, vaid pigem kergkonstruktsioonis ehitised, mis lasid

õhku läbi. Ilmselt olid need enamasti pigem juurdeehitised ning ühendatud elamute, tarade või valliehitistega. Mõningaid selliseid sobilikke lao- või aidahooneid on käesolevas töös aluskivide või kasetohu jäänuste põhjal välja pakutud. Mingil määral sai tõlgendusi toetada ja täiendada ka võrdlusmaterjaliga mujalt leitud ja etnograafia alastest uurimustest võetud võrdluste põhjal, olgu siin näiteks toodud aida- või laohoonete elamust suuremad mõõdud, asukoht elamu suhtes või kolde puudumine.

Samas on need ikkagi suures osas vaid halvasti säilinud pisidetailidel rajanevad oletused ning kindlalt midagi abihoonete ja rajatiste kohta väita on võimatu. Suurimaks probleemiks ongi hoonejäänuste väga halb säilivus, mis jätab ruumi rohkele tõlgendamisele. Kindlasti ei pretendeeri käesoleva töö autor oma tõlgendustes absoluutsele tõe. Ühtlasi ei saa välistada võimalust, et päris kindlaid üheotstarbelisi abihooneid oli vähe või neid polnudki. Sama hoonet võidi kasutada väga erinevatel eesmärkidel, see võis olla korraga näiteks nii pronksivalamise kohaks, kui ka väiksemaks sepikojaks. Saun või suvekoda võis aga samaaegselt olla nii pererahva luutöötlemise või toiduvalmistamise paigaks, olles samas ka mõne kehviku või teenija elamuks. Sama kehtib ka rajatiste, näiteks koldeaukude kohta, kus sepatöö kõrval võidi valmistada ka toitu.

Teadaoleva hilisema tüüpilise taluõue ülesehitust arvestades, aga ka Lāti, Vene ja Valgevene linnuste-asulate analoogiliste uurimuste põhjal võib arvata, et hoonestus pidi olema oluliselt tihedam, kui Võrumaa Muuseumi linnuse rekonstruktsioonil on näidatud ning nii linnuse kui ka asula õu olid mitmesuguseid eriotstarbelisi abi- ja eluhooneid täis ehitatud. Peale viie või kuue suurema elamu võis Rõuge linnuses leiduda ka väiksemaid saunalaadseid ehitisi, peale selle oli seal kindlasti hulgaliselt majapidamishooneid, tarandikke, aedikuid ja käsitööks sobilikke varjualuseid.

Loodetavasti Rõuge linnusasula uurimine tulevikus jätkub, eriti rohkesti võiks saada vastuseid võimalike abihoonete ja rajatiste kohta otsavallide, aga miks mitte ka põhja- ja lõunapoolsete nõlvade läbikaevamisel, samuti on uurimata enamus asula territooriumist. Palju huvipakkuvat informatsiooni võiks saada ka linnusasula lähipiirkondadest – pole ju hetkel midagi teada ei rauamaagi ega puusõe hankimise kohtadest, samuti pole Rõuge ümbrusest avastatud ühtki tolle ajastu küla ega kalmet. Seepärast käesoleva töö autorile tundub, et Rõuge linnusasula puhul on uurimuslikku potentsiaali veel lähemateks aastateks või lausa aastakümneteks.

SUMMARY

Outbuildings and household structures of Rõuge fortress settlement

The topic of this Bachelor's thesis is middle and early Iron Age outbuildings and different household and defence structures of the Rõuge fort-settlement. One of the reasons for choosing this topic is that very few archaeological papers have focused on the history of household related structures and outbuilding in particular. The second reason is the author's own personal interest in this time period and in the history of his home neighbourhood as well as his wish to study the available materials and sources on this topic more closely.

The Rõuge hillfort and settlement are situated in Rõuge parish, Tindi village. The settlement was founded near numerous rivers and lakes which provided food for the settlers and acted as trade routes connecting the inhabitants to the rest of the world. The fort was founded on the western, most naturally protected, part of a small cape. The fort-settlement was used as a permanent habitation site for a long time. Its inhabitants main activities were trading and handicrafts. Hunting was also important, beavers were the most common prey. Fishing, cattle breeding and agriculture also provided a livelihood for the people. The day-to-day life of the Rõuge fort-settlement varied greatly from other rural settlements of that period. Due to its main activities of trade and handicraft, Rõuge is often classified as an early town-like settlement (*aolinn*).

From 1951–1959 the whole fortress and some parts of the settlement's ground area were excavated under the supervision of archaeologists H. Moora and M. Schmiedehelm. The cultural layer of the settlement was discovered to have been destroyed by land cultivation and the remnants of the buildings were notably less preserved, compared to the remnants in the fort.

The author of this paper has tried to answer the questions of if and how it is possible to examine and identify the outbuilding and structures of the Rõuge fort-settlement based on existing archaeological material.

Plans and reports of archaeological excavations in the area act as the basis of this study. In order to better understand the characteristics of the remnants, various archaeological reference material, some artefact findings, detailed studies of the period and known connections with neighbouring areas have all been taken into account. The archaeologically studied traces of fortresses and settlements in north-west Russia and south and south-east Estonia, which were then inhabited by the Baltic Finns, have provided a good point of

comparison. In north-west Russia the main attention has been focused on the Irboska fort because as many studies and archaeological finds have shown, at that time, Irboska and Rõuge were inhabited by people from the same ethnic group.

More recent ethnographical material from Estonia and the neighbouring areas has also been used. Based on these different sources, the author has tried to point out what type of building and structures could have been found in the area at the time, how would they have been constructed in that period, in which ways they could have been used, where could they have been situated in Rõuge fortress settlement and how could they have looked like. More often than not the only available study objects could be random remains of a stake, inches of a ditch, a vague pit in ground or the remains of building materials once used – burnt pieces of smouldering wood or strips of peeled birch bark.

Some of the outbuildings and structures studied and discussed in this study are connected with the everyday life of the people who lived in the settlements e.g. roads, storage- and waste pits, sauna(s) and summer kitchens. There is no reason to doubt their presence in the fort settlement but there are problems with interpreting particular remains, also determining the number and location of these buildings on settlement grounds.

According to the lack of osteological material or findings that would refer to agriculture, it would be safe to assume that there were no granaries or big barns in the Rõuge fortress settlement. Small amounts of grain were most probably stored in dwellings or in storage pits. Of course, smaller barns or cattle pens might as well have existed so their possible locations have also been pointed out in this study.

This paper shows that the former inhabitants of Rõuge preferred different handicrafts to agriculture so the archaeological material should first and foremost point to buildings and structures that are connected to handicraft activities and are adjusted for one or many different activities. Dwellings, saunas or summer kitchens were undoubtedly suitable for handling bones or leather. For crafting finer bronze and silver jewellery or vice versa – for large scale forging or charcoal production – a separate site must have been adjusted. Also involvement in trading, specially fur trading, would require the existence of storage facilities. The inhabitants of Rõuge had to have had a place where to dry, handle and store fur. It is very likely that the inhabitants gathered and traded also other forest produce– e.g. honey, wax, tar – that would not have left any trace in archaeological material but would also have needed some kind of storage facilities.

The storage places did not have to be, and certainly were not, big and heavy buildings but, more likely, lightly constructed buildings that were not airtight. They were most likely to

have been extensions to the already existing household that were connected to the main house, the bens or ramparts. Some of the suitable storage building or granaries have been pointed out in this study based on wall ruins and remains of birch bark. On some level the interpretation was backed up and supplemented with reference materials from elsewhere and comparison from ethnographical studies e.g. the larger measurements of barn- and storage buildings, location from dwellings and the absence of a hearth.

At the same time it is impossible to state something certain about outbuildings and different household structures. One cannot rule out the possibility that there were actually very few or no purposefully designed outbuildings at all. The same building might have been used for very different other purposes. E.g. they could have simultaneously served as workshops for bronze casting or forging. A Sauna or summer buildings might have served simultaneously as places for treating bones or preparing food, also as habitation for servants or the poor. The same applies to other structures, like a hearth pit, which was used for preparing food as well as for blacksmithing.

In many aspects the author's interpretations are still guesses based on minor details and it would be impossible to state anything certain and concrete about outbuildings from that period. The biggest problem is that the archaeological remains are badly preserved which leaves a lot of room for interpretations. So the author does not claim to have the absolute truth in his interpretations.

Taking into account the more recent typically structured farm buildings as well as similar studies of fortress settlements in Latvia, Russia and Belarus, it could be said that the buildings of a fortress site must have been much more densely located than shown on reconstructions of the fortress in *Võrumaa Muuseum* (Võru parish museum) and the fortress, as well as the settlements grounds, must have been packed with different outbuildings and constructions. Besides apart from five or six bigger dwellings, there might have been smaller sauna type dwellings in Rõuge fortress as well as different household buildings, bens and shelters suited for handicraft activities.

Hopefully studies of the grounds of the Rõuge fortress will continue in the future. Many unanswered questions remain about the outbuildings that could be answered with the help excavations of ramparts and, why not, the northern and southern slopes. Also most of the settlement's territory has not been studied. A lot of interesting information could also be found from the surrounding areas – at this moment we know nothing about where the inhabitants gathered iron or charcoal. Also no burial sites of this era or any villages that provided the fortress with agricultural products have been discovered in Rõuge. This is why

the author of this study believes that there is plenty potential for further studies to be carried out in the Rõuge fortress settlement in the coming years or even decades.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Kasutatud käsikirjad:

Jonuks, T. 2009. Eesti muinasusund. Doktoritöö. Tartu.

Kivari, K. 2008. Maa-alused Eesti rahvapärimused: inimkeha ja looduse piirjooni. Magistritöö. Tartu

Pajuste, V. 2012. Noorema rauaaja eluhoone rekonstrueerimine. Arheoloogiline eksperiment Rõuges 2010-2012. Magistritöö.

Siig, Kristo 2013. Linnuste nihe. Bakalaureustetöö. Tartu Ülikool.

Schmiedehelm, M. 1952. Aruanne kaevamistest Võru rajoonis Rõuge linnusel 29.VII – 29. VIII 1952. a (Käsikiri TLÜ AI arheoloogiaarhiivis, koopia TÜ arheoloogia õppetooli arhiivis).

Schmiedehelm, M. 1953. Aruanne kaevamistest Võru rajoonis Rõuge linnusel 17.VII – 21. VIII 1953. a (Käsikiri TLÜ AI arheoloogiaarhiivis, koopia TÜ arheoloogia õppetooli arhiivis).

Schmiedehelm, M. 1954. Aruanne kaevamistest Võru rajoonis Rõuge linnusel 15. VI – 27. VII 1954. a (Käsikiri TLÜ AI arheoloogiaarhiivis, koopia TÜ arheoloogia õppetooli arhiivis).

Schmiedehelm, M. 1955. Aruanne kaevamistest Võru rajoonis Rõuge linnusel 22.VI – 21. VII 1955. a (Käsikiri TLÜ AI arheoloogiaarhiivis, koopia TÜ arheoloogia õppetooli arhiivis).

Veldi, M. 2009. Keskused ja kommunikatsioon Kagu-Eestis rauaajal (vara)uusaegsete kaartide taustal. Magistritöö. Tartu Ülikool. [PDF: <http://www.academia.edu/2401753/> (29.03.2013)]

Kasutatud kirjandus:

Aun, M. 1997. Ühest versioonist Pihkva linna tekke kohta. *Eesti Arheoloogiaajakiri*. 1997, 145-157.

Haak, A. 2002. Keskaegse Viljandi tänavate võrk. *Viljandi Muuseumi aastaraamat 2002*.

Habicht, T. 1977. Eesti saun. Tallinn, Valgus.

HLK = Henriku Liivimaa kroonika. 2005. Tõlkinud Richard Kleis. Toimetanud ja kommenteerinud Enn Tarvel. Tallinn.

Jaanits, L., Laul, S., Lõugas, V., Tõnisson, E. 1982. Eesti esiajalugu. Tallinn, Eesti Raamat.

- Jones, G. 1984.** A History of the Vikings, Second Edition. Oxford University Press, New York.
- Kriiska, A., Tvauri, A. 2002.** Eesti muinasaeg. Tallinn, Avita.
- Laid, E. 1939.** Varbola Jaanilinn. Muistse Eesti linnused: 1936.–1938. a. Uurimiste tulemused. Toim. H. Moora. Tartu: Õpetatud Eesti Selts.
- Lang, V; Ligi, P. 1991.** Muistsed kalmed ajaloolise demograafia allikana. *Muinasaja teadus* 1, 216-238.
- Lang, V. 2002.** Vakus ja linnusepiirkond Eestis. Lisandeid muistse haldusstruktuuri uurimisele peamiselt Harjumaa näitel. In: Keskus – tagamaa – ääreala. Uurimusi asustushierarhia ja võimukeskuste kujunemisest Eestis. *Muinasaja Teadus* 11, 125-168.
- Lang, V. 2003.** Baltimaade metalliaeg. Õppematerjale. Tartu.
- Lang, V. 2007.** Baltimaade pronksi- ja rauaaeg. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lavi, A. 1997.** Asulakohad 13.-17.sajandi talurahvaehitiste ajaloo allikana. *Eesti Arheoloogiaajakiri*, 1, 84-144.
- Lavi, A. 1999.** Põhja-Tartumaa rauatööst muinas- ja varakeskajal. *Eesti Arheoloogiaajakiri* 1999/3, 35-62.
- Lavi, A. 2003.** Muinasaja lõpu külaehitised. – Eesti aastal 1200. Koost ja toim Mägi, M. Tallinn, Argo.
- Leimus, I., Kiudsoo, M. 2004.** Koprak ja hõbe. *Tuna* 2004/4, 31-47.
- Ligi, H. 1961.** Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus Liivi sõja algul (1558-1561). Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Ajaloo Instituut. Tallinn.
- Lillak, A., Valk, H. 2009.** Arheoloogilised välitööd Eestis 2008. Arheoloogilised proovikaevamised Rõuge linnusel Kagu-Eestis. Tallinn.
- Luik, H. 2004.** Luuesemed hilisrauaaja linnamägedel Lõhavere, Soontagana, Varbola ja Valjala leidude põhjal. Linnusest ja linnast. *Muinasaja Teadus* 14, 157-188.
- Luik, H. 2005.** Luu- ja sarvesemed Eesti arheoloogilises leiumaterjalis viikingiajast keskajani. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Mandel, M. 1995.** Läänemaa muinaslinnused
[http://www.muuseum.haapsalu.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=57&Itemid=363 (30.03.2013)]
- Moora, H; Saadre, O. 1939.** Lõhavere Linnamägi. - Muistse Eesti linnused: 1936.–1938. a. Uurimiste tulemused. Toim. H. Moora. Tartu: Õpetatud Eesti Selts.
- Moora, H. Peedu Kerikmägi. 1939.** Muistse Eesti linnused: 1936.–1938. a. Uurimiste tulemused. Toim. H. Moora. Tartu: Õpetatud Eesti Selts.

- Moora, H. 1955.** Muistsed asulad ja linnused. Muistsete linnuste uurimise tulemustest Eesti NSV-s. Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Ajaloo Instituut Toim. Moora, H., Jaanits, L. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus.
- Moora, H. 1966.** Käsitöö arenemisjärg Baltimail 12.-13. sajandil. – Pronksiajast varase feodalismiini. Uurimusi Baltimaade ja naaberalade arheoloogiast. Tallinn, Eesti Raamat.
- Mäesalu, A. 1980** = Мяэсалу, А. Аварийные археологические раскопки на городище Тарту. – ТАТÜ, 29: 4, 375–379.
- Mägi, M. 2003.** Kaali ja kultuurmaastik. Meteoriiditabamuse kajastusi arheoloogias ja folklooris. Tallinn.
[[http://www.tlu.ee/UserFiles/Ajaloo%20Instituut/Arheoloogia%20osakond/Eesti%20esiajalugu%20\(Pronksiaeg%20ja%20eelrooma%20rauaaeg\)\(25.03.2014\)](http://www.tlu.ee/UserFiles/Ajaloo%20Instituut/Arheoloogia%20osakond/Eesti%20esiajalugu%20(Pronksiaeg%20ja%20eelrooma%20rauaaeg)(25.03.2014))]
- Mägi, M. 2003.** Eesti ühiskond keskaja lõpul. – Eesti aastal 1200. Koost ja toim Mägi, M. Tallinn, Argo.
- Peets, J. 2003.** Siis, kui raud tuli. – Eesti aastal 1200. Koost ja toim Mägi, M. Tallinn, Argo.
- Pärn, A. 2004.** Külaehitiste jäljed Haapsalu varases linnaehituses. Linnusest ja linnast. *Muinasaja Teadus* 14, 269-289.
- Schmiedehelm, M. 1939.** Kuusalu Pajulinn. Muistse Eesti linnused: 1936.–1938. a. Uurimiste tulemused. Toim. H. Moora. Tartu: Õpetatud Eesti Selts.
- Selirand, J. 1983.** Urniväljadest ümarkäabasteni. Tallinn.
- Selirand, J. 1989.** Muinasaeg, muinasteadus, muinasteadlased. Tallinn.
- Sergejev, V, Vsevirov, D. 2002.** Venemaa – lähedane ja kaugel I osa. Tallinn.
- Tamla, Ü., Kallavus, U., Säre, M. 2004.** Eksperimentaalarheoloogia: hõbedast muinasehete koopia valmistamine. Linnusest ja linnast. *Muinasaja Teadus* 14, 347-379.
- Tihase, K. 2007.** Eesti talurahvaarhitektuur. Tallinna Tehnikaülikooli Kirjastus
- Tõnisson, E. 1965.** Lõhavere linnamägi. Tallinn, Eesti Raamat.
- Tõnisson, E. 1966.** Linnamäed ja maalinnad. Tallinn, Eesti Raamat.
- Tõnisson, E. 1992.** Asustuse, majanduse ja kultuuri areng I aastatuhande teisel poolel. Majanduse areng 11. sajandist 13. sajandi alguseni. Materiaalne ja vaimne kultuur. – Eesti talurahva ajalugu I osa, IV ptk. Toim. Kahk, J., Tarvel, E., Ligi, H., Tõnisson, E., Vassar, A., Viires, A. Tallinn, 76-90, 96-107, 108-116.
- Tõnisson, E. 2008.** Eesti muinaslinnad. Tartu Ülikool. Tartu, Greif.
- Valk, H. 2008.** Linnused kui jätkuv lugu. Eesti muinaslinnad. Tartu Ülikool, Ajaloo ja Arheoloogia Instituut.

- Vassar, A. Iru Linnapära. 1939.** Muistse Eesti linnused: 1936.–1938. a. Uurimiste tulemused. Toim. H. Moora. Tartu: Õpetatud Eesti Selts.
- Viires, A. 1995.** Eesti rahvakultuuri leksikon. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus
- Viires, A. 1960.** Eesti taluehitiste uurimisest. Etnograafiamuuseumi aastaraamat. 17. Tartu.
- Арциховский, А.В. 1956.** Археологическое изучение Новгорода // Материалы и исследования по археологии СССР. Том 1. № 55. Труды Новгородской археологической экспедиции. М.
- Аун, М. 1992.** Археологические памятники второй половины 1-го тысячелетия н.э. в Юго-Восточной Эстонии.
- Белецкий, С. В. 1994.** Средневековый Псков. Древний Псков. Санкт-Петербург.
- Белецкий, С.В.** История изучения Псковского городища
[<http://arheologpskov.ru/index.php/arheologija-pskova/istoriya-izucheniya/proekt-letopis/item> 25.03.2014)]
- Бунин, А.В, Саваренская, Т.Ф. 1979.** История градостроительного искусства. Градостроительство рабовладельческого строя и феодализма. Том первый - Москва: Стройиздат.
- Даль В.И. 2006.** Большой иллюстрированный толковый словарь русского языка
[<http://booksshare.net/index.php?id1=4&category=linguistics&author=dal-vi&book=2006&page=246> (25.03.2014)]
- Лабутина И.К. 1989** Псков в X веке (по археологическим данным).
[<http://arheologpskov.ru/index.php/arheologija-pskova/istoriya-izucheniya/proekt-letopis/item> (25.03.2014)]
- Граудонис Я. Я. 1967.** Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа: Начало разложения первобытнообщинного строя. Рига.
- Громов Г. Г. 1956.** История *крестьянского жилища* Владимирского края IX-XIX веков. М. [http://statehistory.ru/books/pod-red--B-A--Rybakova_Ocherki-russkoj-kultury-XVIII-veka--CHast-pervaya-/18 (25.03.2014)]
- Колчин Б. А. 1956.** Топография, стратиграфия и хронология Неревского раскопа // МИА № 55. Москва.
- Макаров, Н. А. 2009.** Средневековая Русь.
- Монгайт А. Л. 1955.** Старая Рязань. Материалы и исследования по археологии СССР, 49.
- Мугуревич, Э. С. 1965.** Восточная Латвия и соседние земли X—XIII вв. Рига.

- Мугуревич, Е. 1966.** Укрепленное поселение начала нашей эры в западной Латвии. Pronksiajast varase feodalismini. Uurimusi Baltimaade ja naaberalade arheoloogias. Tallinn.
- Носов К. С. 2002.** Русские крепости и осадная техника, VIII—XVII вв.— СПб.: ООО «Издательство «Полигон», 2002 [<http://lib.rus.ec/b/451955/read#t53> (25.03.2014)]
- Повесть временных лет. Часть III. Об убиении Бориса и Глеба.** *Прозаический перевод на современный русский язык . Публикуется в переводе Д.С.Лихачева.* [<http://www.hrono.ru/dokum/1000dok/povest3.php> (25.03.2014)]
- Раппопорт П.А. 1965.** Древние русские крепости. М., 1965
[<http://www.rusarch.ru/rappoport4.htm> (25.03.2014)]
- Раппопорт П. А. 1967.** Военное зодчество западнорусских земель X-XIV вв. Ленинград.
- Раппопорт, П. А. 1975.** Древнерусское жилище Археология СССР (Свод археологических источников) Выпуск Е1-32.
- Равдоникас В. И. 1949.** Старая Ладога: (Из итогов археол. исслед. 1938-1947 гг.). Ч. 1. Советская археология XI. Москва.
- Равдоникас В. И. 1950.** Старая Ладога: (Из итогов археол. исслед. 1938-1947 гг.). Ч. 1. Советская археология XII. Москва.
- Русская История. Радзивилловская летопись** [<http://www.bibliotekar.ru/rus/95.htm> (25.03.2014)]
- Русанова И.П. 1998.** Священные колодцы // Историческая археология. Традиции и перспективы. М.
- Рыбаков Б. А. 1985.** Древняя Русь. Город, замок, село. Наука. Москва.
- Рындина Н.В. 1963.** Технология производства новгородских ювелиров X-XV вв. Материалы и исследования по археологии СССР, место издания Изд-во АН СССР Москва.
- Седов В.В. 1953.** Древнерусское святилище в Перыни // КСИПМК.
- Седов В. В. 1957.** К вопросу о жертвоприношениях в древнем Новгороде // КСИИМК. Вып. 68.
- Седов, В. В. 1993.** Изборск в эпоху Древней Руси // Изборск и его окрестности — заповедный край России. Псков [<http://www.bibliopskov.ru/izborsk.htm> (30.03.2013)]
- Седов В. В. 2007.** Изборск в раннем средневековье. Москва.
- Свирин, К. М. 2006.** Языческие святилища Северо-Запада Древней Руси в VIII — начале XI вв. // История и археология Новгорода.

Седов, В. В. 2001. Изборск в раннем средневековье.

[http://www.pskovregion.org/number_46/15.php (25.03.2014)]

Седов, В. В. 2011. Древний Изборск. Размещение в библиотеке «РусАрх»

[<http://rusarch.ru/sedov19.htm> (31.03.2013)]

Соловьев, С. М. . История России с древнейших времен. Том 2

[<http://www.magister.msk.ru/library/history/history1.htm> (25.03.2014)]

Шмидехельм М. Х. 1959. Городище Рыуге в Юго-Восточной Эстонии // Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции.

Третьяков П.Н. 1958. Городища-святилища Левобережной Смоленщины // СА. - №4.

[http://www.archaeology.ru/Download/Tretyakov/Tretyakov_1958_Gorodisha-svyatilisha (25.03.2014)]

Третьяков, П. Н.. 1966. О ранних и поздних городищах дьякова типа. Pronksiajast varase feodalismini. Uurimusi Baltimaade ja naaberalade arheoloogias. Tallinn.

Цауне А.В. 1984. Жилища Риги XII-XIV вв: По данным археологических раскопок. Рига.

Kasutatud internetiallikad:

[<http://www.bibliotekar.ru/rusNovgorod/148.htm>(25.03.2014)]

[<http://nw.ria.ru/culture/20080701/81646297.html>(25.03.2014)]

[<http://www.karpackatroja.pl/> (25.03.2014)]

[<http://www.trelleborg.se/museum> (25.03.2014)]

[<http://www.araisiwatercastle/> (25.03.2014)]

LISAD

Lisa 1. Töös sisalduvad mõisted

Abi- või majapidamishoone pole alaliseks, aastaringseks elamiseks ette nähtud või on elamiseks ette nähtud pind väiksem kui pool üldpinnast.

Ait on talu- või majapidamiskompleksi kuuluv varude hoidmiseks mõeldud laohoone. Ait on välja arenenud sammaslavast, kus hoiti iidsetel aegadel jahisaaki, et kiskjad seda kätte ei saaks. Ait on Eesti taludes tuntud ehitiseks hiljemalt 10.–11. sajandist.

Ehitis on ehitusmaterjalidest ja detailidest valmistatud ja aluspinnaga kindlalt seotud hoone või rajatis.

Elamu on elamiseks ette nähtud hoone, milles kogu pind või vähemalt pool sellest on ette nähtud ühe või mitme pere alaliseks elamiseks.

Hoone on maapinnaga püsivalt ühendatud, katuse, välispiirete ja siseruumidega ehitis.

Küün ehk heinaküün on heina hoidmiseks ettenähtud hoone või hoone osa. Küün võib olla talus eraldi kerge, õhku läbilaskev ehitus, uksega või ukseta lai sissekäik. Küün võib olla ka lauda või aida otsa ehitatud osa. Küün on enamasti puitehitis.

Laut on koduloomade ja kodulindude pidamiseks mõeldud hoone või hoone osa. Varasemalt on peetud eri liiki loomi laudas.

Püstkoda ehk **keedukoda** on koonilise kujuga lattehitis, mis on kaetud loomanahkade, puukoore, okste või muu taolisega. Harvemini jäetakse püstkoja sõrestik katmata. Paikse eluviisiga rahvaste seas kasutatakse seda ka muudel otstarvetel, näiteks Eestis suveköögina.

Rajatis on kõik maapealsed, maa-alused ja veealused ehitised, v.a hooned. Funktsionaalselt koos toimivatest rajatistest koosnevat ehituslikku kompleksi võib käsitleda ühe rajatisena.

Talu on tavaliselt ühele perekonnale kuuluv elupaik ja väike maamajand, mis hõlmab nii maavaldust koos eluhoonete, abihoonete, nii majandatavate (aed, põllud, karjamaad ja heinamaad, mets) kui mittemajandatavate kooslustega (nt soo, ka osa metsa) kui ka kõiki elanikke (sealhulgas koduloomade ja metsloomadega). Üldjuhul on läbi aegade talu all mõistetud väikseimat maamajapidamisüksust, mille piires toimuvast maamajanduslikust tootmisest saadavate sissetulekutega elatub ära seal elav ja töötav pere (talupere).

Lisa 2. Fotod

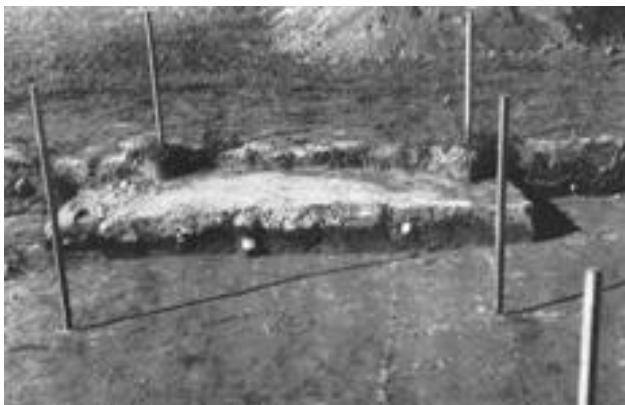

Foto 1. Rõuge asulast avastatud savist ahju jäänused (Tõnisson 2008, 119).

Foto 2. Latgalite 9.-11. sajandi Araiši järvelinnuse rekonstruktsioon Lātis. Foto: [http://www.google.lv/araisiwatercastle/ (25.03.2014)]

Foto 3. Bresti käsitöliste-kaupmeeste linnus XIII sajandi Valgevenes, 1000 m² pinnal oli 28 hoonet. [[http://ru.wikipedia.org/wiki/Берестье_\(музей\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Берестье_(музей))] (25.03.2014)]

Foto 4. Hoonestus ja puusillutisega tänav keskaegses Pihkvas. [<http://www.google.ee/imgres?imgurl=http://historic.ru/news>] (25.03.2014)]

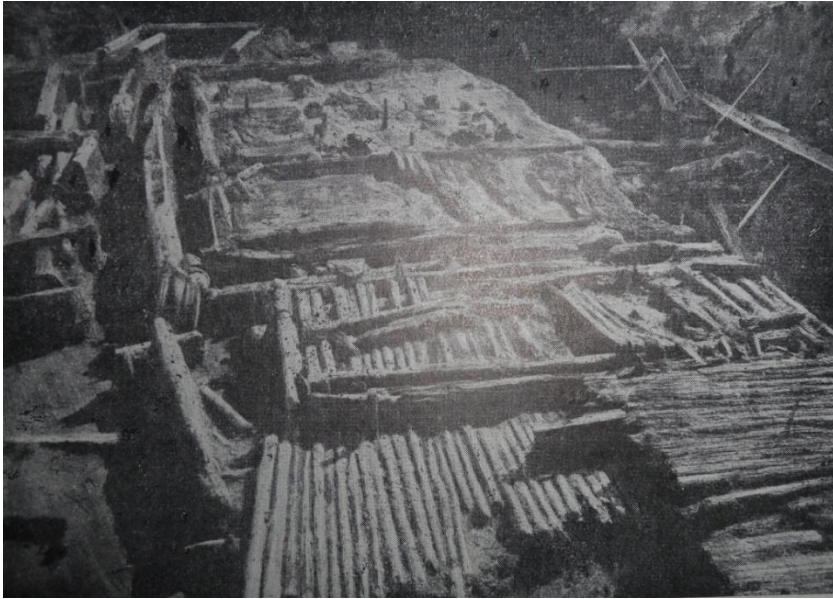

Foto 5. Näide Vana-Laadoga ehitustihedusest (Равдоникас 1950, 29)

Foto 6. Elamu külge ehitatud sepikoda Lielvarde vabaõhumuuseumis
[<http://www.draugiem.lv/lielvarde9/>(31.03.2013)]

Foto 7. Foteviken muuseum. Hooned, katused.

[<http://www.fotevikensmuseum.se/fotenet/en/free-images> (25.03.2014)]

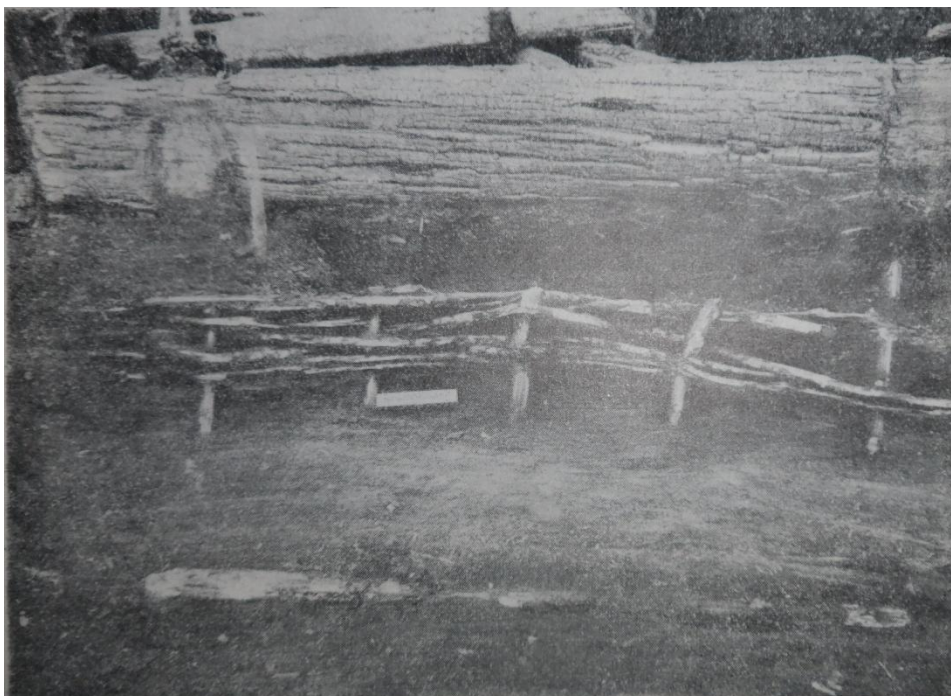

Foto 8. Oks- või ritvpunutistehnikas aedik loomade hoidmiseks. Oli ühte külge pidi hoone küljes. Vana-Laadoga. (Равдоникас 1950, 26)

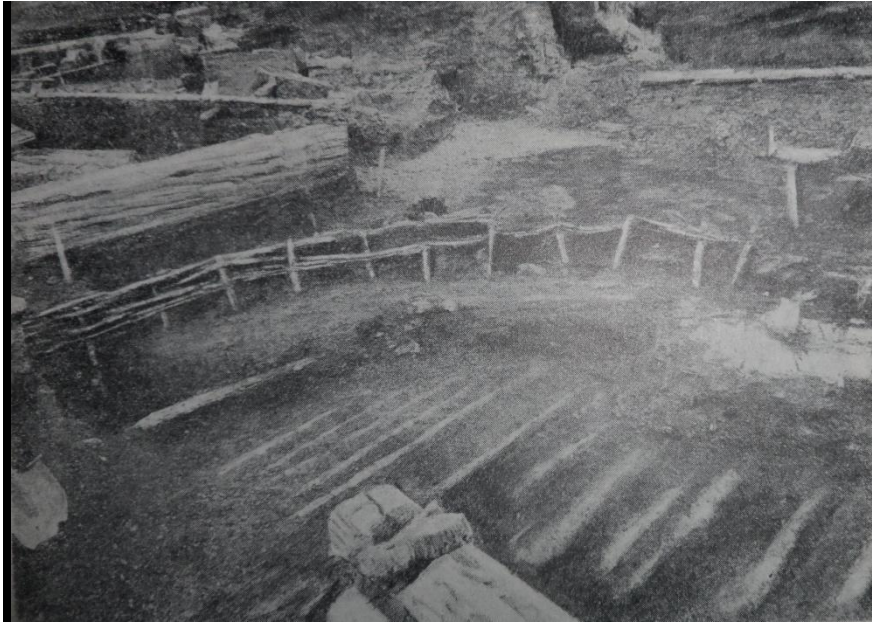

Foto 9. Loomaaedik moodustab poolkaare ümber elamu kahe külje. Vana-Laadoga (Равдоникас 1950, 26)

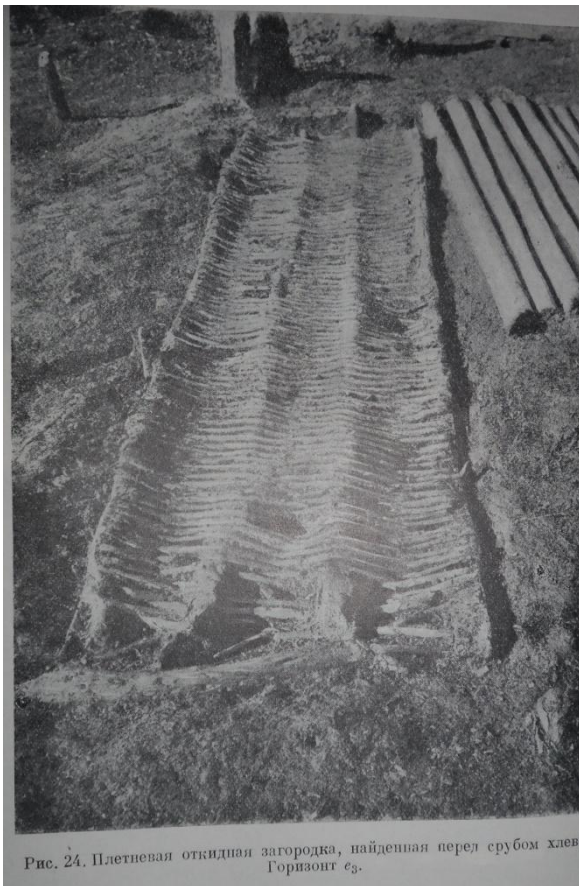

Foto 10. Hästi säilinud loomaaedik Vana-Laadogas (Равдоникас 1950, 28)

Foto 11. Kinnine ja lahtine keedukoda Lielvarde muinasmuseumis. Mõõdud ja latte kattev materjal võisid olla vägagi erinevad. Uldevena linnus Lielvārdēs [http://www.draugiem.lv/lielvarde9/(31.03.2013)]

Foto 12. Trzcínica linnus Poolas pildid, asustatud 770-1020 AD. Läbilõiked vallist. Vabaõhumuuseumi koduleht [http://www.karpackatroja.pl/ (25.03.2014)]

Foto 13. Kiievi XI sajandi tammepuidust tarandid. [<http://www.rusarch.ru/rappoport4.htm> (25.03.2014)]

Foto 14. Biskupini valli tarandid [<http://www.history-at-russia.ru/do-ne/slavyanskie-plemena.html> (25.03.2014)]

Foto 15. Irboska püsttarade kraavid (Седов 2007, 141)

Foto 16. Trzcínica linnus Poolas pildid, asustatud 770-1020 AD. Muuseumi koduleht
[<http://www.karpackatroja.pl/> (25.03.2014)]

Foto 17. Sissekäik läbi valli. X sajandi linnuse värava rekonstruktsioon Taanis Trelleborgi vabaõhumuuseumis [<http://trelleborg.se/museum> (25.03.2014)]

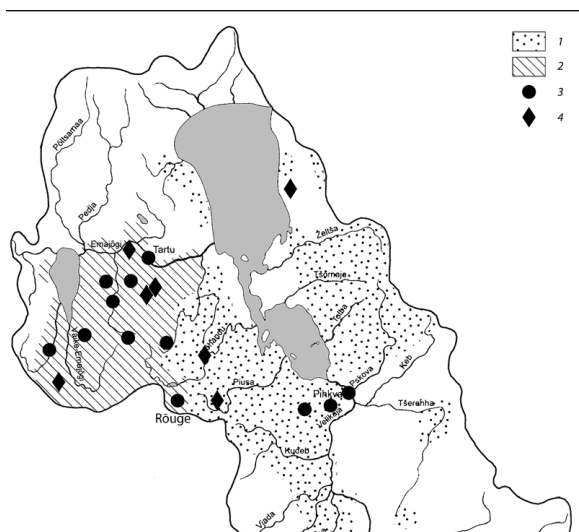

Foto 18. Koonusekujuline auk Lielvarde muuseumi ūuel ja selle võimalik interpretatsioon. [<http://www.draugiem.lv/lielvarde9/>(31.03.2013)]

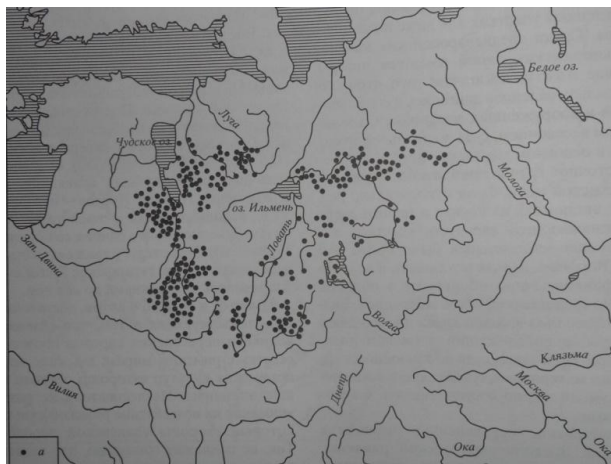

Foto 19. Novgorodi vangiauk [<http://nw.ria.ru/culture/20080701/81646297.html>
(25.03.2014)]

Lisa 3. Joonised

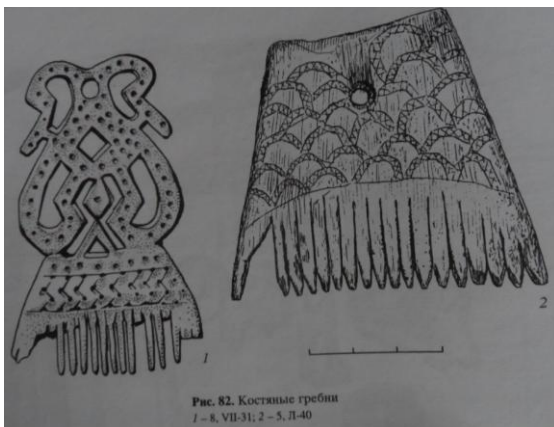
Joonis 1a. I aastatuhande teise poole muististe levik Peipsi järve valgala keskosas. 1 – kääbaskalmistute levikuala, 2 – nn. Rõuge tüüpi keraamika levikuareaal, 3 – Rõuge muistisega sarnanevad linnus-asulad, 4 – hõbeehetest koosnevad aardeleiud. (Leimus, Kiudsoo 2004) Joonis: Jaana Ratas (aluskaart Jaani & Raukas 1995 järgi)

Joonis 1 b. Pihkva pikk-käabaste areaal (Седов 2007, 24)

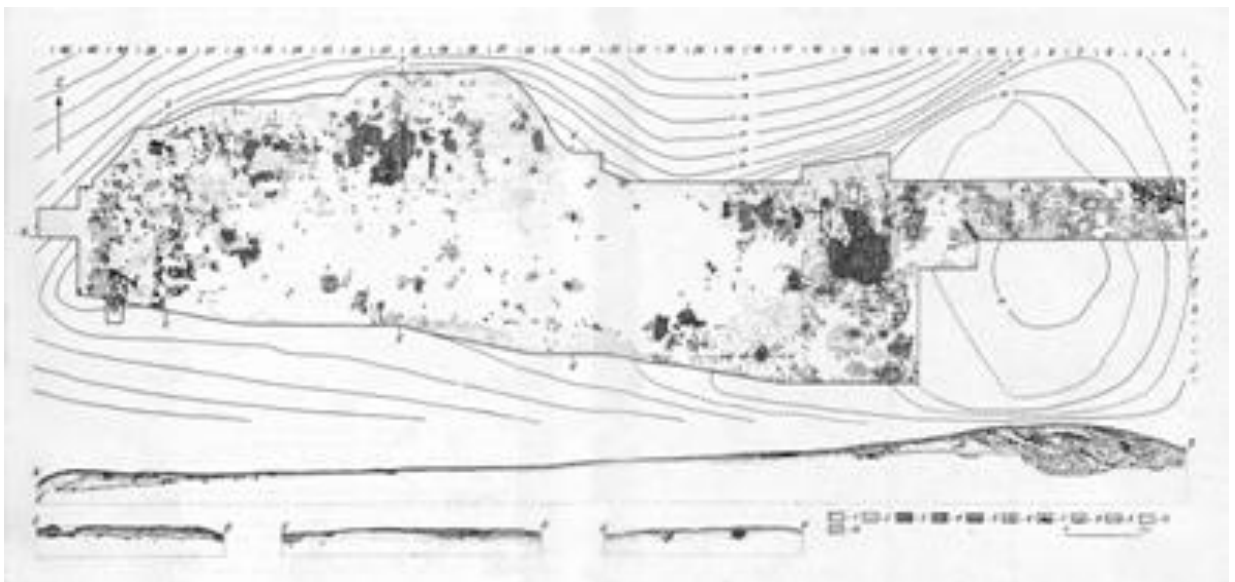
Joonis 2. Ehteid Rõuge linnusest ja asulast (Jaanits jt 1982, joon. 169)

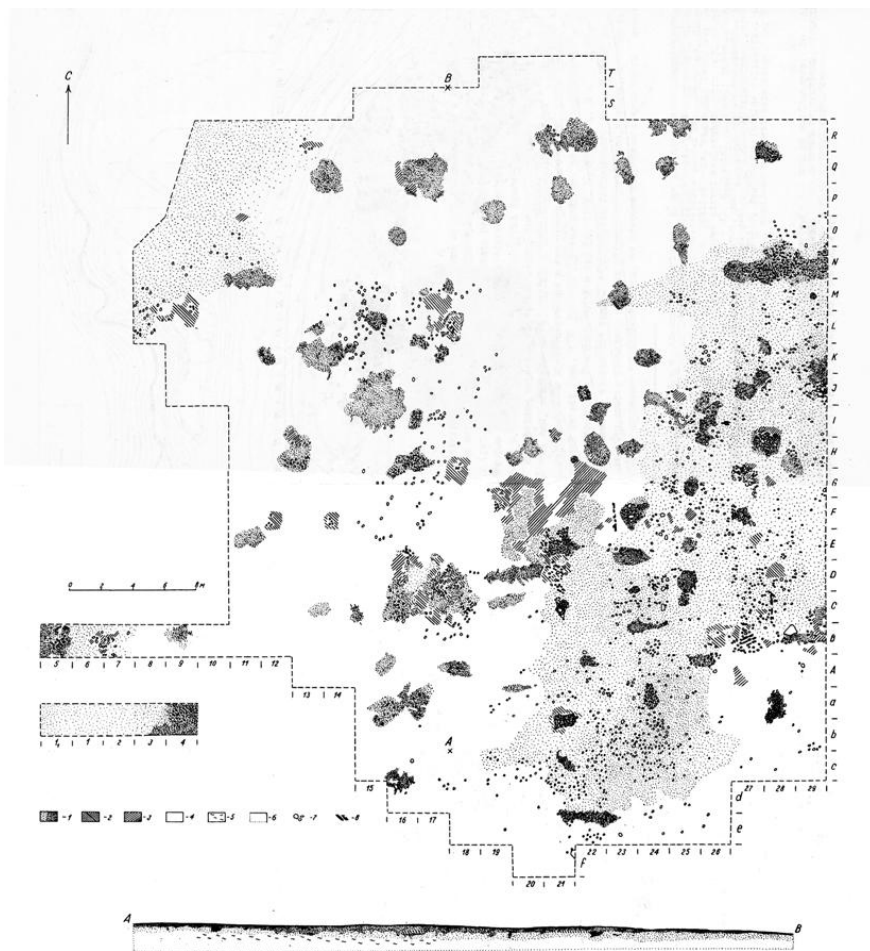
Joonis 3. Luukammid Irboskast (Седов 2007, 103)

Joonis 4. Luuesemed Irboskast (Седов 2007, 103)

Joonis 5. Rõuge linnuse kaevandiplaan. (Аун 1992, 29)

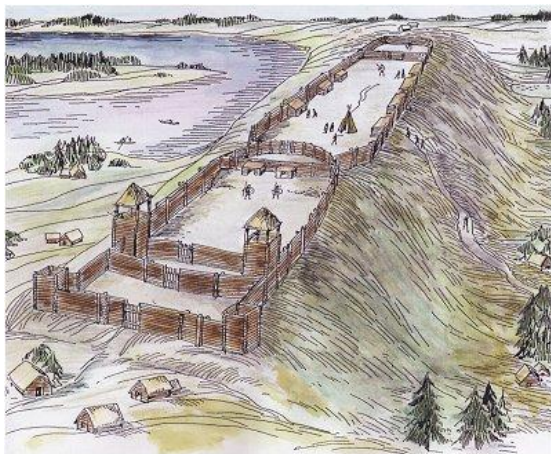
Joonis 6. Rõuge asula kaevandiplaan (Аун 1992, 28)

Joonis 7. Linnuse ja asula kaevatud osad. 1- asula/linnuse piir; 2- kaevandi piir (Аун 1992, 28)

Joonis 8. Rõuge linnuse rekonstruktsioon (Tõnisson 2008, 117).

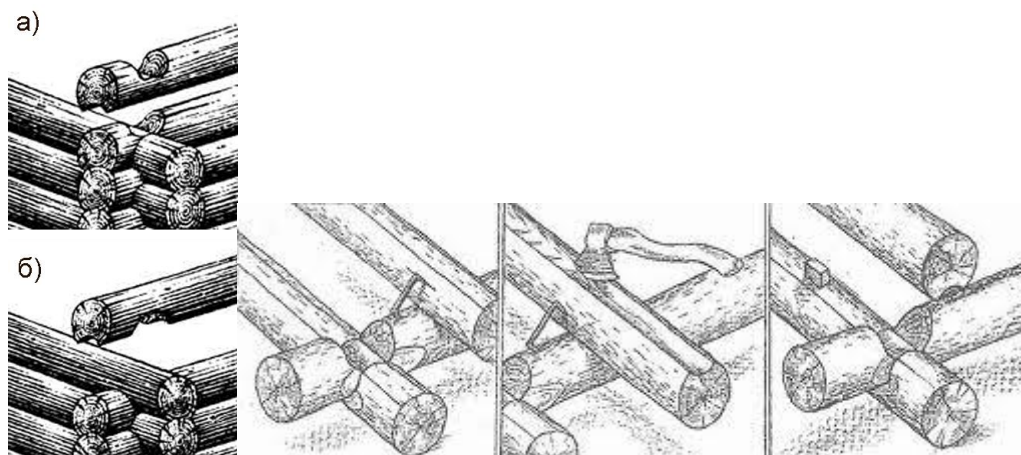
Joonis 9. Kentskalnsi linnusasula Lātis, V-IX sajand. Hooned piki tara (Lang 2007, 186)

Joonis 10. Hoonestus Vana-Laadogas (Равдоникас 1949, 36)

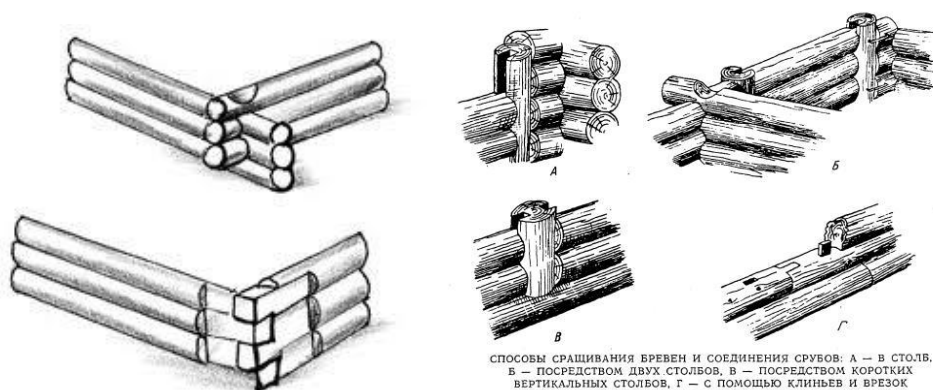

Joonis 11. Ristpalkehitis kaevamisplaanil (Schmiedehelm 1953)

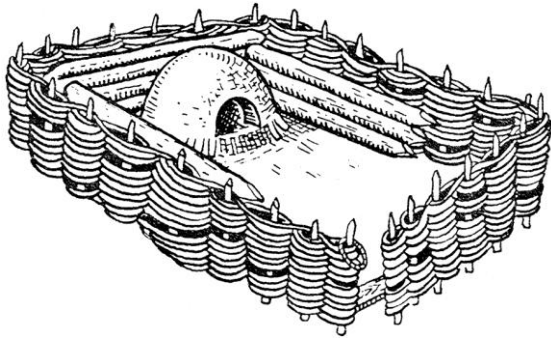
Joonis 12. Risttapid palkehitisel

[<http://www.google.ee/imgres?imgurl=http://happynouruz.narod.ru/semenova/risunki>
(25.03.2014)]

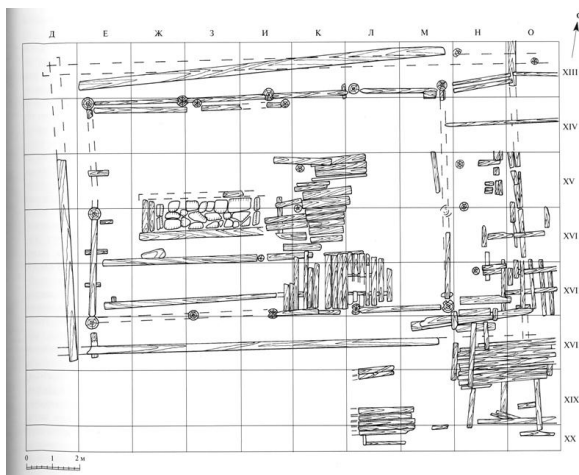

Joonis 13. Koerakaela ehk risttapi ja palgijätke variandid

[<http://www.google.ee/imgres?imgurl=http://happynouruz.narod.ru/semenova/risunki>
(25.03.2014)]

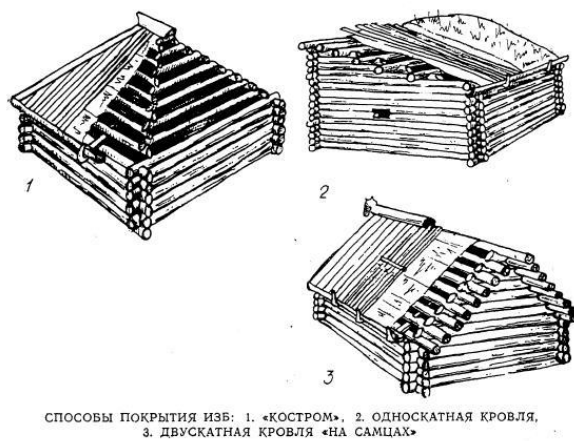
Joonis 14. X sajandi leivaküpsetusahi Loode-Venemaalt (Семенова 1998, 66)
[\http://www.google.ee/imgres?imgurl=http://happynouruz.narod.ru/semenova/risunki
 (25.03.2014)]

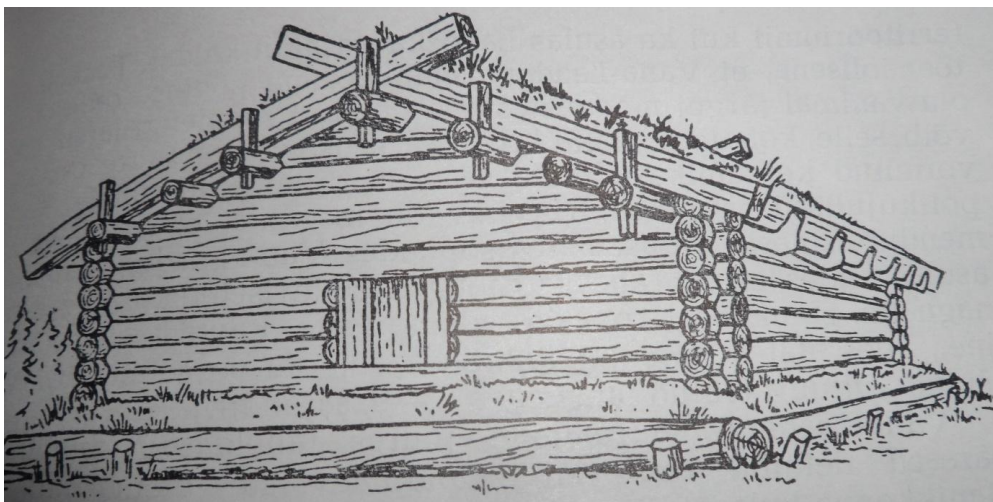
Joonis 15. Elumaja ja selle külge ehitatud abihoone või eeskoja põhi Vana-Laadoga linnuse õuel (umbes 920) (Макаров 2009, 339)

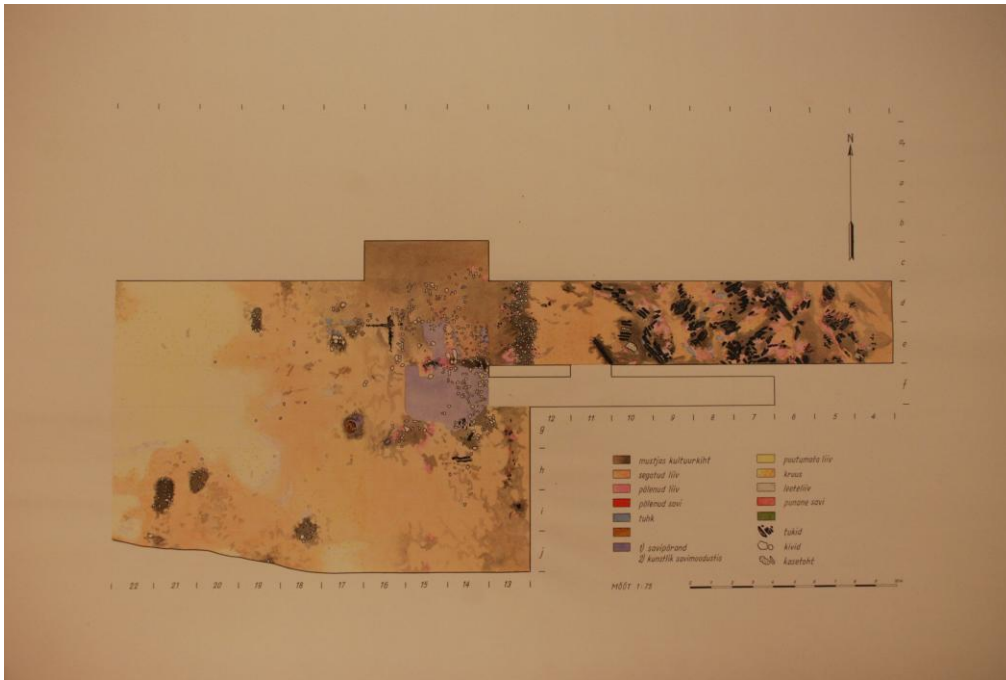
Joonis 16. Neli Rõugest leitud münti, Eesti varaseim mündiaare (Ivar Leimus, & Mauri Kiudsoo 2004, joon. 1)

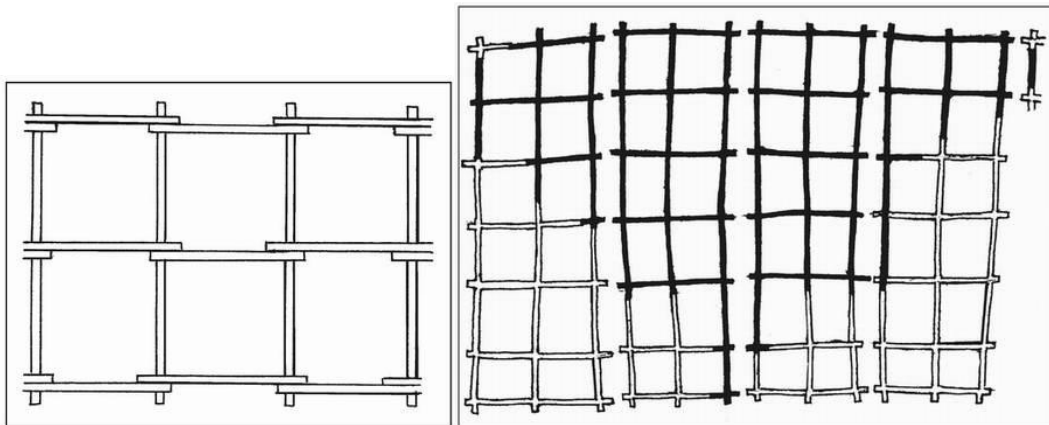
Joonis 17. Näiteid katustest (Громов 1956)

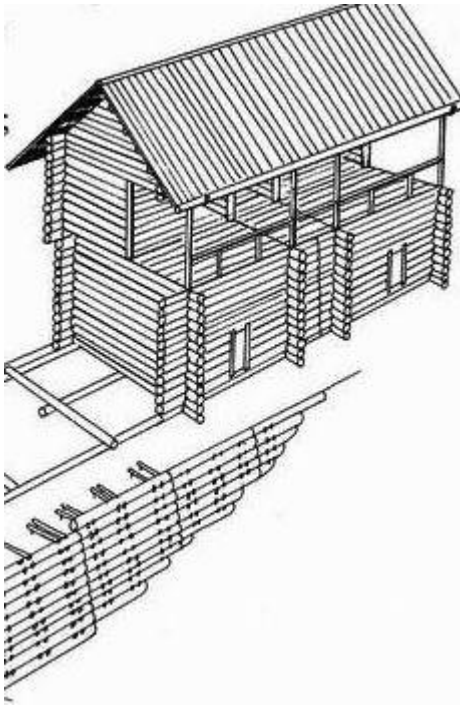
Joonis 18. X sajandi Vana-Laadoga hoone arheoloogilise materjali põhjal (Равдоникас 1949, 27)

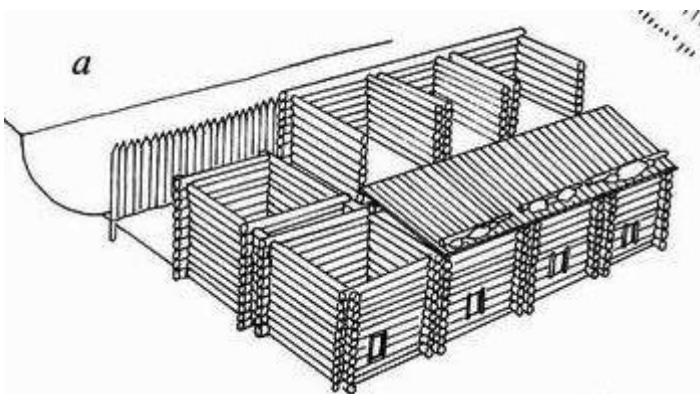
Joonis 19. Lättilõige vallist (Schmiedehelm 1952)

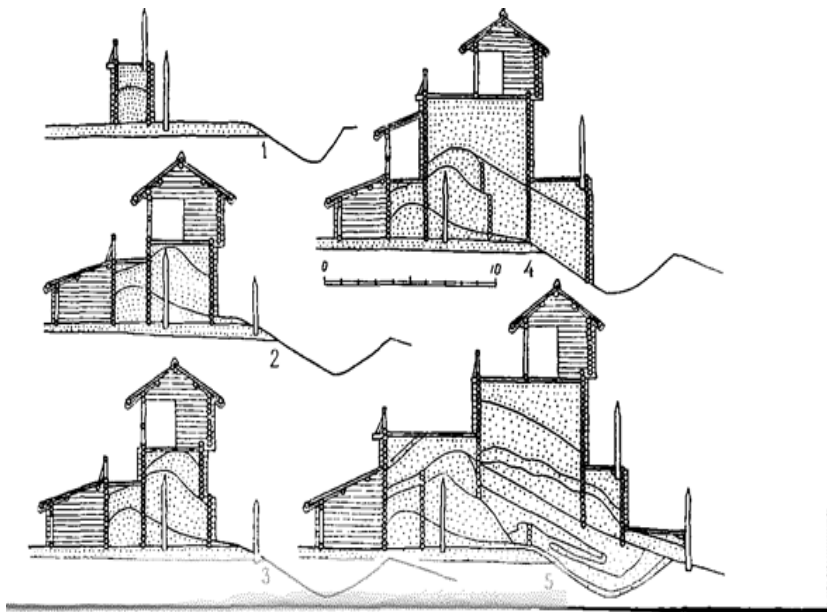
Joonis 20. Palksõrestike variandid vallide sisemustest või valli tippudelt Rappopordi järgi XI-XIII sajand (Рыбаков 1985, 216)

Joonis 21. Moskva Kreml XII sajand. Toetub palksõrestikule [<http://lib.rus.ec/b/451955/read> (25.03.2014)]

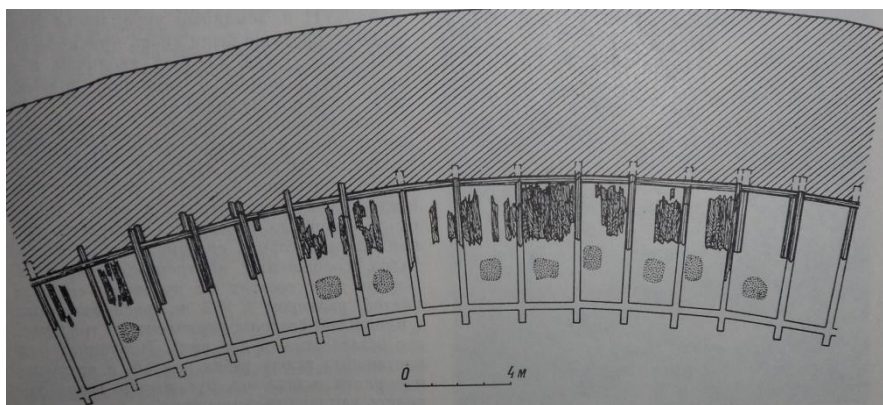

Joonis 22. Titšihinski linnuse kaitserajatised. [<http://lib.rus.ec/b/451955/read> (25.03.2014)]

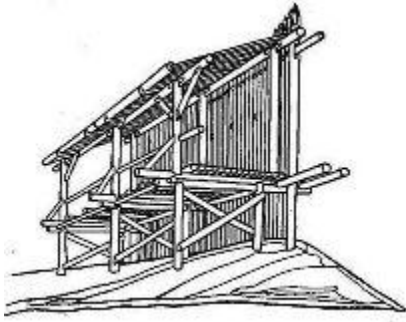

Joonis 23. Rjazan X–XII sajand.

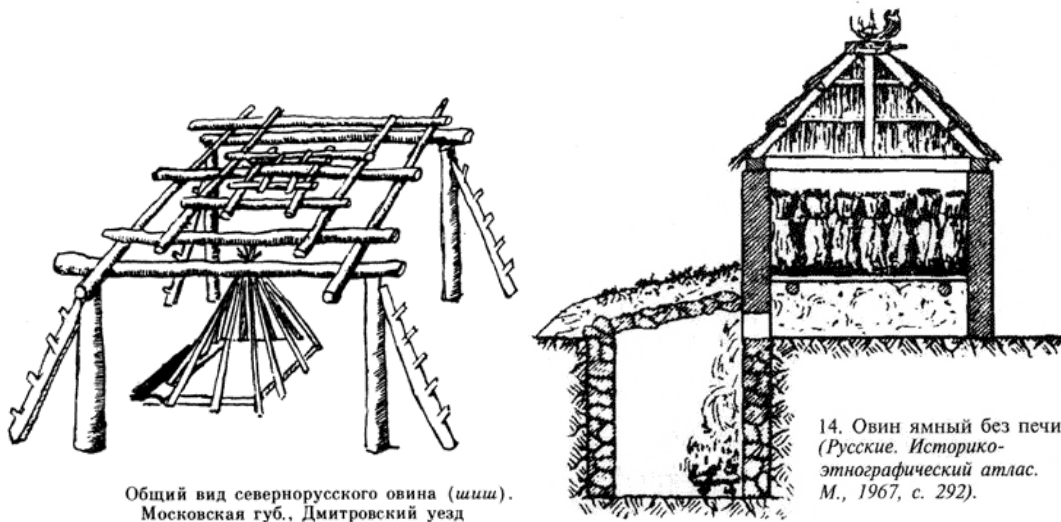
[<http://www.google.ee/imgres?imgurl=http://www.ryazanreg.ru>. (25.03.2014)] Rõugega sobituks mõneti järgud 2 või 3.

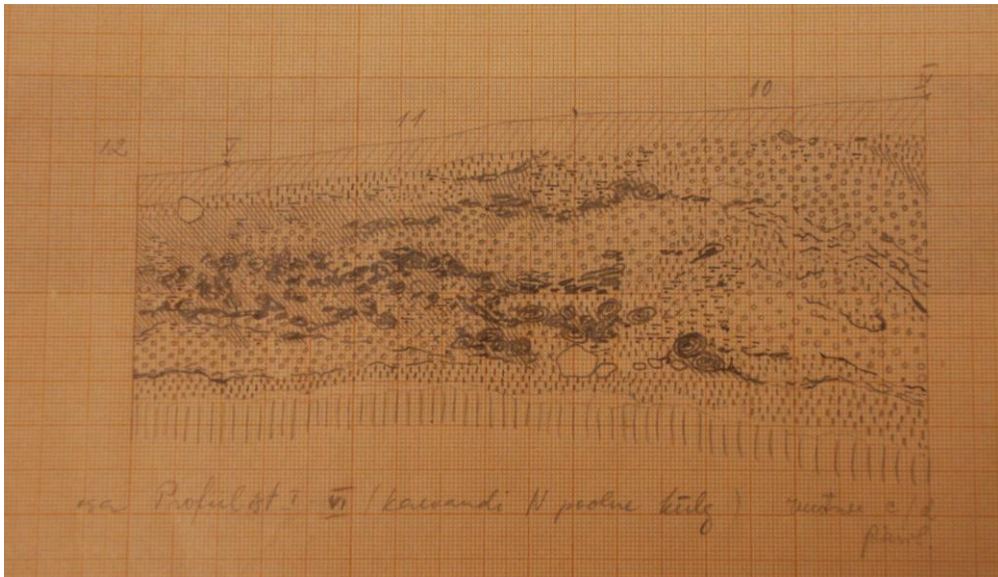
Joonis 24. Vallisised elamud Vene linnustes. (Паннопорт 1967, 129)

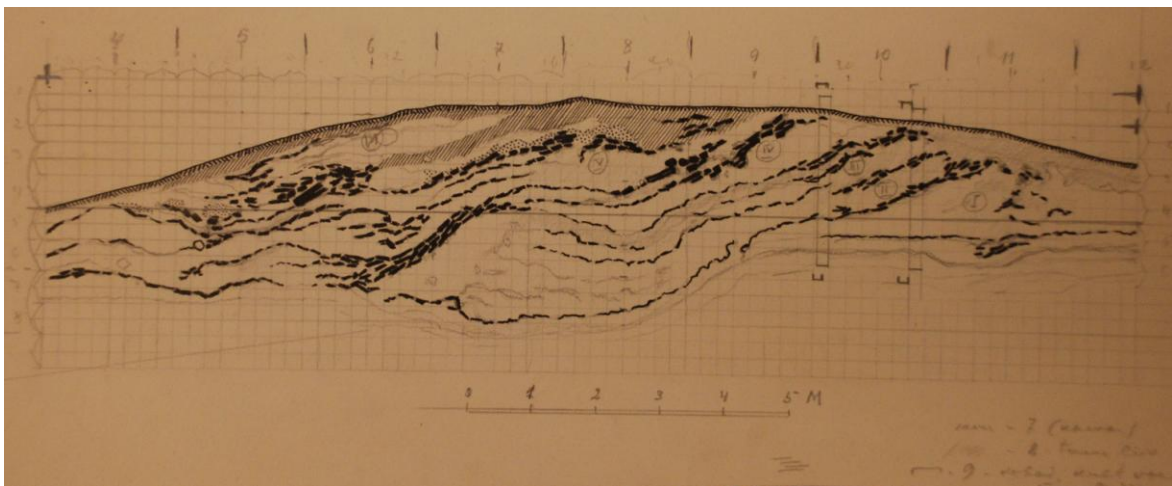
Joonis 25. Tara tagune platvorm Kirde-Venemaalt XI–XII sajand. [<http://www.viaznik-city.ru/yaropolch/yar01.html> (25.03.2014)]

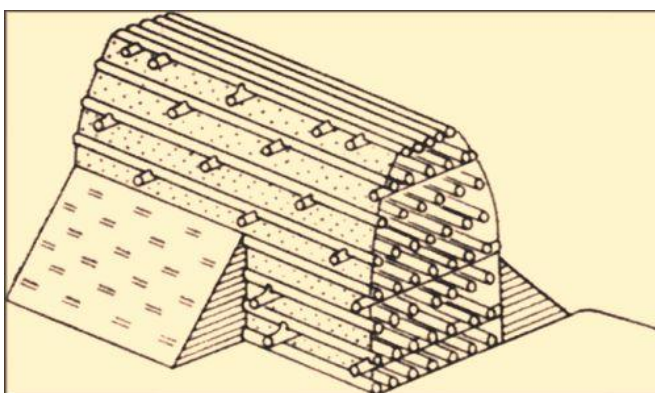
Joonis 26. Kuivatuslatt ja viljakuivatushoone enne rehielamut, Loode-Venemaa.
[<http://www.google.ee/imgres?imgurl=http://www.rusinst.ru/showpic> (25.03.2014)]

Joonis 27. Läbilõige vallist (Schmiedehelm 1952)

Joonis 28. Läbilõige vallist (Schmiedehelm 1952)

Joonis 29. Illustratiivne joonis võimalikust palkide asendist valli sisemuses.

[<http://lokaloki.livejournal.com/125181.html> (25.03.2014)]

Joonis 30. Trelleborgi kaitserajatise rekonstruktsioon XI sajand.
[<http://www.sciencephoto.com/media/492537/view> (25.03.2014)]

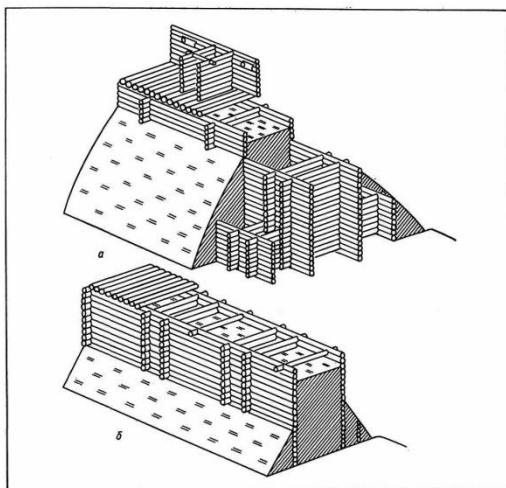
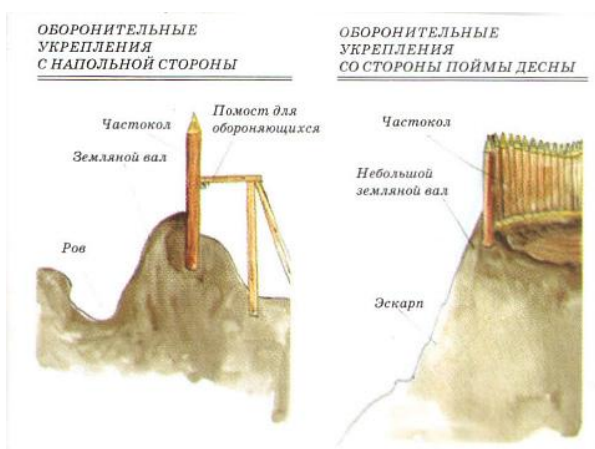

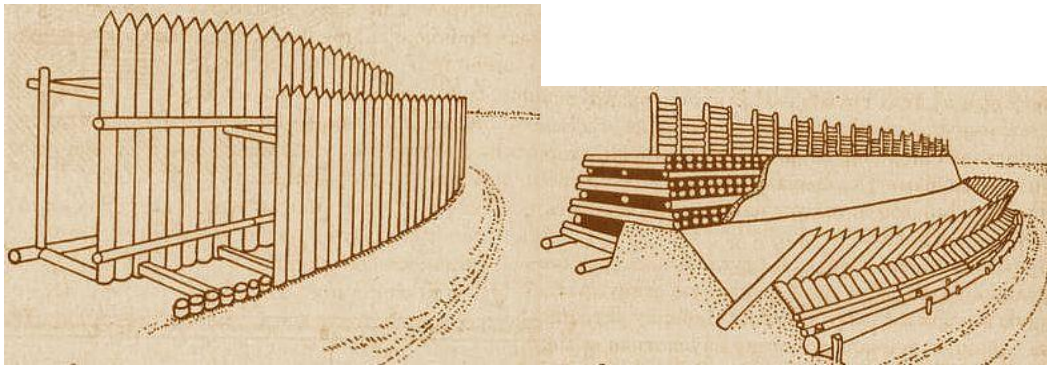
Рис. 91. Эскизы вала срубной конструкции:
а — с напольной стороны; б — со стороны.

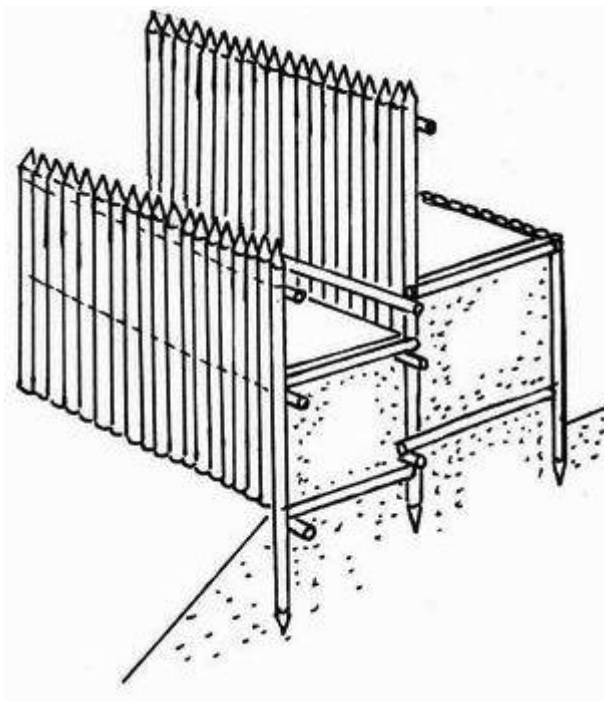
Joonis 31. Muinasvene kindlustusvõtted XI-XIII sajandil (Рыбаков 1985, 216)

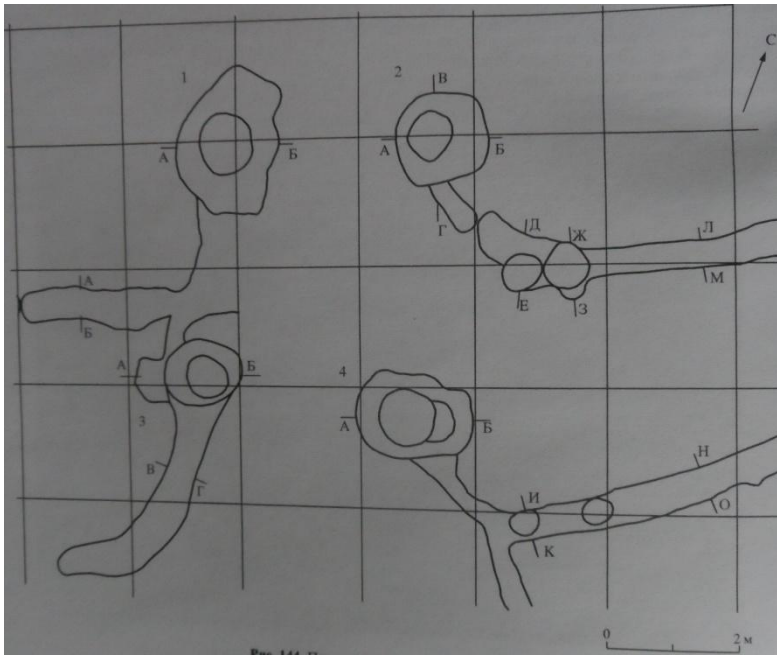
Joonis 32. Muinasvene kindlustusvõtted kuni XII sajandini [<http://lib.rus.ec/b/451955/read> (25.03.2014)]

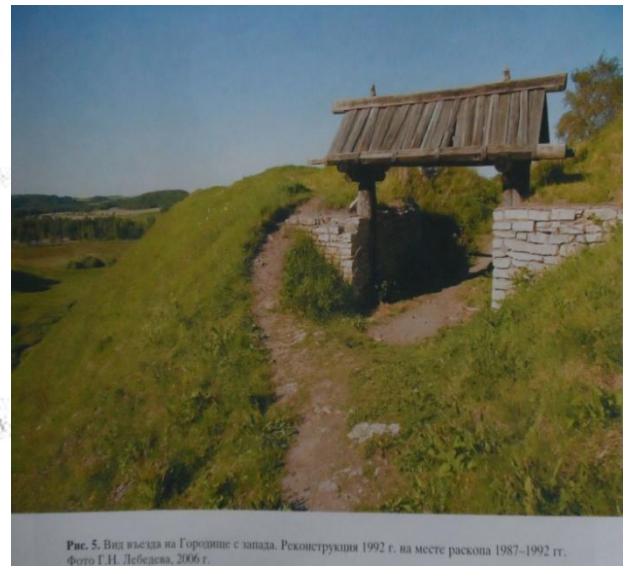
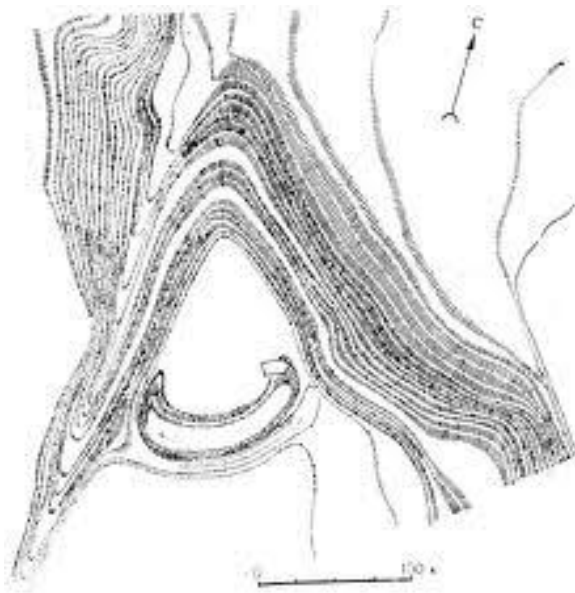
Joonis 33. Kahekordsed püsttarad Vene linnustes [http://www.rusizn.ru/history019_006.html (25.03.2014)]

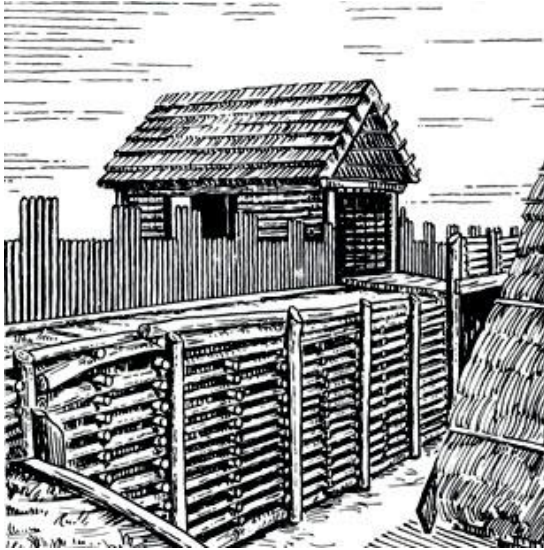
Joonis 34. Kahekordne püsttara. <http://lib.rus.ec/b/451955/read> (25.03.2014)]

Joonis 36. Irboska puukindluse-aegne plaan väravakäigust. (Седов 2007, 144)

Joonis 37. Praegune sissepääs Irboska (Truvori) linnusesse samalt kohalt, läänest, kui X sajandilgi [<http://www.museum-izborsk.ru/ru/page/photos> (25.03.2014)]

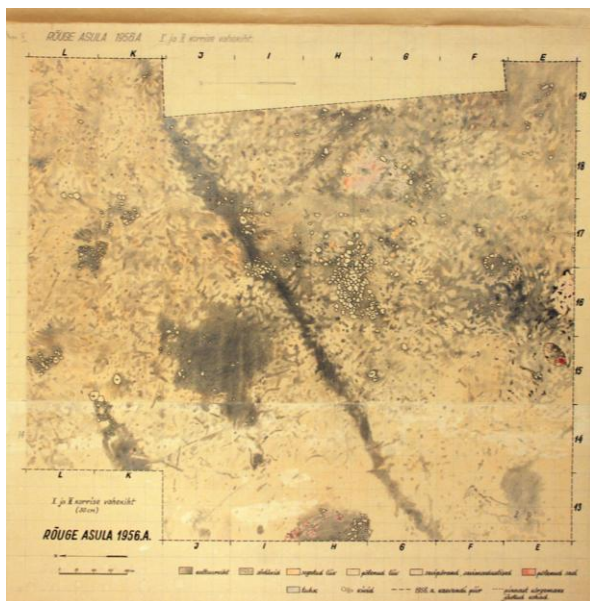
Joonis 38. Biskupini väravahoone ja püsttara (Бунин & Саваренская 1979)

[<http://townevolution.ru/books/item/f00/s00/z00000021/st016.shtml> (25.03.2014)]

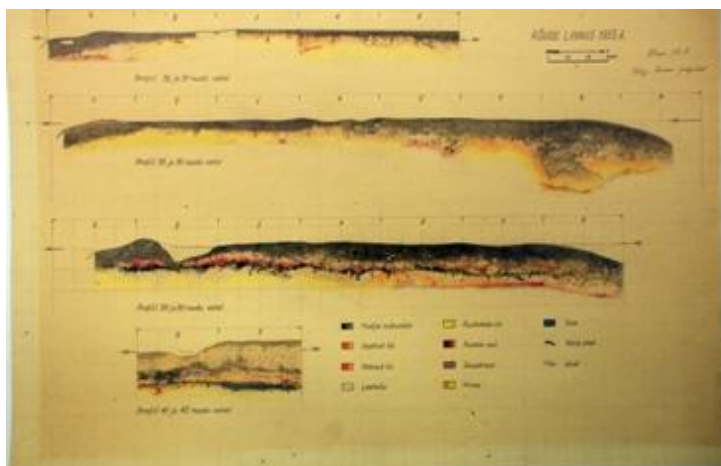

Joonis 39. Illustratsioon. Äkki võis Rõuge värav just selline välja näha?

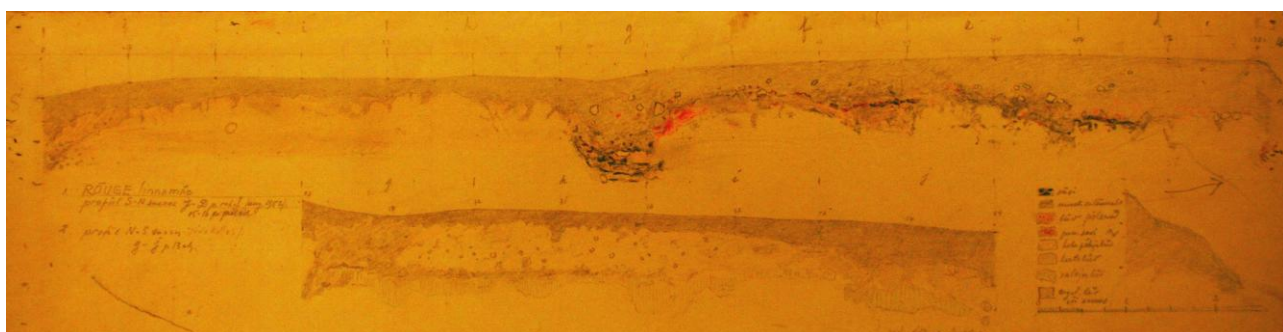
[<http://www.szst.ru/library/savarenskaya/501.html> (25.03.2014)]

Joonis 40. Rõuge asula kaevandiplaan (Schmiedehelm 1956)

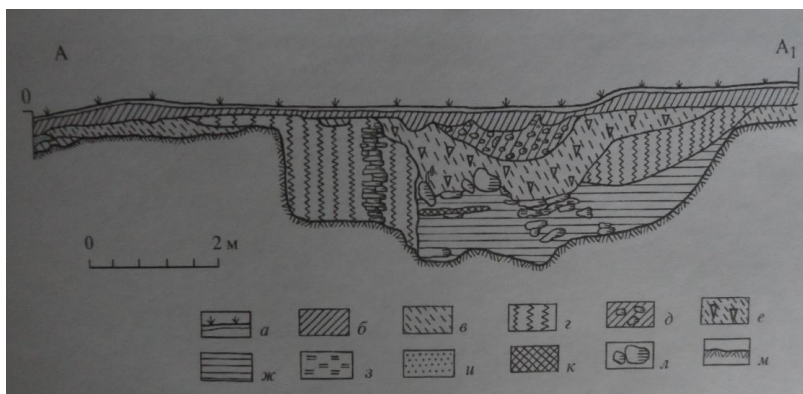
Joonis 41. Rõuge linnuse kaevandiplaan (Schmiedehelm 1955)

Joonis 42. Koonusekujuline süvend (Schmiedehelm 1953)

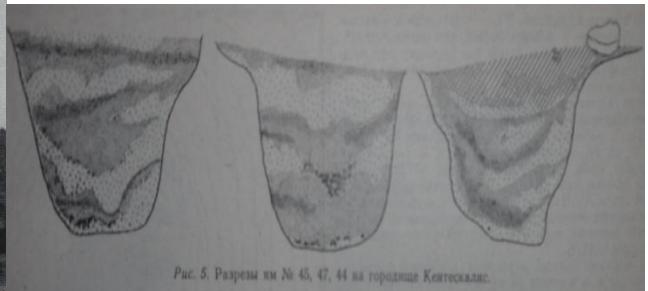
Joonis 43. Kujutis Radzivili leetopissist [<http://www.bibliotekar.ru/rus/95.htm> (25.03.2014)]

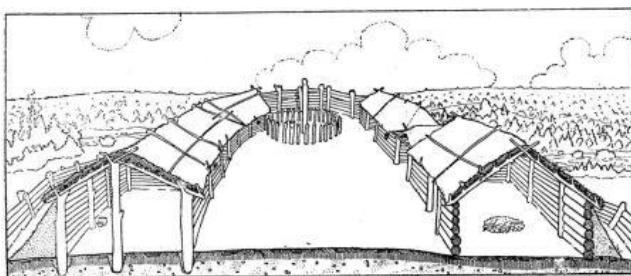
Joonis 44. Irboska vangiauk. (Седов 2007, 139)

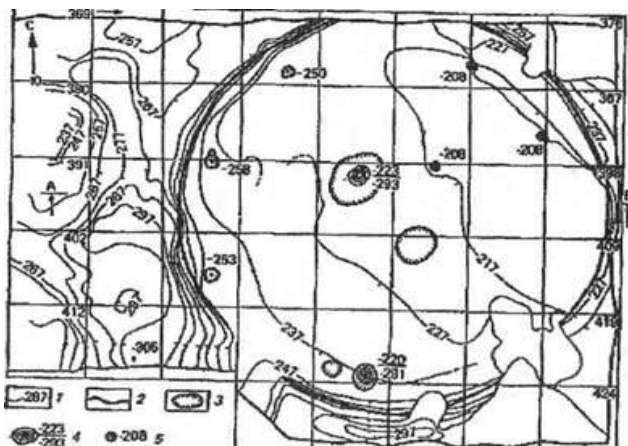
Joonis 45. Saviga vooderdatud koonjas auk ruudus 17/g (Schmiedehelm 1953)

Joonis 46. Kenteskalnsi linnuse koonusekujulised süvendid (Граудонис 1967, 15, 165)

Joonis 47. Tušemlja rekonstruktsioon (Selirand1983, 140).

Joonis 48. Pühamu Pihkvas, X sajand. Keskse koha moodustas ringikujuline süvend, mille tsentris vertikaalne post (Свирин 2006)

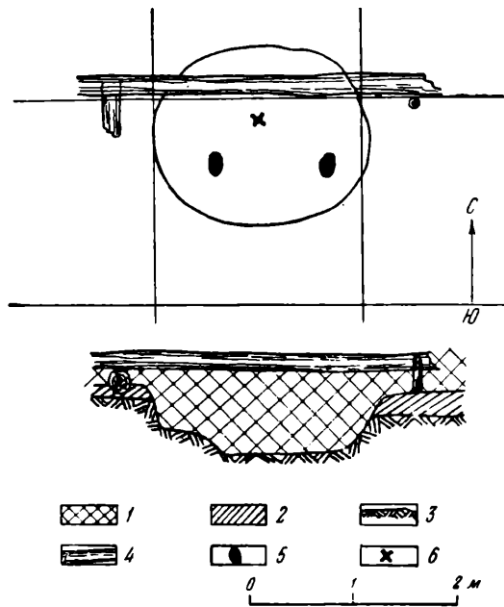
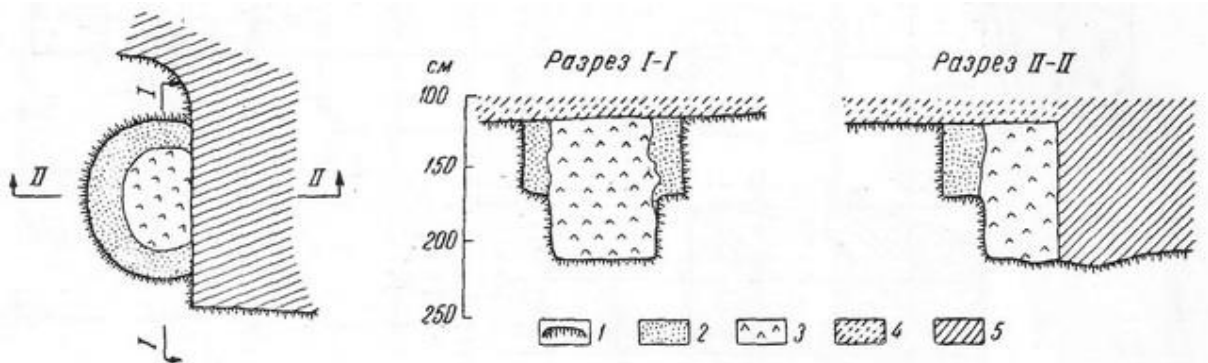

Рис. 8. План и разрез ямы с остатками жертвоприношения.

Joonis 49. X sajandi ohvriauk Novgorodis (Седов 1957)

Joonis 50. 1952 .a Novgorodis läbi kaevatud „Peruni pühamu” (Седов 1953, 97)

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Andres Järvpõld

(sünnikuupäev: 30. juuni 1970)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose Rõuge linnusasula abihooned ja rajatised,

mille juhendaja on Ain Mäesalu ja Viire Kobresepp,

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 19. mail 2014.